

Агатаңгел
Кримський
ПАЛЬМОВЕ
ГІЛЛЯ

АГАТАНГЕЛ
КРИМСЬКИЙ

ПАЛЬМОВЕ
ГІЛЛЯ

Агатангел Кримський

Видавництво художньої літератури
«Дніпро»

Пальмове гілля

Екзотичні
поезії

Київ — 1971

Ілюстрації художника
В. Я. Савадова

Ч А С Т И Н А П Е Р Ш А

(1898—1901)

ЗАСПІВ

(1901)

Поезіє! Супутнице моя!
Ти — теплий, животворний промінь сонця.
Ти — тихий місяць, що в тюрмі сія
З закуреного, темного віконця.
Як попадався я в буденний бруд,
Робила ти одно з великих чуд:
Ховала все під фантастичним флером,
Як під сріблястим, місячним етером.
В важкі хвилини скорбі та недуг
Я тихо йшов, куди гляділи очі,
І слухав, як шумить діброва-луг,
А синє море піною клекоче.
Дивився я на низку кудлатий бір,
Що їх боки обріс кудлатий бір;
На скелях, зверху, тріпотіли хмари...
Ах, душу переймали ніжні чари!
Було і так: напровесні колись
Я опинивсь на вільнім, чистім полі.
А там солодкі пахощі лились
Із бальзамистих пуп'яхів тополі.

На сонці плюскавсь польовий потік...

Я до травиці, плачучи, приник,

Ридав од радощів, од аромата...

А хтось ізрік: «Дивіть на психопата».

Ви, люди, знов казали: «Психопат»,—

Коли мені пахучу, любову казку

Шептали вітри, квіти й тихий сад

І туркотіли горлинки про ласку,

Коли під гарну музику та спів

Я в чарівній задумі кам'янів

І раптом, не прощавшись із гостями,

Тікав до моря граться камінцями.

«Причинний!» — говорили ви й тоді,

Коли я в грошах не знавав принади

І, через сни, таємні, золоті,

Я рвався геть од теплої посади.

Я був для вас причинний і тоді,

Коли, чийсь образ носячи в груді,

В нім бачив тільки те, що поетичне,

І одкидав усе, що прозаїчне.

Для мене голос серця — все святе,

А вам за психопатію здається...

Не стану ж думать, як ви назвете

Мої пісні, що впливли із серця!

Коли в поета щиро ллється спів,

Дак що йому ваш сміх або ваш гнів?!

Не божевілья в тім! Не неморальність!

Що з серця йде, то правда й ідеальність.

От і все, що я можу одказати тим тверезим людям, котрі захочуть, ба вже почасті й захотіли, добачити в моїх поезіях або дитячий смішний сентименталізм, що зовсім не личить екстраординарному професорові сухої арабської філології, або які-небудь думки де-

генератські, декадентські (дарма що од декаденщини я завсігди одвертався), ба навіть думки антиморальні. Антиморальність моя лежить у тім, що в ненормальнім «Нечестивім коханні» пречистої, безгрішної душі я добачив більше ідеальної висоти, ніж у звичайнім, нормальнім «Коханні по-людському»¹.

Багато більше, ніж чужі натяки на мою азійську неморальність, смутила мене, як я

¹ Завважу, що в обох циклах віршів немає нічого ісінько автобіографічного. Для першого циклу дав собою тему один зв'язний професор-орієнталіст із Бейрута, що стрівсь мені на Лівані 1897 року; я на нім міг добачити, що кохання, коли воно чисте од сексуальної брудоти, хоч би було й ненормальне і нещасливе, може хіба розбити серце, розбити фізичне здоров'я і зробити з людини меланхоліка, та не одбирає віри в життя, не одбирає енергії до життя, не вбиває духу, не вбиває ідеальних і поетичних поривів, а навпаки — тільки облагороджує душу і наливає в ню прихильності й теплої ласки до всіх людей, з якими доводиться зустрічатися. А звичайне людське кохання, хоч би як іділично та поетично воно розпочиналося, разом тратить усю свою поетичність, скоро-йно переходить на сексуалізм. На якийсь час людина, може, й оп'янить і одурить себе «мусульманським раюванням», тільки ж далі надходить реакція, розчарування, зневіра до себе, огида до цілого світу, нудьга за минулими чистими днями, — і з живої людини робиться безсилий духом манекен або бідолашний ходячий духовний труп, що й громадські високі ідеї вже не оживляють його надовго до справжнього життя. Цю звичайну історію я міг бачити з давніх-давен, але цикл «Кохання по-людському» я написав аж улітку 1900 року на Кавказі через те, що мав тоді щоденно перед своїми очима таку безталанну людину, у якої песимістичний світогляд і огида до всіх людей зростали пароксизмами, паралельними до її полового життя. (*Тут і далі в посторінкових зносках пояснення А. Кримського*).

перший раз видавав цю книжку, моя власна боясть, що, може, в мене не стало талану восхвалити благоговійно-достойною піснею своє божество — матір природу; а вже ж од неї, в самітній розмові з нею в її величному храмі, я й на краю могили пізнавав найбільші радощі на світі. Я боявсь тоді, що так само, як у католицьких гімнах мадонні, в моїх гімнах природі знайдеться більше щирості, ніж художницької сили, а через те сумував:

Природо-мати! Ти мене прости,
Що я тебе виспівую так блідно,
Не змалював твоєї висоти,
Красот твоїх у мене ані слідно...
Бо я з твоїх красот усе п'янів,—
Рука дрижала... погляд туманів...
Текла сльоза. Змивалася картина,—
Виходила неясна ляпанина.

Критики першого видання кажуть, що, навпаки, мої пісні про природу — то найкраще, що є в «Пальмовому гіллі». Коли так, то можу тільки радіти.

Наостанці зовсім виразно скажу, як і в першій виданні, що пускаю в світ оцю книжку не для людей фізично здорових, а тільки для людей трохи слабих, із надламаною життєвою снагою або нервами,— для тих людей, що вмють і легко плакати, і солодко нудьгувати, і молитися богам, і умилятись. Книжка моя — для тих людей, що — з безмежним, наївним архієпоїзмом недужої людини — зугарні часом, лежачи на ліжку в південній сапаторії, дізнати більше втіхи й радощів із звістки про новітній свіжий, кучерявий паросток на гімалайській кедрині-деодарі, ніж із

телеграми про зниження такси на сіль. Книжка моя — для тих недужих і самотніх людей, що прихильну до них людину або сім'ю можуть з наївним егоїзмом полюбити не менше, ніж цілу людськість. Тільки такі читачі (а їх єсть дуже багатько) знайдуть у цій книжці рідні для себе ноти. А котрі читачі здорові-сінькі на тіло й на серце, особливо ж котрі, замість нюхати екзотичні квітки та прислухатися до кожного стукотіння свого або й чужого рознервованого серця, жваво рвуться на сміливу боротьбу за цілу пригнічену голонду суспільність,— що я таким читачам скажу? Що я скажу тим, котрі радніші слухать од поета тільки войовничі поклики до бою з громадською гідрою? Скажу їм те, що був казав і в першім виданні: нехай вони й не розгортають цього «Пальмового гілля». Коли ж, собі на невтоху, вони випадком розгорнуть і прочитають мої вірші, то нехай швидше силуються забути й їх, і автора. Автор не буде за те в претензії, бо й скрізь у природі бачить те саме:

Срібную лілею буря підотнула,
Пишную корону до землі пригнула.
Пахощі пропали. І блищить сльозина,
Наче дорогая, буйная перлина.
Та ніде не видно горя у природи:
Сонце сіє радість на луги і води,
Вітер різво шепче щось до очерета.
Так усі забудуть скорбного поета...

*Алупка в Криму
10 апреля 1901*

НАПУТНЕ СЛОВО ДО 3-ГО ВИДАННЯ (1919)

Правду кажучи, це видання не третє, а вже не знаю котре. Бо щороку мої екзотичні поезії досі передруковувалися рясними кетягами по всіх антологіях, хрестоматіях, «декламаторах», стінних календарях і т. ін., і т. ін. Виходить, що вони комусь були до серця. Виходить, вони комусь були потрібні.

Та чи будуть вони знов потрібні тепер, за новітніх наших часів?.. Вони? Екзотика оця?

Важко сказати.

Приступаючи до цього нового, повного видання, я мав перечитати найпередше, очевидно, передмовний «Заспів», що з нього книжка починається. Перечитав — і вразився. Я ж бо дуже-дуже давно не читав своїх колишніх поезій...

Ох, що за тон в їх! Чим вони були навіяні!

Може, декому з читачів відомо, що на Сході, коли хотять комусь мовчки на мигах побажати: «Бодай ти пропав!» — попросту показують розчепірені, трохи закарлючені п'ять пальців. І єсть перський вірш (Касима Енвара — XV в.), де оце саме пояснюється:

Чую в душі передсмертну муку...
Бачу в повітрі я темну руку...
Пальці — розп'яті... На мене стримлять...
Лізуть в обличчя... холодні... всі п'ять.
Двое середніх — на очі лягають.
Двое на вуха — наглухо стуляють.
Палець великий наліг на уста...
Вже... сліпота... глухота... німота...

Під отаким навислим гнітом, що тяжів надомною літ з десятеро, і писалося «Пальмове гілля». Не було надії, що доведеться на білому світі довго жити. Сухорлява мара-смерть, щодня присуваючись до мене серед густого, чорного туману, настирливо була простягала з тієї холодної туманної темряви свої кістляві зчорнілі пальці-ключки, щоб ними, мов кліщами, в'їстися мені в вічі, вуха, рот... І от тепер, видужавши, я аж надто добре бачу: як сильно воно все одбилося на цілому тоні «Пальмового гілля»! І яким архаїчним анахронізмом дихає найбільше отой «Заспів» до «Пальмового гілля», особливо тепер, за нових часів!.. Адже ж у нас 1919 рік. Життя народу нашого пливе широким, бурхливим, могутнім потоком; сам народ кує свою волю й долю. Так чи повинні за такого часу виходити в світ давні, тендітні «екзотичні поезії», що їх колись, за періоду царської гнітючої хоробливої неволі, писала слаба, хворісінька людина, якій було тоді три чисниці до смерті?

«Хіба ж таки не анахронізм?..» — подумав я та й був вирішив, що треба «Пальмове гілля» трохи прочистити. І наміривсь я дещо з «Заспіву» тепер викинути. Один з видавців радив мені, нехай би я викреслив

тільки «недоладну згадку про наївний архі-еґоїзм недужої людини, що для неї, мовляв, у південній санаторії в Криму більше втіхи іноді буде — побачити перед смертю свіжі весняні паростки на кедрині-деодарі, ніж прочитати телеграму про зниження такси на сіль». Каже мені: «Не треба викидати нічого більше, як самісіньке оте недоладне речення,— а тоді все буде гаразд».

Був послухав я. Уже взяв був перо, щоб вимазати те, що він мені позначив... Та не зробив я того,— повагавсь і... поклав перо на стіл... Ні, треба одно з двох зробити: або зовсім не дозволяти до друку, або не міняти нічогоісінько... Ет! Нехай усе залишається, як досі було надруковано. Візьму-но я, як той Понтійський Пілат, умию руці од свого давнього писання та й скажу читачеві знов так само, як Пілат той: «Quod scripsi, scripsi». Єже писах — писах! Іди в світ, моє писання, без усяких змін!

*6 березня 1919 р.
У Києві*

У ГОРАХ ЛІВАНСЬКИХ

(Ідилія)

Схід... Сірія... Ліван... Тая райська країна,
що про неї «Пісня пісень» каже:

Всякі пахощі там дишуть,
Всякі овощі там спіють,
Кардамон зіллявся із нардом,
Нард розлився із шафраном.
 Касія і цинамони
 У саду тім розцвітають,
 А з Ліван-гори дзюркоче
 Прохолодний бистрень чистий...
Квилить горлиця в садочку;
Висять фіги в зеленочку;
Виноград цвіте-буяє,
Любу пахощ розливає...

I

ЗИМОЮ

— Мамо, голубко! Ішла я горою,—
Снігу неначе й нема;
Сонце так гріє; квітки розцвітають...
Мамо! Минула зима!

— Доню! Ти, певне, когось покохала!
В нас-бо і холод, і лють.
Тільки у тебе вже літо на серці,
Там-то і квіти цвітуть! ¹

II

ВЛІТКУ

Скали... Кедри... Скоро й вечір.
Я смутна стою.
В'ється стежка... Ох!.. Чи йтиме ж
Той, кого люблю?..
 Тінь в долинах... Верхогір'я
 Наче золоте...
 Гасне сонце... тоне в морі...
 Любий! Де ж ти?! Де?!
Впала ніч... Шакали виють...
Вітер... Мов зима!
Я всі очі прогляділа,—
Милого нема!

Село Шуейр на Лівані, в Сирії
15 липня 1897 р.

¹ На високих Ліванських горах, за винятком тих, котрі обернулися лицем до гарячої Фінікії, зимою буває настільки холодно, що падає не дощ, а сніг. На Санніні і ще деяких верховинах сніг не тоне навіть улітку.

САМОТОЮ НА ЧУЖИНІ

Уривки із щоденника

Князеві Олександрові Гагаріну
і його жінці Марії на спомин
про наше дволітнє приятелю-
вання в Бейруті.

Бейрут у Сирії, 20 марта 1898

I

Ох, арабські фоліанти!
Вже несила вас читати,
Бо розкинувсь сад запашний
Під вікном моєї хати.
 Підведу од книжки очі,—
 Під вікном ростуть банани,
 Шелестять високі пальми,
 Мирти, фігі і платани.
Є й мигдаль ясно-зелений,
Єсть і сивая маслина,
І акація рожева,
І смолистая кедрина.
 Підійду я до віконця,—
 Пахнуть рожі й базилики,
 Туберози, і фіалки,
 И наркотичні гвоздики.

І нудьга, немов гадюка,
Обгортається круг серця.
Сам не знаю, звідки смуток
І куди ж то серце рветься.

II

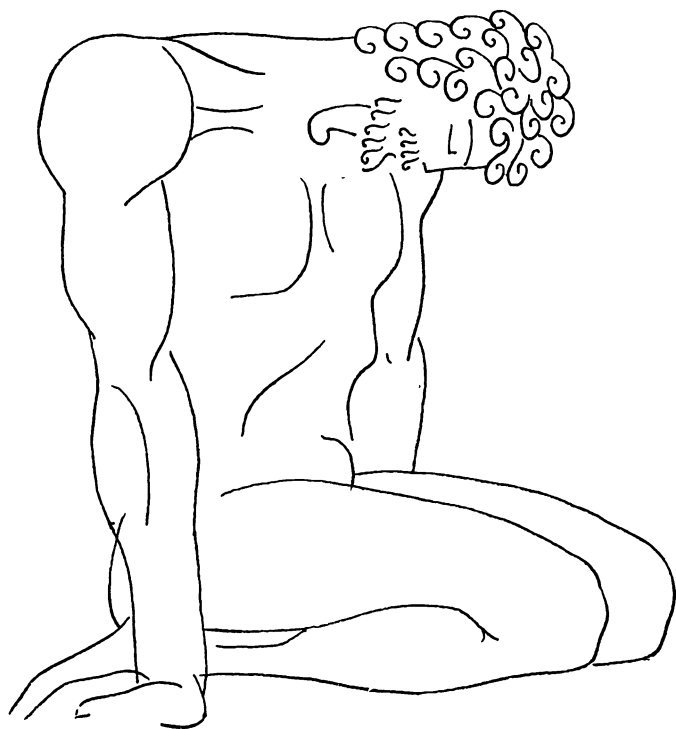
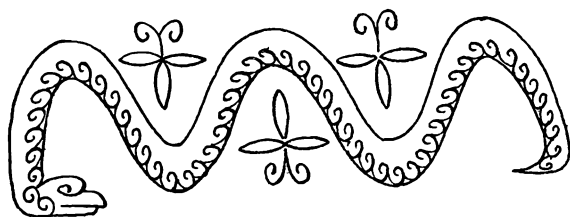
Ні, я знаю, чом нудьгую,
Ні, я знаю, звідки сум:
То розлука, зла гадюка,—
Вся причина чорних дум.
Де ви, де ви, милі друзи?!
Чом тепер вас тут немає..
А без вас розкішний південь
Задля мене мов тюрма.

III

Немов дві краплі в бурнім морі,
Ми в Сирії зустрілись.
Ударил новітня хвиля —
Навіки розлучились.
Та й знову сам я на чужині..
Не зійдемоь ніколи..
Все ние серце... В грудях важко..
Ох, доле!.. Доле!.. Доле!..

IV

Буває іноді, що сонце кине промінь
В підземную хатину,
Та ледве розжене холодну, мокру сутінь —
Іщезне за хвилину.
Тоді в темницю знов насуне щось
імлисте,

Бруднее, непрозоре...
Отак тепер без вас себе я почуваю,
Кохані ясні зорі!
Сірійська весна... Надворі жар
палючий...
Душа ж примерзла, стогне...
Слизькая темрява наліплюється в очі...
Трепещуть нерви... кров холоне...

21 марта

V

Есть одна гора коло Бейрута,
Непривітний кактус там поріс.
І ступив я по вузькій стежці
В той щетинястий, понурий ліс.
Мертва тиша... Птаство не щебече...
Темно й вогко... Пахне, як з могил...
Я на прикорні присів, мов сонний,
І дивився тупо і без сил.
Аж змія переповзла нарешті...
Перебіг проз мене й їхневмон,
Позирнув цікаво, мов котятко,
Та й злякався, і пропав, як сон.
Я прочнувся... поволі зворухнувся...
Як тут темно!.. Наче льох без дна!..
І спустивсь я стежкою в долину,
Де цвіла сірійська весна.

VI

Горді пальми. Думні лаври...
Манячливий кипарис.
Океан тропічних квітів...
Ще й цвіте цитринний ліс...

Я хитнувся, бо наче впився
З аромату тих квіток.
Аж погляну: коло пальми
Простий житній колосок.
«Гей, земляче! — шепче колос,
Похилившись на стебло.—
Ми чужі для цього раю,—
Що ж сюди нас принесло?»
22 марта

VII

Знову серце заболіло,
Знов ущерть набігло горя...
Я пішов собі із міста
На безлюдний берег моря.
Пісочаная рівнина...
Море ж — гребні голубії.
Піна б'ється в побережжя...
Вітерець із моря віє...
Задивився я на море,
Хвилі плещуться об ноги.
Їх глухее воркотіння
Заколисє тривоги.
Сонце грається у водах,
В тому сріблі та кристалі.
В цілім морі — щастя й радість,
Розпливлись мої печалі...

VIII

На приморському безлюдді
Обернувся я в дитину:
Гарні мушлі підбираю;
Вглядю кращі — давні кину.

Різнобарвнеє креміння
Заповнило всі кишені.
Ще ж камінчики найкращі
Я несу у себе в жмені.
Я сідаю на піскові,
Впорядковую ті скарби;
По-дитячому радію
На красу, на пишні фарби.
Море плеще... Ясне сонце
Так велично тоне в морі...
Мушлі — втіха!.. І спитав я:
«Чи ж була на світі горе?»

IX

Аж чую: «Туп-туп!» Шкандибають два мули;
У них камінюччя на спині.
Позаду за ними іде чорний негр
У латаній, дертій свитині.
Він хмуро якось покосився на мене
Та й буркнув неначебто стиха:
«Щасливі на світі отії іфранжі¹!
Ні праці, ні лиха!»

X

Ой колись я бачив, як щезав туман,
Що вночі був тихо затопив Ліван.
Де була недвижна біла рівнина,
Стала дика круча, грізна, без дна.
Так у мене в серці з муринових слів
Щез туман мрійливий, наче вихор змів.
Вибухла глибока, дикая печаль...
Жалко всіх бездольних... Та й на себе жаль.
Бейрут в Сирії, 22 марта 1898

¹ І ф р а н ж і — франки, європейці.

НЕЧЕСТИВЕ КОХАННЯ

*Уривки з ліричного роману одного
бідолашного дегенерата*

Сирійські згадки

Посвята Вс. Ф. Міллерові

Не раз було: у Сирії далекий
Здобуду я твій лист,— і серце задрижить,
Затуманію весь, мов турок коло Мекки,
І нервная рука конверт розтеребить.
— *Viglietto dolce!*¹ — коло мене мова.
Я ж, паленіючи, розгортую листки,
І п'ю нове життя з кожнісінького слова,
І перечитую прихильнії рядки.
Підводю очі ген на голубее море...
На хвилях би помчавсь до тебе, ясна зоре!
Зловив би погляд твій, стиснув би щиро руку.
Ти віри додаєш у правду, у науку.

а) Із книжки першої

І

На душі якась тривога
Й полохливе почуття:
Щось немов давно знайоме
Виринає з забуття.

¹ Ніжна записка! (*Італ.*)

Серце жалібно тріпоче,
Наче пташка в полоні...
Ох, невже ж такі кохання
Прокидається в мені!

II

Я обірвав розмову...
В очах мені туман...
І тільки серце шепче:
«Уже собі не пан!»
Мовчу... А тихі очі
На мене підвелись...
Допитливо спинились,
Пронизують наскрізь.

III

То недовгая була розмова,
І була вона зовсім порожня.
Дак чого ж вона мене згубила,
Що й жити не можна?
Сподіватися чогось — не смію,
Бо любов моя тебе злякає.
Дак чого ж мій розум надо мною
Ваги не має?
Розум зважив: се кохання — марне,
Нерозумне, дивне та й мерзенне,—
Дак чого ж мене не хоче кинуть
Чуття шалене?
Ще учора був я — наче люди,
Ще учора мав переконання.
Дак чого ж сьогодні мною крутить
Сліпе кохання?

IV

Ні, ніколи од мене не вчуеш,
Що тебе я люблю;
Ціле небо було б захиталось
На ту сповідь мою.
Затемнилось би яснее сонце,
Поспадали б зірки;
Срібний місяць з такого б нечестя
Розколовсь на шматки.
Ні, ніколи від мене не вчуеш,
Що тебе я люблю;
Вся природа була би вжахнулась
На ту сповідь мою.
Застогнали б могутнії кедри,
Розчахнулась земля,
І морськую безодню збурлило б
Нечестиве чуття.

V

Ну, вже третя днина мина.
Затирається слід од розмови.
Хоч у серці чогось не стає,
Та, мабуть, я утік од любови.
Вивітряється з мозку нудьга,
Дозволяє вже дещо й робити,
Наче зуб, що на хвилю ущух,
Хоч і знову ладен заболіти.
Тільки важко стрічатись з людьми,
Бо не надто вони симпатичні.
Тривіальні обличчя у всіх;
Їх розмови — дрібні, прозаїчні.

VI

Я себе піддурював:
Тиждень проминув,

А твого образу
Я не призабув.
 Божевільно хочеться
 В ту сім'ю зайти,
 Де сьогодні ввечері
 Будеш, певне, ти.
Серце пересилувать
Я не зміг ніяк:
Це не яблуко, що можна
Тискати в кулак.

VII

Я знаю: нечестиве те кохання,
Яке на мене тепер находе:
Злочин воно в очах людей,
Злочин воно в природи...
 Та ні, воно в природи не злочин!
 Його ж мені вона сама натхнула,
 До нечестивого чуття
 Сама мене попхнула.
Як я родитись мав на білий світ,
Дак не питавсь ніхто моєї згоди...
Я маю право в с е любити!
Оце закон природи!

VIII

Я пішов до тих знайомих...
Не застав тебе я там —
І занудився в розмовах
З паном дому і з madame.
 «В нас кухарка — у-ух, злодійка! —
 Шепче пані потайки.—
 От сьогодні: вкрала серце
 І гусячі печінки».

Печінки гусячі вкрала...
Ще і серце... Бідна гусь!..
От і в мене вкрали серце,
Я ж нікому не жалюсь.

ІХ

Ох, мізерні жарти! Не для мене ви!
Все скорботні думи йдуть до голови.
Слухаю я паню... ба й відповідаю...
Але що говорю — сам того не знаю.
Машинально губи подають одвіт,
Машинально очі кидають привіт;
Тискаю я руку кожному, хто входить...
Але дух не тутки,— він далеко бродить.
Бродить десь далеко... Іноді хіба
Вернеться до зали, де гуде юрба.
Там, поміж гостями, і моє єсть тіло,—
Дух увійде в нього і глядить несміло:
Що за товариство? Де я тепер?
Сон тепер чи дійсність? Я живий чи вмер?
Звідки се гудіння? Люди тут? Чи бджоли?..
Ну, а ти — чи прийдеш?.. Прийдеш?..

Чи ніколи?

Х

Ріже нерви, мов пилою,
Дзвоник у передпокою:
Хто з нових гостей прийде —
Дзвоник зараз загуде.
Біль у серці... Сперло духа...
Вся моя істота слуха:
Хто б се міг тепер прийти?
Може, ти?.. Напевне, ти!

Трепет... страх... Та все зарані!
Йде якась поважна пані...
Вже в мені не кров моя —
Ідовита течія!

XI

Притулив я лоб до шибки,
Задивився в темний шлях.
Хлюпав дощ, а тихе світло
Меркотіло в ліхтарях.
 То життя мого каганчик!
 Догорає, мабуть, вік.
 Гасне розум, гаснуть сили,
 Гасне цілий чоловік...

XII

Що за голос я почув!
Хто всю душу заторкнув,
Мов потяг до себе?
Я схопився, як від сна,
Одірвався від вікна
І гляджу... на тебе!
 Я помітив: погляд твій —
 Шановливо-привітний;
 Та сгискаю руку...
 «Вже забралися у кут...
 Пан професор! В вас і тут
 Думи про науку?»
Закіпіло все в мені:
«Про науку? Ані-ні!
Що се вам здається?»
«Ви ж бо вчений чоловік,
Ви з книжками цілий вік...»
«І не маю серця?»

«Пан професор! Ви слабі?»
«Не «професор» я тобі!
Кинь таку шанобу,
Слухай: я тебе люблю,
Зараба тобі стаю,
Буду раб до гробу!»

XIII

Не забуду я ніколи
Довгий жаж,
Що у тебе засвітився
Ув очах.
Не забуду благородний
Гордий вид.
Мовчазливу зневагу
І одхід.

б) Із книжки другої

XIV

Минає півгода. Мене з'їдає мука.
Сидю самотником і не знаходю лік.
Не одвіча мені ні розум, ні наука,
Чи я дегенерат, чи просто чоловік.
Мене моїм чуттям природа напоїла,
А я його таю, бо люди загудуть
І чистую любов, що дух заповонила,
Огидною розпустою назвуть.
Нудьга мене гризе, мов гадина стоуста,
І мозок виїда, і серце пригаша.
А хтось казатиме, що це — розпуста,
Тимчасом як болить примучена душа.
Ні! Не розпусник я! Єдине бажання —
Щоб слухать тихую розмовоньку твою,
В щасливім забутті затаювать дихання
І чути ширее: «Люблю тебе, люблю!»

XV

ОПІВНОЧІ

Стоять зачаровані, сяйвом облиті
Сади ароматні, запашнії квіти.
Візьму ж бо я лютню — і в тихій нуді
Ударю по струнах в нічній самоті.
Сріблісті потоки із місяця ллються,
Сріблісті звуки з-під лютні несуться.
Заслухались квіти, притихнув садок,
Ба навіть фонтан журкотливий примовк.
Нарешті у пальми листки застогнули:
«Не грай, чоловіче! Усохнем з печалі!»
Журливо стріпнулася рожа-краса,—
Упала на мене пахуча сльоза.
Схилились плакучії верби й маслини.
Шумлять кипариси, і мирти, й цитрини.
Магнолія молить: «Ой годі! Не грай
І нашого серця на смерть не вражай!»

XVI

(На арабську тему)

З червоним блиском місяць згас,
Сховався за горою.
В плащі із зір глухая ніч
Схилилась надо мною.
Усе послуло. Мовчки я
Сидю у мертвій тиші:
Журливий рій моїх думок
Повітря не колише.
Та впала зірка... Задрижав
На небі слід вогненний.
Зомлів я весь... Не зірка то!
То ти летиш до мене!

І чую вже я шепіт твій,
І п'ю твоє дихання.
Одна лиш мить... І знов я сам,
І знов саме страждання.

XVII

Переддосвітня година. Померкає світло зір.
Де-не-де цвірінька пташка. Прохолода віє з гір.
Забілівся крайчик неба. На роботу йде гірняк;
Серед тиші городської він виспіває отак:

«Тихий вітре з рідних гір!
Як дихнеш ти серед ночі,
То нудьга моя росте
І притихнути не хоче.

Прийде ранок. Заблищить
Сонце променем чудовим.
Сива горлинка турчить
В свіжій гіллячку лавровім.

Як ридаю, мов дитя,—
Не тверда я вже людина,
Що печаль свою слізьми
Виявляти не повинна.

Щоб кохану розлюбить,
Є в людей така наука:
«Донесхочу вкупі будь»;
Другий лік на те — розлука.

Я гоївсь і так, і так,—
Не зробилось серцю легко,
Та скажу я, що любіш
Бути близько, ніж далеко.

Ба й із близьості таки
Невелика користь буде,
Скоро милая свої
Всі обітниці забуде».

Терплю розлуку,
Важку муку,
Газелько!
Красу кохаю,
Обнять бажаю,
Ох, зірко!
Дала ти слово,
Що прийдеш знову;
Та горе:
Ані явилась,
Ані приснилась
Ти, зоре.

Пошлеш спитати,
Про мене взнати,
Газелько:
«Ну, як живеться?
І як ведеться?..»
Ох, зірко!
Отак живеться,
Що враг сміється,
На горе:
Тебе бажаю
Й давно не маю,
Ой зоре!

Вільно ллється тая пісня. Люди скажуть:
«Чарівна».
Хоч нудьгу зовсім звірячу нам виспіває вона.
А щоб я своє кохання щиро вилив із душі,
То б почув: «Дегенерате! Замовчи і не гріши!»

XVIII

Блиснуло сонце з-поза гір в зеленому саду.
Дівочу пісню чую я, веселу, молоду:

«Тихая долина,
Моріг зелененький.
Я стояла й визирала,
Чи не йде миленький.
Чоловік з верблюдом
Перейшов дорогу.
Я питаюсь: «Чи не бачив
Милого могого?»

«Що ти за чудная! —
Каже він, здумілий.—
Тут людей чимало ходить,—
Хто ж із них твій милий?»

«Ох, такого парня
Цілий світ не має:
Серед тисячі народу
Всяк його пізнає.

Постать — як у кедра,
Із заліза — груди.
Як погляне дівчинонька,
Спатоньки не буде.
Снігове обличчя,
Щоки — як гранати.
Як погляне дівчинонька,
Схоче цілувати.

А що тії очі —
Чорнії маслини!
Як погляне дівчинонька,
То з любові згине.
Гляне — мов застрілить,
Крикне — все заглохне.
Як погляне дівчинонька,
То з любові всохне».

ХІХ

Сіє сонце з-поза гір в зеленому саду.
Новую пісню чую я, веселу, молоду:
Вже достобялись маслини. Стала їх трусити.
Нахиляюсь, підбираю... Цілий кіш набитий.

Хочу взять
Кіш собі на плечі,
Чую крик:
«Дівко! Не до речі!»

Оглядаюсь, хто гукає. Гарний парубійка!
Широченні шаровари, пишная намітка;

Чорний вус
Ще темніш від ночі.
Він моргнув,—
Я схилила очі.

Каже: «Кошик нелегенький,— жаль на дівку
гожу!

Де ж самій тобі піднести? Я тобі поможу».

Взяв завдав,
На плече поставив.
Я й кажу:

«Бог тебе направив!

Бачу, серце, що і хлопці не усі ледачі:

З нас, дівок, вони глузують, але ж ти —
добрячий».

Так кажу,
Йду поміж скалами,
Кіш держу
Обома руками.

Він нарвав тоді інжиру з дерева близ кручі,
В пазуху мені накидав; а інжир — линючий!

«Навісний!» —
Верещу на нього.
Він у сміх:
«Поласуй, небого!»

XX

Пишний день розганяє
Тумані, наче дим.
Виснуть сивії косми
Над Ліваном старим.
Теребинти і кедри
Точать свіжий бальзам;
Понад бором повіяв
Голубий фіміам.
Та зцілющі бальзами
Не погоять мене,
І туманної туги
Ясний день не зжене:
Думи, думи-зміюки
Задушили життя,
Мов залізні кайдани
Колискове дитя.

XXI

Безсонная туга в кінці притомилась.
І я, закопавшись лицем у траву,
Лежу здеревілий, лежу та й не чую,
Чи ще я на світі живу.
Шумить верховіття оливного гаю,—
З мого забуття прокидає мене...
Ох, вітре з Лівану, не дми ти, не дихай,
Нехай мое лихо засне!
Не дми ти, не дихай, голубчику вітре:
Зболілому серцю дай лік;
Затихни, затихни, щоб міг я заснути,
Незбудно заснути навік.

XXII

Чи ні, вітрецю! Ти виводь заколисну
Смутную, тужную, журливу пісню,

Вранці подорожжя —
То одна з утіх.
Та надвечір — краще
Вдома, у своїх.

XXV

Закотилося сонечко
В мутнії хмари.
Не судилось нам, серденько,
Бути до пари.
Олеандри над річкою
Хиляться тужно.
Не судилося, серденько,
Жити нам дружно.
Ніби мова загробная —
Шелест бамбуку:
«Нащо жити й відтерплювать
Вічну муку?»
З кипарису розноситься
Запах могили,—
І душа розпливається,
Падають сили.
Раптом жаба заквакала
В сутіні ночі:
По душі моїй поминки
Правити хоче!

в) Із книжки третьої

XXVI

Ліван!.. Щасливий, любий звук!
Священнее ім'я!..
На верхогір'ї, вище хмар,
Осівсь на літо я.

Нема тут пальм і помаранч:
Природа снігова.
Лиш там, де сонце, припіка,—
Розкішная трава.
З-під снігу журкотить потік...
Отам я — цілий день,
І від ліванських пастухів
Навчаюсь їх пісень.
Пильную з ними череди
Та й слухаю казок,
Часами хмизу принесу
В вогонь під казанок.
Вночі — у хаті зберемось.
Я — рідний для сім'ї;
Мене обсяде дівора,
Голублю я її.
Жартую з дітьми, як дитя...
Луна веселий сміх...
Та от, буває, замовчу
І тихо лащу їх.
Тоді я чую від дітей
Їх запит привітний:
«Чого часами, дядьку наш,
Ти робишся смутний?»

XXVII

Забрався я на шпиль... Внизу носились хмари...
Дививсь у далечінь: на море, на Бейрут.
Тут глетчери, зима, а там бувають чари...
Палючий, дивний край!.. Чудовий, райський кут!
Леліється Бейрут... Блискучий сад тропічний,
Де пальма розрослась на килимі з лілей!
І ллється аромат, гарячий, наркотичний,
З п'янючих тубероз, розкішних орхідей.

Дивлюсь і на Ліван... Там дише прохолода...
Зелена лука... Пахучая роса...
Смолистий свіжий ліс... Могутня природа...
Рожевії гаї... Весняная краса!

А тут, над хмарами, куди оце я скрився,
Глибокії сніги та скелі ледяні.

І з-під тії кори синенький ряст пробився
Та й тихо-лагідно всміхається мені.

Дужіша від кедрин — ся квіточка бліденька:
Поборює зиму і крижаную лють.
Така — моя любов: горить собі тихенько
І, не палаючи, пропалює всю грудь.

XXVIII

ОЗРІЄЦЬ¹

(З Гейне)

Кожним вечором царівна,
Дивно гарної уроди,
Походжала близ фонтана
Там, де плещуть ясні води.
І щовечір близ фонтана
Молодий стояв невольник
Там, де плещуть ясні води...
Він марнів-марнів, бездольник.
От як стій колись царівні
Забажалося спитати:
«Як зовуть тебе, молодче?
Хто ти родом? Звідкіля ти?»

¹ Вимовляти з «а» («азра», «азрієць») — є непорозуміння і помилка, бо се південноарабське плем'я, уславлене з свого щирого кохання, звалося бану-озра, або бану-узра.

Відказав на те невольник:
«Мохаммедом прозивають.
Я з Ємену, з плем'я озрів,
Що з любові помирають».

XXIX

(З Гейне)

Ну годі! Пора вже дурниці усякі
Прогнати умом-головою!
Я довго, немовби який кумед'янтщик,
Комедію грав із собою.
Були помальовані пишні куліси
Під стиль романтичний, високий;
Виблискував золотом плащ мій
лицарський,
Чуття ж були тонко-глибокі.
Тепер божевільні дурниці отії
Я скидую з себе поволі,
А чуюсь погано, неначе я граю .
Ізнов кумед'янтській ролі.
Ох, боже! Як добре цей жарт несвідомий
Правдиві чуття вимовляє!
Я, носячи в грудях щирісіньку смерть,
Грав ролю борця, що вмирає.

XXX

(З Ростана)

Обняти білявку, стиснути чорнявку,
Та й т а к їх кохати — не дивно!
А я — дак кохаю, кого і не знаю:
Далеку царівну.

Хто вірний для любки, бо тиска їй руки
Та полу цілує,— се легко!
Не можу я й зріти, а буду любити
Царівну далеку.
Бо се — щось високе, бо се — щось глибоке:
Любить, хоч не люблять вас рівно,—
Над всякую міру кохаю я щиро
Далеку царівну.
Любить без надії... Ховати лиш мрії...
Самісінькі мрії... чи легко?
Не мріти ж — не жити! Не кину любити
Царівну далеку.

Ставрополь на Кавказі, 20 апреля 1900

КОХАННЯ ПО-ЛЮДСЬКОМУ

*Уривки з ліричної ілюзії, із життя недегенератів
Спостереження з Кавказу*

А

Замість пролога

ВОСКРЕСІННЯ З МЕРТВИХ

І

Де Кавказькі гори
Хиляться над морем,
Там я розлучився
З застарілим горем.
 Де Кавказькі гори
 Квітнуть райським садом,
 Там я розлучився
 З давнім сумом-гадом.
Де ліси журкочуть
Чарівную мову,
Там воскресло сонце,
Зайнялося знову.

II

(З Анакреонта)

Глянь, прийшла весна-красна;
Зацвіли красуні рожі.
Спить морська глибина,
Води тихі і погожі.

Глянь, купаються качки,
Журавлі на небі мріють.
Сонце-цар огнем горить,
Хмарки тануть і рідіють.

Загорівся людський труд,
Скрізь — поорані ниви.
Із землі ростуть зілля,
Плід готується в оливи.

Зародивсь і п'яний плід
В ароматному віночку:
На лозі бує цвіт
Коло кожного листочку.

III

(З Анакреонта)

Що за гарна деревина!
В холодку посидьмо час!
Кучеряве свіже гілля
Тріпотить і манить нас.

І течійка тут журкоче
Та й до себе заклика...
Ні, ніхто-ніхто не зможе
Проминуть цього кутка!

IV

Кипарис уквітчала гірляндами
Чайная рожа.
Бідне серце закручує путами
Вродниця гожа.

На задумане дерево віється
Любе дихання.
А до серця мого добувається
Голос кохання.

V

Рожа, лілія, тюльпани —
Щастя літньої пори!
Зоя, Ната і Касандра —
Всі вродливиці, всі три!
Рожу, лілію, тюльпани —
Всі до серця я тулю.
Коло сестер я щасливий,
Та котрую ж я люблю?

VI

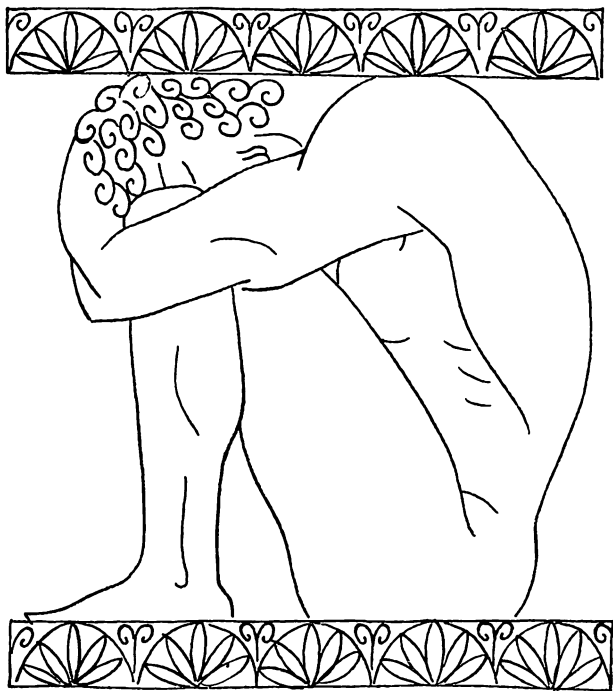
ПІСНЯ ЗОІНА

Глянь, як в'ється виноград,
Гнуться лози,—
Глянь на брівоньки мої
Й пишні коси.
І хоч би ти — просто страх! —
Був сердитий,
А на мене веселіш
Тра глядіти!

VII

(З арабського, з роману про Антара)

То не жінка — чистий ангел,
Що взяла мою любов!
Хай до шовку доторкнеться,
То на пучках буде кров.

Хай би глянули на неї
Ті, що ідолів хвалять,—
Всіх би ідолів зреклися,
Щоб її за бога взять.
Та й святий побожний черчик
Хай не дивиться на ню:
Скоро гляне — геть забуде
Про молитву він свою.
Ой не пити воду з моря:
То ж солона гіркота!..
Дасть в о н а своєї слини —
Посолодшає вода.
Дикі, голі, сірі скали!..
Хай в о н а по них іде,
То зіллями і квітками
Кожна скеля поросте.
Ось!.. Дихнув вітрець на неї,—
Наче квітку поруша...
Ніби віск, у мене тануть
Тіло, серце і душа.

VIII

Голубеє море і Кавказ зелений
Чаром, мов кадилом, дихають на мене,
Я дивлюсь, дивлюся в бірюзову даль...
Ненадовго тут'я... Аж подумать жаль!
Доведеться швидко кинуть цю країну
І тягтися далі, в іншу чужину.
От тоді, як буду звідси од'їжджать,
Байронову пісню стану я співать.

IX

ДО ДІВЧИНИ-АТЕНКИ

Доки я не кинув край,
Серце ти мені віддай.

Ні! Вже сталося твоїм,—
Забирай його зовсім!
Іду!.. Знай же ось про що:
Ζωη μου, δός άуαπω!¹
Вільна, легкая коса,
Що вітрець і колиса;
Різві очі: вії — шовк
Звисли вниз до щік-квіток;
Свідчусь ними ось про що:

Ζωη μου, δός άуαпω!
Ті уста! Той поясок!
Той німий язик квіток!
І моє кохання те,
Що з журбою в парі йде...
Свідчусь вами ось про що:
Ζωη μου, δός άуαпω!

Я в дорозі вже, дівча!
Ти ж згадай мене без зла,
В Істамбул мене везуть,—
Серце ж, дух з Атен не йдуть.
Розлюбити б?! — Нізащо!
Ζωη μου, δός άуαпω!

Х

(Із Сафо)

То щастя небесне — сидіти з тобою!
Зрівнявся з богами щасливець такий,
Що жадібно ловить солодку розмову
І осміх принадливий твій!
Солодку розмову й принадливий осміх...
Од них мою душу стуманює страх.

¹ Життя моє, я вас кохаю!

Дивлюся на тебе, дивлюся — і голос
Мені завмирає в устах.
Обличчя горить і скроплюється потом,
Ба й трепет холодний мене обгорта.
Я блідну, неначе посохле бадилля,
І чую, як смерть надліта.

XI

Я за тебе, Зое, рад і вмерти,
І любов у мене платонічна:
Хто у грудях носить зерно смерти,
В того мрія чиста й ідилічна.
Коло Зої сей та інший в'ється,
І сама вона когось кохає.
Але це мені не ранить серця:
В хворім серці заздрості немає.
Бо душа одним одного хоче,
Підляга одним одній потребі:
Слухать голос, заглядати в очі,
Щоб почути десь себе на небі.

XII

(З арабського)

Ніч. А я не сплю, нудьгую...
Та вкінці заплющив очі...
Тільки ж, чую, з верховіття
Голуб жалісно воркоче.
Я схопився, застидався...
Десь не вмію я кохати,
Бо стогнав би й гірше, й більше
Од якогось голуб'яти.

XIII

«Марно від мене ти думи ховаєш,—
Бачу всю душу твою!
Слухай, чужинче: мене ти кохаєш?
Знай же: тебе я люблю».
Так мені сказано... Господи боже!..
О воскресителю мій!
Смерті не хочу... і думать негоже!..
Знову живий я, живий!

Б

Святе кохання

І д и л і я

Обновилась, яко орля,
Юність мого серця;
Розпустила душа крила;
Пісня ллється, ллється...

Куліш

XIV

Так! Тільки божество бува таке блаженне!
З любові я святий!.. Святе моє кохання!
І де ж на світі є хтось інший, окрім мене,
Щоб мав такі, як я, шляхетні почування?
Хай скептики речуть: «Є тисячі!
Стидався б!
Твої чуття ні кращі, ані гірші...»
А я, мов гімназист, що вперше закохався,
Із пафосом пишу наївно щирі вірші.

XV

а

І весело, і страшно...
І радощі, і сум...
Затемнюється розум
З усяких п'яних дум.
 Що ж діється зо мною?
 Я в пеклі чи в раю?
 Та ні! Я загадався
 Про милую-свою!
Невже ж таки направду
Мене кохаєш ти?
Невже ж на світі долю
Я зміг-таки найти?

б

Літав соловейко в рожевий городчик,
Кохав-бо він рожу,
А поруч коханки він навіть не бачив
Тернину негожу.
 Та знудилась квітка од птащиних співів,—
 Ій щирості хтілось,
 Відради, розваги... І от — до тернини
 Вона прихилилась.
Щасливеє терня спершу аж боялося
Долі такої...
Чи треба розказувать повість кохання
Мойого та Зої?

в

Сидю я в самотині,
 Та не з журбою:
 Якщо мене ти любиш,
 То ти зо мною.
 Ні лощень, ні обіймів
 Мені не треба:
 Я ж знаю: ти кохаєш,—
 І я — цар неба.

г

Жахавсь я любові — гадав, що кохання
 Нам працю спиняє.
 Аж бачу я, любко, що й крихітки правди
 У тому немає.
 Тебе ж я кохаю, а чую, що в мене
 Подужчали руки;
 Ще більше душа моя лине до світла
 Знання і науки.

д

Дивись на тую зірку:
 Ото моя.
 А поруч неї друга:
 Ото твоя.
 В тих морях ми й по смерті
 Зійдемося знов,
 І знову нам засяє
 Свята любов.

Мій краю! За тебе прийнять не лякаюсь
 Найгіршого лиха,
 Бо всякеє горе, недоля, скорбота
 Тепер мені втіха.

Дурниця всі рани й душевні, й тілесні,
 З нудьгою чи з кров'ю:
 Бо знаю я, серце, що всі мої болі
 Погоїть любов'ю.

XVI

Так пишуть школярі... А що ж робити:
 Я знов дитина!
 Рефлексіє, щезай! Бо час — радіти:
 Така година!

XVII

Гей, вінок,
 Кучерявий од квіток!
 З рожі квіт
 Заховався під гіацинт.
 Ой не білая ж то рожа:
 Біла жіночка хороша.
 Гіацинт, що так навис,—
 Пасма темних кіс.

Море, грай!
 Білий замок обмивай.
 Хвиля йде —
 Білий замок аж гуде.
 Ой не синяя ж то хвиля,
 А хвилястая мантилля;
 Мармуровий замок звуть
 Білосніжна грудь.

XVIII

СЕРЕНАДА

Лягає тінь вечірня
На небо голубе...
Зійди ж, моя ти зіронько,
Я жду, я жду тебе!
 Щебечуть між бананами
 Співці солодких мрій...
 Заждався я, сива горлинко!
 Виходь, виходь мерщій!
Затишную альтаночку
В лавровому саду
Я вистелив трояндами
І жду, фіалко, жду!

XIX

(З Гете)

Я покинув хату любви
І ступаю тихо вниз
Серед сутінку нічного
У густий, розлогий ліс.
 З-поза гілля ллється місяць,
 Вітерець не шелестить,
 А з похилених берізок
 Свіжий ладан капотить.
Скільки щастя й осолоди
Я з такої ночі п'ю!
Скільки тихої відради
В душу лащить ся мою!
 Ну, й чого б іще бажати?
 А зачув би любчин клич,—
 Дав би тисячу тих нічок
 За єдину з нею ніч.

XX

(Іспанський романс)

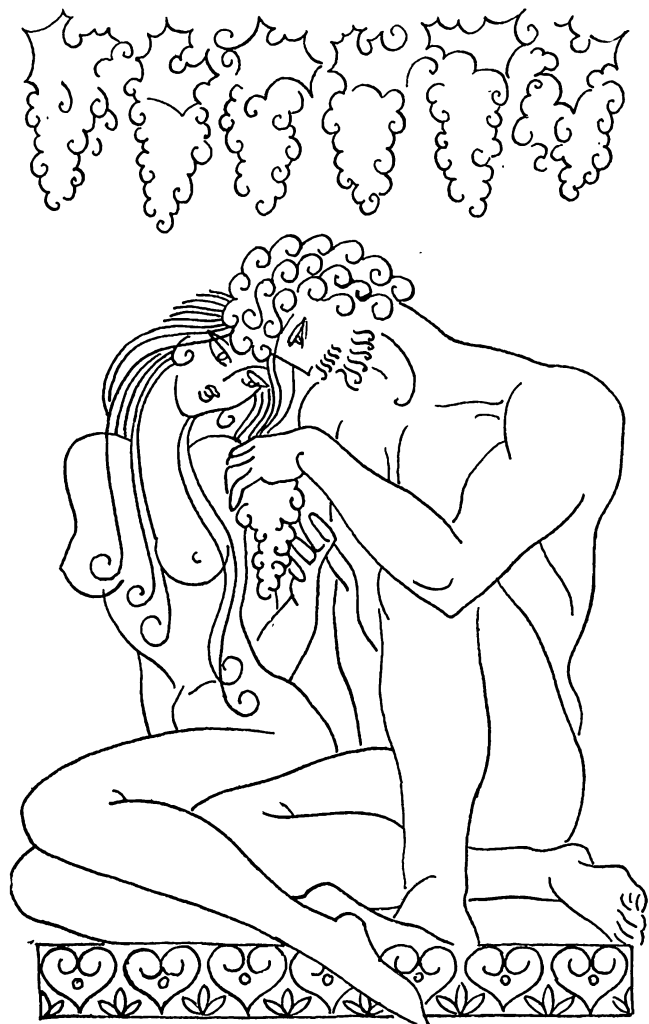
З-поза срібного туману
Хвиля срібного фонтану
Плеще та бринить...
Сад дримає... Тиша... Темно...
Чи не тінь отам таємно
Ледве шелестить?!
Бачу постать... Легкість стану...
Так! Се ти, моя гітано!
Серцем чую я!
Довго ждав я, повний муки...
О! Впади ж мені на руки,
Милая моя!..

XXI

Гарячий шепіт з-поміж листя,
Із полутьми.
Під виногородною лозою
Сиділи ми.
Лукаво шелестіли пальми;
П'янів весь сад.
І я не знав, чи ти солодша,
Чи виноград.

Кінець «Святому кохання».

(Заслона спадає).

В

Мусульманський рай

ЛЮБОЩІ ТА РАЮВАННЯ

XXII

Рече пророк: «Люблю молитись,
Люблю жінок кохати
І знаю третю любов втіху:
Вдихати аромати».
І от, коли я п'ю повітря
Пахучее весняне,
Із грудей рветься щирий`голос:
«Я ваш, о мусульмани!»

XXV

«Ти й думать одвикнеш!» —
Воркоче мій розум.
А серце співає:
«Чини, як Мохáммед:
Бували години —
Він янголів слухав;
Бували години —
Гуляв у гаремі».

Г

Світові скорботи,
або спинний рамолісмент?

XXVI

Заклятий, понурий, я йду серед бурі
В дрімучий бір.
«Вернись, чоловіче!!» — з гілляки кигиче
Мені упир.

Я йду обоятний, до страху не здатний,
Навманяки.
Єсть гіршії пущі, дикішії гущі:
Мої думки.

XXVII

Ужель так скоро
Огонь любви погас?
(З російського романса)

Нудьга в душі, ломота у кістках...
Мене всього тупі обсіли болі...
Що ж?.. Мліти й далі у дитячих снах?
Чи то вже знак, що тра сказать «доволі!»?
Невже ж так швидко
Вогонь любові згас?
Невже розпуста
Одна ще лучить нас?
Моя любов — то наче й не любов,
Мое кохання — наче й не кохання,
«Дитячі сни...» — таких не буде знов!..
Гризе мене й гризе розчарування.
Невже ж так швидко
Вогонь любові згас?
Невже розпуста
Одна ще лучить нас?

XXVIII

Я й рад би пить кохання,
Та тільки не умію:
Виходить що? — Розпуста!
Я строю з неї мрію!
Та й мрія ж, мабуть, мідна...
...В алхімію повірю!
Перероблю-но мідну
На золотую — щирю.

О мріє золотая!
Вернись, бо я стомився.
Вернися, ідеале!
Вернись!.. Вернись!! Вернися!!!

XXIX

(На старовавілонську тему)

Ніколи, ніколи тобі не вернутися
В душу мою!
Одірваний фінік не вернеться знову
На гілку свою.
Одкрученій нитці нема вже коріння
В живім стебельці.
Обтяте руно не ростиме на спині
Своєї вівці.

XXXVIII

Так! Що діється на світі,
Все не з нашого бажання.
Ну й навіщо ж мати в серці
Всякі замисли й змагання?
Раз у раз ми мусим тоскно
Промовлять самі до себе:
«Ще прийти ми не поспіли,
А одходити вже треба!»

XL

Ой піду я в луг,—
Там позбудуся туг,
В тихім гаї тихо загуляюся.
Заплету вінок

З лісових квіток.
Я поет, я ними завітчаюся.
Раптом зілля схне,
Як торкне мене,
І гуде дібровиця зелена...
Бо споганився я
І не варт вінця,
Мов розпусна, грішна наречена.
Кряче очерет:
«Ти вже не поет,
Бо душа поетова — дитяча.
Одійшли вони,
Золотії сни!
І твоя натура — то звіряча!»
Боже!! Глянь з небес!
Ти — творець чудес —
Приверни мені мій скарб загублений:
Приверни мені
Знов дитячі дні,
Непорочний дух, гріхом не ступлений.
Ох, святий! Скажи
Тілу і душі
Відродитись чистими, дитинними!
Хай моя любов
Затрепеще знов
Братнім серцем, мріями безвинними!

ХЛІ

«Ну, годі! Отямлюсь... — кажу я до себе.—
Стихійним чуттям підлягати не треба.
Не буду ж нудитись! Так розум велить...» —
Кажу так до себе, а серце болить.
«Брати — у неволі,— ізнов я говорю,—
Не слід оддаватися в л а с н о м у горю.

Н а р о д наш бідує, в кайданах лежить!..»—
Говорю, а серце так само болить.
«Свое особистее лихо забуду..
Піду я на службу до рідного люду..
Мовчи ж, мое серце!.. Мовчи хоть на мить!..» —
А серце, шмат м'яса, болить та й болить.

XLII

Ні! Я суб'єктивний,
Я — з егоїстичних:
Все чуттів шукаю
Тонко-естетичних.
Міліони стогнуть
З голоду, з неправди,—
Я ж готов у стогнах
Ще й шукать принади.
Гей, удар же, музо,
Ти в новії струни,
На новії співи,
На новії думи!

XLIII

ВЕСНЯНА РОЗМОВА

Весна вже надворі! І гріє, і світить
Ласкавее сонце.
Весняне повітря потоками лине
У хатне вікнє.
Бігаймо з хатини! Яка ж то принадна
Лука молоденька!
З сусіднього гаю летять чарівницькі
Пісні соловейка.
Привітно несе течія-дзюркотонька
Прозору воду.

Журчить-повідает чудову казку
Про дівчину-вроду.
Вітрець подиха, розливає нам силу
Новітню по крові.
З фіалки й конвалії пахощі дишуть
І звуть до любові.
І сонце, й лука, й течія, й соловейко,
І вітер, і квіти —
Вмовляють і кличуть: «Кохати!.. Любити!..
Кохати!.. Любити!..»
Лю-би-ти... ко-ха-ти... О ні! Не для мене
Обійми жіночі!
Ні в зиму, ні в весну мене не приваблять
Жіночі очі.
Запахне повітря та вітер весняний
Зовуть до кохання?!
Це легіт для тебе, мені ж він доносить
Мужицькі стогнання.
Тобі про кохання торочить фіалка
Й південнії квіти.
Мені ж вони шепчуть: мужик безталанний
Без хліба й просвіти.
Тобі дзюркотонька нагадує любку!
Немов на наругу,
В ній бачу я тільки мужицькі сльози
Та вічну тугу!
Нехай соловейко верзе про кохання,—
Дурненька пташина!
У мене коханка, у мене є любка,
То — р і д н а к р а ї н а.
До неї горнуся, її поцілунком
Уп'юсь до сконання.
О друзі! Чи є що на світі солодше
Од цього кохання?

XLIV
ТАРАСОВЕ СВЯТО НА ЧУЖИНІ

В дальній Кавказчині, в краї чужому,
Мріється рідная хата:

Свята найбільшого ми дочекались,
Нашого любого свята.

Русь-Україна сьогодні справляє
Пам'ять своєму пророку.

Ми із чужини так само возносим
Славу сердечну, глибоку.

Згадуєм сумно за рідну Вкраїну,
Повну принади землицю,
Повну ланів, і гаїв, і садочків,
Повну краси чарівницю.

Згадуєм сумно за рідну Вкраїну,
Повну злигоднів селянських,
Повну насильства, одчаю та муки,
Повную лютощів панських.

Нене-голубко! До тебе я лину:

Тут я чужий-чужениця.

Аще забуду тя, Єрусалиме,

Будь ми забвенна десниця!

Хай до гортані язик мій прилипне,

Скоро тебе позабуду

І в чужині одіб'юся од служби

Нашому рідному люду!

Батьку Тарасе! Ти чуй присягання:

Ми, українські діти,

Матір і бідного меншого брата

Будем повіки любити.

Будем боротися, їх визволяти

З пазурів сина едома!

Каже надія: діждемся напевне

В і л ь н о г о рідного дома.

XLV

(З Гейне)

Коло замку у Каноссі —
Генріх, цар німецький,— босий
І в сорóччині покутній...
Ніч — холодна і дощлива.
 А з вікна хтось виглядає,
 І, як місяць осіяє,
 Видко лисину Григора
 Та Матильдинії груди.
Цар — блідий, пригасли очі,
«Pater noster» він бурмоче.
Та в глибу в царевім серці
Скреготить інакший голос:
 «Ген далеко, в ріднім краї,
 Там стоять великі гори,
 А в горах росте залізо,
 Що придасться на сокиру.
Ген далеко, в ріднім краї,
Там могутнії діброви,
І з найбільшого дубища
Вийде обух на сокиру.
 Гей мій краю, рідний краю!
 Ти народиш і людину,
 Що гадюку наших болів
 Перетне його сокира».

XLVI

ЕПІЛОГ

Співаю пісню, повную огня,
Із неї віє дух живий і смілий,—
Ніхто й не доміркується, що я —
Давно вже труп, увесь заохолоділий.

Отак, буває, гляньте на ланок,—
А там стримить опудало з соломи.
Начеплено на ньому ганчірок;
Стоїть воно сухе, нерухоме.
Дмухне вітрець — замають ганчірки,
Захилитає страхопуд руками.
Лякаються, цвірінькають пташки!
Іде переполох між горобцями!
Людина ж трапиться під тую мить,—
Дак що для неї гороб'яча мірка?
Погляне так: «Опудало стирчить,
А шелестіла в нім сама ганчірка».

*Туапсе на Черкеському побережжі
5 августа 1900 року
15 августа — Батум*

ПЕРЕДСМЕРТНІ МЕЛОДІЇ

*Із листа до тієї людини,
яку недужий поет
вважав за рідного батька*

I

Дивувалась зима,
Чом се тають сніги,
Чом леди присли всі
На широкій ріці.

I. Франко

Дивувала зима, дивувалася:
Де ж то сила її подівалася?
Ще не втишились вітри студенії,
А луки розквітають зеленії!
Дивувала й земля, дивувалася,
Звідки сили такої набралася:
Вільно дихає грудьми розкритими,
І поля одягаються квітами.
Тільки я ні на що не дивуюся,
Бо для мене зима не минулася:
Я вдихаю не радість весняную,
А холодную смерть невблаганную.

II

(По бурі)

Теплий грім... Цвітуча вишня
П'є медовую росу...
Я підняв листок посохлий
І, задумавшись, гризу.
 Все свіжіє!.. З грому-бурі
 Обновилася земля...
 І навіки помертвіла
 Тільки т и, душе моя?

III

Стою я в весняному гаї...
Фіалки, фіалки навкруг...
Боюся ступати, щоб їх не топтати,
А втіха захоплює дух.
 І віриться: я оживаю,
 У грудях нова течія...
 Та марнії мрії! Порожні надії!
 Уже перетліло життя.
І я — мов торішнее листя,
Що гріється сонцем ярким:
На сонці печеться, до сонця сміється,
Аж доки зітліє зовсім.

IV

По піску по золотому
Ллється срібная вода:
Плеще, грається на ньому
І грудима припада.

Нижче-нижче гнеться гілля
У плакучої верби:
«Там — справляється весілля,
Я — зсихаюсь од журби...»

V

Я й не жалую, що кину світ оцей:
Бо не кину дорогих мені людей,—
Розіллюсь по всій природі:
В любій, сонячній погоді,
В срібних водах, у лісках,
У квітках.

Невидимо я полину по землі
Тихим вітром по запашному зіллі:
Ароматом, повним чару,
Обійму тебе, мій царю,—
Горду голову твою
Опов'ю.

VI

(До Сирії)

Мене заколисав чудовий шум весняний;
Дрімота набіга і сон якийсь коханий.
Надходить полусмерть... О світе! Прощавай!
Прощай і Сиріє, мій милий, гарний край!..

Свята моя земля, мій краю чарівливий,
Ти — вічний спогад мій, в тобі я був

щасливий...

Тебе я бачу знов у передсмертнім сні,
І бедуїнської я чую знов пісні.

Інтерлюдія
з ЄРУСАЛИМСЬКИХ ОКОЛИЦЬ¹
(Пастораль)

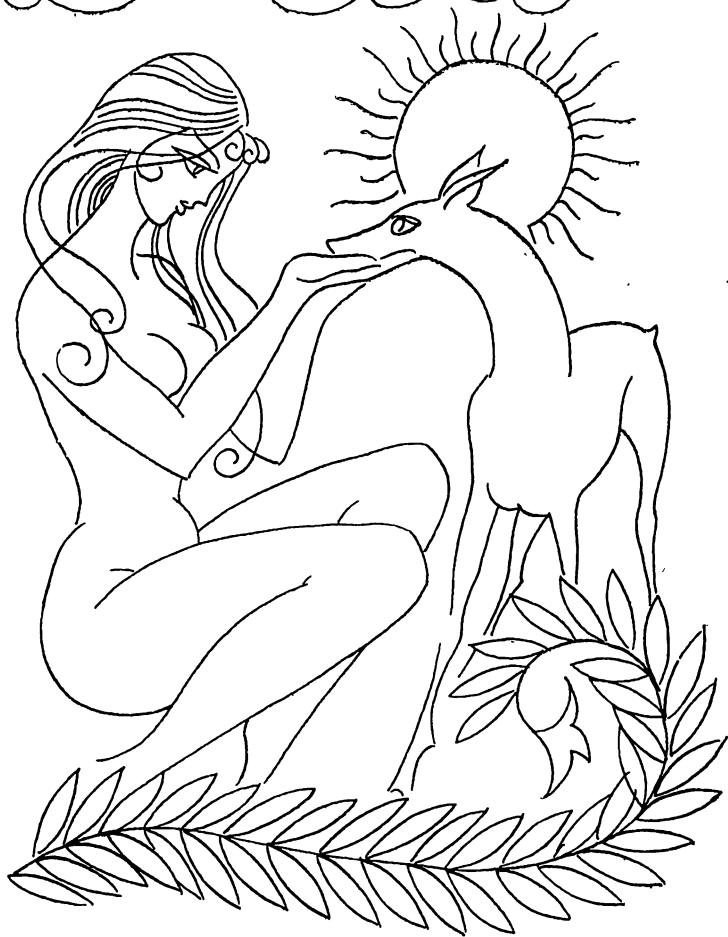
VII
ПРОЛОГ

Гарячий день повечорів.
Ідуть додому люди.
Іде задумливий араб,
Гукає на верблюди.

В і н
Гей-гей, верблюдоньки! Мерщій!
Гей-гей до Сілоаму!
Там, може, ще побачу раз
Я дівчину ту саму.

VIII
В о н а
Сілоамське джерело,
Водонько зцілюща!
Ні, не лік із тебе йде,
А журба болюща.
Я черпала воду в міх,—
Гнав юнак верблюди.
Як на мене подивився —
Затиснулись груди.

¹ В чч. X, XII і XIII єсть одгуки сучасних арабських пісень з-під Віфлієма, чч. IX, XI, XIV і XVI взято із староарабської збірки пісень «Хамаса» (чч. 518, 508, 499, 5 і 157, коли триматися нумерації Фрайтагової та Рюккертової).

Цілий день він ув очах,
І забуть несила.
Ох, купеле Сілоам!
Ти мене згубила.

ІХ

В і н

Я спинився на спочинок
У розкішному гаю.
Сад росистий... Срібні квіти...
І затишно, як в раю.
Сотні мрій мене обсіли
Од такої красоти,
І бажань усяких безліч...
Та в усіх була лиш ти.

Х

В о н а

Не злюбили мене сестри,
Що така я гарна:
Білолиця, бистроока
І струнка, як сарна.
Кажуть: «Тра її послати
На тяжку роботу:
В самий південь кози пасти
І тягати воду».
Не згоріла ж я од спеки —
Стала рум'яніша.
Міх важкий мене не згорбив —
Стала ще стрункіша.
І вовняная верівка
Плеч не обшмугала.
Брала воду з Сілоаму —
Хлопця зчарувала.

XI

В і н

Ви, може б, мені заказали
Коханую Лейлу видати?
Нехай! Та ніхто не закаже
Тужливії співи складати!
 Ви, може б, мені заказали
 Із Лейлою мати розмову?
 Вві сні вона прийде до мене,
 Зустріну я Лейлоньку знову!
В переддосвітню годину
Бачу Лейлу уві сні.
«Мила!! Хочеш дати щастя,
Заборонене мені??»
 Каже: «Ні, мене вже кидай,
 Набирайся забуття».
 «Не покину й не забуду:
 Ти ж усе моє життя».

XII

ВІФЛІЄМСЬКА СЕРЕНАДА

Сонце променем останнім
Золотить Сіон;
Йосафатову долину
Обгортає сон.
 Квилить жалібно сопілка,
 Дівко! Не барись!
 У долину під маслину
 По скалах спустись.
А не прийдеш — вверх до тебе
Я долину сам,

Прокрадуся попід муром,
Тихо вість подам.
Одгорну я од віконця
Листя-виноград
І шепну: «Біленька кізко!
Вийди, вийди в сад!»

XIII

В о н а

Мати з хати вийти не пускає...
Спати не моготонька,
Мертве море не таке гіркеє,
Як моя скорботонька.
Милий, милий! Ти не жди на мене:
Вже не дочекайся!
Тра самому по долах і згір'ях
Ланню перемчатися.
Догадався серцем мій голубчик,
Догадавсь любесенький:
То не сайга скаче там по скелях,—
Поспіша милесенький.

XIV

В ПОЛОНІ

Душа летить у рідний край
За табором єменців,
Та тілѳм я на чужині,
В полоні у мекканців.
І от, на диво, уночі
Прийшла до мене мила,
В'язницю замкнула мою
Тихенько одчинила.

Сказала кілька втішних слів
Та скоро й попрощалась,—
Душа моя за нею вслід
Із тіла видиралась.
 Дівча! Не думай, мовби я
 У цім ворожім краї
 Зробився вже хитким-плохим
 І мовби смерть лякає.
О ні! Й погрозами мене
Не застрашать меккани:
Я й досі їм не покоровсь,
Хоч на ногах кайдани.
 А ти... Тобі я покоровсь:
 Тебе кохаю сильно,
 Так само, як кохав тоді,
 Як був людина вільна...
Душа летить у рідний край
За табором єменців,
Та тілом я на чужині,
В полоні у мекканців.
*Під Віфліємом,
коло Ставів Соломонович
16/IV 1898*

XV

*FINITA LA COMMEDIA!*¹

Бачу я сни із чудового Сходу,
Навіч я бачу ту райську природу...
Сіріє! В твій зачарований світ
Хай понесеться од мене привіт.
 Корчаться, мучаться груди слабії...
 Сон перервався... Ізсезнули мрії...
 Вітер весняний голубить мене,—
 Темная смерть у могилу жене.

¹ Комедія закінчена! (*Італ.*)

XVI

Нагадую собі я передсмертний спів
Героя Шанфари в руках у ворогів:
«Не ховайте! Бо не суджено
Похорон для мене.
Вийде з мене здобич ласая
В дикої гієни.
Здіймуть голову — юнацькою
Найважливішу силу.
Зволочать її на роздоріжжя...
Викинуть і тіло.
Там не буде вже сподіванки
На життя і радість.
Зверху ляже темна ніченька
І людська ненависть».

XVII

Вовчая натура! Дикий заповіт!..
Але чути в йому любую принаду...
Я очима вовка не дивлюсь на світ,
В дику ж могилу покладуся радо.
Не люблю гучних я цвинтарів
І не хочу там лежать.
Поміж нивами безвісними
Накажу себе сховати.
На лану, в густому колосі,
Без могили, без хреста,
Без усяких буде написів
Моховита плита.
Може, в зиму налягатиме
Грубий килим сніговий?
Ет! На серці і теперечки
Мертвий холод зимовий!..

А розтане сніг напровесні —
От тоді мені гаразд!
На моху на оксамитному
Розцвітеться срібний ряст;
Навкруги зазеленіється
Ізумруд-озимина...
Літом пишно янтарітиме
Колосистая стіна.
Зайченятко беззахиснее
Тут притулиться на ніч
І радітиме, сердечнее,
Що не злапав лютий сич.
Ніч очима бархатистими
Блискотітиме на нас;
Нива пахощі солодкії
Видихатиме в той час.
І в диханні ночі теплої
Оживатиму я знов:
Ціла нива з мене питиме
Соки серця, нерви, кров.

XVIII

REFRAIN

Невидимо я полину по землі
Тихим вітром по запашному зіллі;
Ароматом, повним чару,
Обійму тебе, мій царю,—
Горду голову твою
Опов'ю.

*Станиця Кавказька понад Кубанню
30 марта 1900*

З ГЕЙНЕВИХ ПІСЕНЬ ¹

I

Серце, серце! Не нудися!
Вже ж не вік пора смутна:
Що зима забрала в тебе,
Те віддасть нова весна.
Скільки гарного ще в світі!
Подивися без журби.
Все і все любить ти смієш,—
Що захочеш, те й люби.

II

Знову ліс одягся в квіти,
Мов до шлюбу молода.

¹ Із тисячі Гейневих пісень захотілося мені зробити тільки таку вибірку, яка б зовсім підходила під спільний тон мого «Пальмового гілля». Через те я понаскикував собі Гейневих поезій не більше як два з половиною десятки, та й то з циклів зовсім не однакових, зовсім різних, а понанизував їх усі на одну низку; тим-то вийшов, може, такий розпорядок, що сам автор, не знати, чи був би його похвалив. Та це треба сказати тільки про те, як я в порядкував чужі вірші. Що ж до тексту кожної поодинокі поезії, то там я ніде не робив жаднісіньких змін, а силувався перекладати дослівно,— от хіба що інколи, проти моєї волі, в переклад могли позалітати деякі дрібні згадки з моїх власних віршунів (ті або інші епітети, вислови, синоніми тощо).

«А! Здорова, весно красна!» —
Сонце весело віта.
Знов щебече соловейко,
Смутно й ніжно квилить знов,
І ридає, і виводить...
Тая пісня — то любов.

III

Синії очі весняні
Дивляться тихо з трави...
Лагідні, милі фіалки,
Підете в китицю ви.
Рву я фіалки... Задумавсь...
Що се? Лящать солов'ї,—
Голосно всім повідають
Мрії сердечні мої.
Голосно всім повідають
Мрії про весну, про май...
Вже мою любую тайну
Знає цілісінький гай.

IV

Я квітку кохаю. Котрую ж — не знаю
І гину з нуди.
Побачу цвіточок, дивлюся в віночок,
Щоб серце знайти.
Все пахне, розквітло... Вечірнє світло...
Лящить соловей...
Шукаю я серця, що люблю так б'ється,
Не так, як в людей.
Лящиш, соловію?..— Я все розумію
З жальких твоїх дум.
В обох нас знемога, і сум, і тривога,
Тривога і сум.

V

Рибалонько гарненька!
 Жени свій човничок
 До берега, й сідаймо
 Ми поруч на пісок.
 Тулись до мого серця,
 Довірся ти мені:
 Щодня ж по дикім морі
 Ти їдиш у човні.
 А серце чим не море?
 Чи ж мало бур у нім?
 Прилив, одлив і перли
 На дні його живім.

VI

На личку в тебе літо
 Рум'янее пашить.
 Зате зима холодна
 На серденьку лежить.
 Голубко! Се минеться,
 Побачиш ти сама:
 У серці буде літо,
 На личеньку — зима.

VII

Із сліз моїх, люблю, вродилось
 Багато пахучих квіток.
 Зітхання ж мої обернулись
 У хори співучих пташок.
 Якщо ти мене покохаєш,
 Дарую всі квіти тобі
 І в вікнах твоїх соловейки
 Заступлять дорогу журбі.

VIII

Мов серні, по стрімких скалах
Тікать їй довелося,
І вільний вітер розвівав
Хвилястее волосся.

Нарешті я її вловив
На кручі, ген над морем,
І серце гордее вблагав...
І мирно ми говорим.

Над кручею, аж в небесах,
Над океаном сіли,—
Щасливі так, як в небесах,
На захід ми гляділи.

Запало сонце там внизу
У темнім-темнім морі,
І хвилі бурхали над ним,
Мов водянії гори.

Та ну, не плач! Воно зайшло
Не в хвилі ті безкраї —
До мене в серце запливло
І знов ще засіє.

IX

Недвижно ясні зорі
На висоті стоять,
Її одна на другу ніжно
Одвіку все глядять.

Яка їх мова гарна!
Яке багатство слів!
Та жаден з філологів
Її не зрозумів.

А я ту мову вивчив
І не забуду ввік:
В очах моєї любки
Знайшов я весь словник.

Х

За чай посідавши, розмову
Вели про кохання вони —
Такії чутливії пані,
Такі естетичні пани.
«Правдива любов — платонічна»,—
Промовив совітник сухий.
Совітниця хитро всміхнулась
Та стогне: «Ой господи ж мій!»
І піп розпустив свою губу:
«Не треба кохатися так,
Щоб шкода була для здоров'я». —
На те йому панна: «А як?»
Тужливо сказала графиня:
«Кохатись — то так, щоб палать!» —
І зволила з ласки своєї
Баронові чаю наллять.
Було їдне місце порожнє,
Бо ти чаювать не прийшла.
А вже ж про кохання, голубко,
Ти гарно сказати б могла!

ХІ

Чи я вночі на ліжку
Зариюсь в подушках —
Принадний, милий образ
У мене на очах.
 Чи тихо задрімаю
 І очі я стулю —
 Прокрадується ніжно
 Він в голову мою.
Прокинусь я — та й вранці
Не розстаюся з ним:
Весь день носю той образ
У серці я своїм.

XII

Ніч. Запахнули гвоздики.
А вгорі, під небесами,
Наче бджоли золотії,
Зорі мигають роями.
З-поза сутіні каштанів
Хатка білая блискоче...
От риплять склянії двері;
Чую голос я дівочий...
Любий трепет... Милий шепіт...
Боязливе обіймання...
Зацікавлені троянди...
Солов'їнеє ляцання...

XIII

На плечі твої білосніжні
Я голову тихо схилив
І тайну дівчачого серця
Підслухати добре зумів.
Гусарськії грають музики,
У браму ввіходить весь полк,
І в серці твоєму розлуку
Собі прочитав я — і змовк.
Та хай мене взавтра ти й зрадиш —
Сьогодні ж іще ти моя.
І в милих обіймах у тебе
Подвійно втішаюся я.

XIV

Гусарськії грають музики,
Виходить із города полк,
І знов я стою коло любки
Із свіжим букетом квіток.
Тут дике було господарство,
Вояцтво, селянство ревло.

І навіть у любчинім серці
Багато постоїв було.

XV

Хто кохає безталанно,
Та уперше,— цар він неба;
Хто ж і в другий раз так само,
Просто дурнем звати треба.
Я — той дурень, вже ж бо вдруге
Безталанно я кохаю.
Всі сміються: сонце, місяць,
Зорі, сам я... і вмираю!

XVI

Зайшов я туди, де кохана
Божилась і тискала руки.
Де капали в зрадниці сльози,
Сичать і гніздяться гадюки.

XVII

Отруений виходить
У мене кожен спів.
Но мила! Хто ж отрути
В життя мені налив?
Отруений виходить
У мене кожен спів,—
А хто ж у мене в серці
Гадюкою засів?

XVIII

По лісі блукаю та плачу,
Стрічаю дрозда в вишині.
Поскокує пташка й питає,
Чого це так сумно мені.

Ну, пташко, про це тобі скажуть
Сестриці твої, ластівки:
Над самим віконцем у любки
Ліпились їх мудрі хатки.

ХІХ

Як ти можеш спать безжурно?
Ти ж бо знаєш: я живий,—
Знов надійде гнів колишній,
Перерву ланцюг я свій.
Чула давнюю ти пісню,
Як мертвець один колись
Уночі свою кохану
За собою в гріб поніс?
Бійся, дівчино вродлива!
Що за осміх на лиці?
Я живий, і я ще дужчий,
Ніж укупі всі мерці!

ХХ

У мене був коханий рідний край.
В моїм вікні
Шумів гіллястий дуб, фіалками цвів май...
Та то вві сні!
Я мову чув там рідную свою.
І хтось мені
Щирісінько сказав по-нашому: «Люблю!»
Та то вві сні!

ХХІ

ЗАГАСЛА!

Завіса впала. Вже по всьому.
Пани і пань їдуть додому.

А п'еса? Путньою знайшли?
Мабуть, бо оплески гули.
Шановна публіка усенька
Поету плескала гарненько.
Тепер будинок занімів;
Весь гомін стих. Нема й огнів.
Та цить! Задренькотіло різко
У пільмі щось, до сцени близько.
Либонь, то луснула дурна
В старій скрипки там струна.
Чогось там нудно у партері;
Щури шкребуться попід двері...
Аж ось зачаділо навкруг!
Остання лампа зашкварчала,
Одчайно вся затрепетала...
Загасла! — То мій бідний дух.

XXII

Посохлі фіалки... Зажовкляя стрічка...
Та локон, що пилом укривсь...
Наддерті записочки... Пам'ятки з того,
Чим тішилось серце колись.
Дивлюсь на ті пам'ятки знудженим оком
Та й в коминок кидаю їх.
Тріщать, полохливо палають обломки
Нешастів і щастів моїх.
Крізь комин, за димом, летять легкодушні
Любовні присяги, божби;
Кахикає хитро божок невидимий,
Глузує, не знає журби.
Усе попалив я... Сидю коло жару...
Задумався тихо... Гай-гай!..
Остання іскорка з попелу блима...
Ну, доброї ночі!.. Прощай!

XXIII

Нічка осіння, похмура;
Вітер по лісі шумить.
Щільно я плащ запиною;
Сумно мій коник біжить.
 Іду. Мене ж обганяють
 Думи крилаті мої.
 Любки моєї хатину
 Втішно малюють мені.
Брешуть собаки. Виходять
Слуги зо світлом в руках.
Мчусь я по сходах. Остроги
Гучно бряжчать на ногах.
 Теплий покоїк на версі...
 Килим... Пахучі струї...
 Жде мене мила... Я входу,
 В руку цілую її...
Вітер лютує, а листя
Стогне питанням глухим:
«Що тобі треба, фантасте,
З сном нерозумним твоїм?»

XXIV

Чорні фраки, білі груди
І шовкові панчохи.
Тиха мова, обіймання...
Тільки серця — анітрохи.
 Ах, коли б їм трохи серця
 Та правдивого кохання!
 Чиста смерть — усі їх вірші
 На придумані страждання!
Ні, поїду я на гори,
Де стоять затишні хати,
Віють чисті, вольні вітри,
Грудям легко оддыхати.

Ні, поїду я на гори,
Де гіллясті сосни мріють,
Чути журкіт, співи пташок,
Горді хмари туманіють.
Ну ви, зали блискотючі
З блискотючими панами!
Прощавайте! З верхогір'я
Насміюся я над вами.

XXV

«Чуєш ген далекий гомін
З контрабаса та скрипиці?
Там крилатий свій таночок
Водять сільські красавиці».
«І, голубчику! Вклепався!
Я не чую скрипку тую.
От що рохкання свиняче
Та кувікання... се чую».
«Гу! Стрілець у лісі грає
На вербовий свій ріжочок.
Далі гра коло ягнят
На сопілку пастушочок».
«Тут, голубчику, немає
Ні ріжка, ані сопілки...
Свинопаса онде — видко.
Гонить свині... Та і тільки».
«Ах! Отам співають хором
Гармонійним, чарівливим...
Херувими віють крильми,
Утішаючись тим співом».
«Де там хори й херувими!
Верещать собі хлоп'ята,
Що женуть додому гуси...
Б'ються крильми гусенята...»

«Чи не чуєш, як привітно
Загули сріблясті дзвони?
І селяни йдуть побожно
Помолитись до ікони».
 «Ет! Реве там бугаїсько
 Із коровою гладкою.
 Череда, лоби схиливши,
 Пре в хліви, на купи гною».
«З-поміж листя щó там має?
Мріє в білім покривалі?
То ж стоїть моя кохана!
На очах — сльоза з печалі».
 «Ну й сміху! Не бачиш бабу?
 Лісникову сиву жінку?
 На костур вона зіперлась...
 Шкандиба, либонь, до шинку».
«Так!.. З усіх моїх фантазій
Ти гарненько вмів закпити,
А того, що маю в серці,
Ти не викорениш звідти».

*Звенигородка в Київщині
9—12 червня 1901 року*

ОСТАННЯ ПОЕЗІЯ ГЕНРІХА ГЕЙНЕ

В мозку нелад... Клекотять, як у вирі,
Гори, ліси і долини...
Далі проглянули з дикого хаосу
Тихі і рівні картини.
 Бачу містечко... Це Годесберг, мабуть?
 Він!.. Пізнаю за хвилинку!..
 Знов я сидю під гіллястою липою
 Біля старенького шинку.
Сонце сіда... Чи не в горло до мене?!
Так там і сухо, й гаряче...

Пане хазяїне! Пляшку вина!..

Тільки ж вино щоб добраче!..

От і тече уже сок виноградний

Просто в самісіньку душу.

А разом заливає дорогою

В горлі палючую сушу.

Пане хазяїне! Ще їдну пляшку!

Першу я пив без уваги.

Ох, вибачай, благородний напиту,

Більшої вартій поваги!

Пив я тебе, та усе на руїни

Преромантичні зглядався:

Замок на скелях, кривавий од сонця,

В рейнській воді відбивався;

Линув іздалека спів виноградарський;

Зяблик цвірінкав одважно...

Все те я слухав, а гарне вино

Випив зовсім неуважно.

Ну, вже ж тепер от я самого носа

Встромлюю в повну чарчину.

Перш надивлюсь, а тоді вже і п'ю.

Знов же, глядю й на долину.

Дивно одначе! Чогось іздається,

Наче не сам я, а двоє:

Хтось дуже бідний зо мною ковтає

Разом із чарки одної.

Тая проява — недужа, безсила;

Жовте обличчя — злиденне.

З болісним глумом те жовте обличчя

Дивно вглядається в мене.

Каже проява, що він — то це я,

Ми ж — не осібнії люди,

Каже: ми двоє — о д и н чоловіча,—

Той, що хорує на груди.

Каже, що тут — не шинок годесберзький,
Тільки далека чужина.
Каже, лежу я в шпиталі паризькім...
Брешеш, блідая личино!
Брешеш! Адже я — здоровий, рум'яний,
Свіжий, як квітка із рожі.
Я ж і сильний... Як розсердиш мене,
Бійся: ніщо не допоможе!..
Звів він плечима. Зітхає: «Дурний!»
Тут мій терпець увірвався,
І на проклятеє другеє «я»
Я з кулаками напався.
Тільки ж чуднота! Що вдарю його —
Вдарю своє ж таки тіло.
Болю страшного собі завдаю,
Сто синяків накипіло.
В роті мені з боротьби отакої
Все пересохлося знову.
Хтів би гукнути: «Вина принесіте!» —
В горлі спирається слово...
Темно!.. Десь чую: «Хінін і компреси...
Ще ж і мікстуру... без хіні...
Капок дванадцять на ложку води
Треба давать щогодини...»

12/VII 1901

Ч А С Т И Н А Д Р У Г А

(1903—1908)

МІЖ ДІТЬМИ ПРИРОДИ

*Безрефлексійна лірична історія
одного молодого турчина*

*Перероблено з османських народних пісень
(Вибірка з текстів, зібраних Гнатом Куношем)*

I

КОГОСЬ КОХАТИ СЕРЦЕ ПРОСИТЬ

Прихилила вишня
Вітоньку низенько;
І зрадів дернистий
Килим зелененький.
Прихиліть якуюсь дівку до душі моєї
Ти, пророче Мохаммеде, або ти, Аліє!
Тая вітқа пару
Вишень уродила;
З їх одна — аж чорна,
Другая — ще біла.
Ізв'ялила в мене серце гордая чорнявка,
Не далась мені в обійми і ота білявка!

II

ПРОКИНУЛИСЬ БАЖАННЯ

Я в воду у серпні ступлю — замерзає;
Навряд чи й сокира врубає той лід...
Коли ж покохаю, то й шістдесятилітній
Стає через мене п'ятнадцять лиш літ!

Я ввесь розтопився, зробивсь мов

лозинка:

Любов і на думці, й на серці палкім;
Кохати! Кохати... І стався я птахом,
Що вже не усидить в гніздечку своїм!

III

НЕВДАТНА ЗУСТРІЧ

Трависто на пні на айвовім;
Обійми юнацькі медові.
Котру ж бороданчик вітає,
Жалля їй все серденько крає:
Загортає снігом долини,
Наноситься снігу й на ринви...
Яка її мати зродила?!
Удержать в обіймах несила!

IV

«ОЙ ЗІЙДИ, МОЯ ЗІРКО ВЕЧІРНЯЯ!»

Місяченько сходить, ясну ніч приводить;
Білий день світліє, над землею дніе...
Хоч і нудяться дівчатка в довгім дівуванні,
А як вийдуть на розмову — страх недоторканні!
Вечоріє. Врем'я молитви читати,
І свічки в підсвічник тра вже застромляти...
Ох, який щасниця інший! Мила — коло його!
Я ж понурився, чекаю... Не видать нікого!

Звечоріло. Боже! Що я діять мушу?
Перед ким розкрию болючі й всю душу?
Гостре терня мого ока, вечоре темненький!
Що чинитиму без любки я в твій час довженький?
Проминув і вечір. Тут одна красуня
Зиркнула на мене і пішла, гордуня!
Довга косонька їй путом проти мене служе:
Заарканила сірому та й пішла, байдуже!

V

ОЙ СПІВА ВОНА, ВИХИЛЯЄТЬСЯ, НАСМІХАЄТЬСЯ...

Глянь на грона й лози винограду.
Глянь на личенько моє прекрасне.
Байдуже, чи ти мене кохаєш,—
Глянь на мене з сміхом щирим, ясним.

VI

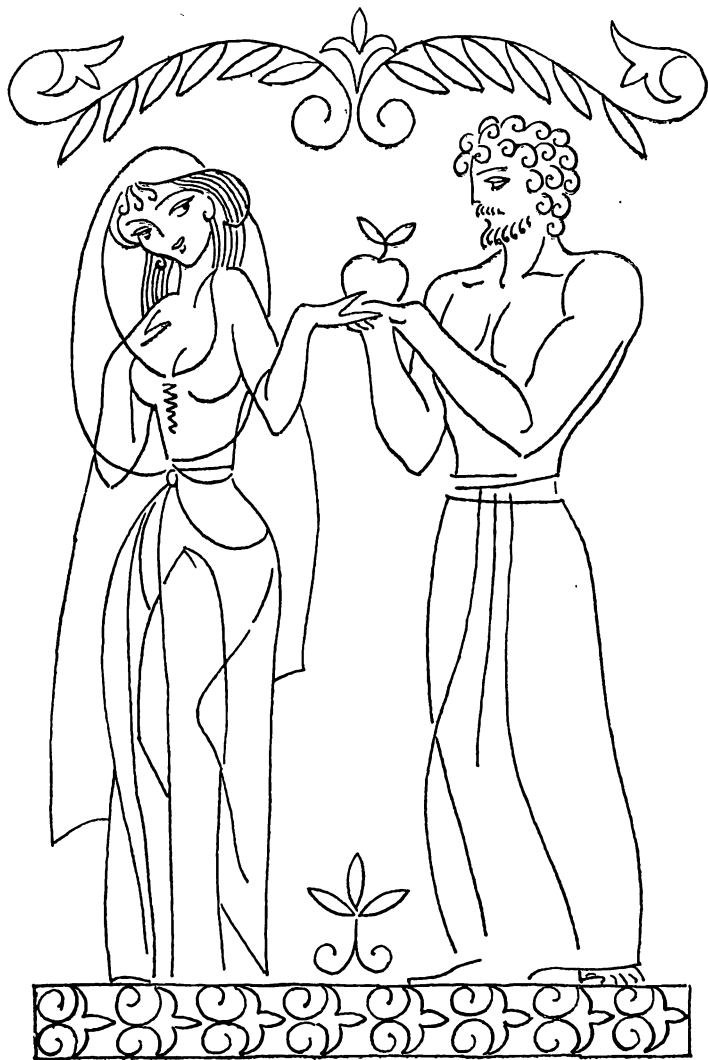
Подивись на виноград,
Як з тичок він ізвисає.
Подивись на брівоньки
Й оченята мої жваві.
І хоча й би ти в душі
Злюка був, серджук сердитий,
Та на личенько моє
З сміхом, весело зирни ти.

VII

ПОПАВСЬ!

По базарі-торговиці в Пері ¹
Походжає дівча чарівне.
Олівця у руці вона має,
Пише грамоту — вбити мене.

¹ П е р а (або Бей-Оглу)—європейська частина Цар-города.

В тебе брови — то мім шнуркуватий!¹
Втіш мене: підійди ж бо на час!
Хоч оддалені наші оселі,
Буде серце єдине у нас...
Личко неба, як перше, блакитне;
Щезла пташка,— zostались дітки;
Все в коханки ключ висить на шії,
А у мене на серці замки.

VIII

МРІІ В САДУ

Я квіт на гвоздиці, пуп'ях зеленистий.
Розпукнутись — лячно; тулюсь попід листя.
Прийди ж но до брами, коханка-любуса,
То будь я і мертвий,— а вмиль підведуся!
 Ти — квітка гвоздика недовгого віку.
 Ти — рожа, якую не всякий шанує.
 А я — дак кохаю вже здавна, їй-богу!..
 Та ти мов не знаєш за мене нічого.
Пахнючого зілля я кущик високий,
Об двері твої я обперся, жорстока!
Узять мене можеш або й не чіпати,—
Одна мені доля — твій лоб уквітчати!
 Я дав тобі яблуко, наче алмазне;
 Ти кращ од алмаза, красо моя ясна!
 З якого ти саду, чудовая роже?
 Тебе й морозище зв'ялити не може!
Я — яблуко сам. Не бери мене в руки,
Не пхай мого серця в любовнії муки.

¹ Мім (м) — буква арабської (отож і турецької) азбуки. Пишеться вона так, що й справді скидається на товсту брову.

А то — до міняйла візьми, розпитайся:
Коли я фальшивий, мене й не торкайся ¹.
Самітно пишняться в садочках тюльпани.
А я? Своє серце оддав я коханій.
Волю я, щоб шия під ретязь попала,
Аби тільки милу рука пригортала.
Росте кипарис зелененький у саді.
Тебе покохав я всім серцем, по правді.
Нехай мені платять і тищу дукатів
За волос один твій — не схочу продати.

ІХ

ЛЮБИСТОК

На городах та й любисток ²
Зелениться...
Ох, коли б нам кріпко, кріпко, кріпко обіймиться!
На одній перинці —
Якби то
Нам обойком од кохання аж замліть-замліти!
У городах висять сливи,
Ще й зелені.
Все роздерте, мов у дірах, серденько
у мене:
Я панянку милу
Кохаю,
Пишну гурію, правдиве янголятко з раю.

¹ Не було ніякої змоги перекласти турецьку гру словами: «алмаз-син» («ти не береш»), «алмас-син» («ти алмаз»), «елма-син» («ти яблуко»), — то я мусив перекрутити обидві ці строфи на інакший лад.

² По-турецьки сказано не «любисток», тільки «часник». Бо часник зветься в турецькій мові «саримсак», а воно скидається на дієслівну форму «сарилсак» («коли б нам обнятися»), од дієслова «сарилмак». Та я зважився замінити непоетичного для нас турецького часника на наш любий український любисток.

На городах всяке зілля,
Всякі квіти.
Прощвітають гарні рожі, бо настало літо.
Та життя коротке
У рожі,—
Я любов свою назвати рожею не можу.
На городах та й геранія
Кущами
От височиться, гілляста! Цар поміж зіллями!
Як два серця в купу
Зрослося,
Розлучить їх і цареві вже ж би не вдалося.

Х

СОН-МАНА

Камінь я на камені
Намостив:
Голову до подушки
Притулив.
«Любка надійде»,— я маю на оці
Ї місце лишаю на правому боці.
Я розтяв рум'янее
Яблучко.
Поділив на штири
На часточки.
Взрів я коханку крізь склеплені віка,
Тисну до серця... Це ж подушка тільки!

ХІ

А КРОВ КИПИТЬ

Лле хвилі Багдад серед міста Багдада;
Встромляються в глечик там рожі гарніші,—
Так само на подушці, в себе в обіймах,
Кохав би я милу свою найпалкіше.

Рушниця набита,— дак треба стрельнути...
Продати б? Не куплять таку дороженну!
Ох, важко самому, без любки заснути
В ту темную нічку, в ту нічку довженну!

XII

КОЛИ Б!

Оце б я обчистив собі помаранчу,
Середину б рожами повно напхав.
Коли б обернулось це в земную кулю,
Та й любцю до себе на ній я примчав!
Коли б то я був золота тарілка
І був би піднесений милій моїй!
Коли б то коханка на сукню набрала,
А я — щоб був кравчик: шить платтячко їй!
У глєці муки тільки й є, що насподі;
На бога одного сподіванка вся.
Як буде моїм тее любе дівчатко,
Старці! Піде в жертву вам свічка оця!

XIII

ДОРОГА ПАМ'ЯТКА

Намітку-хустку я нап'яв;
Став рожі рвати для дівчини;
Та як згадав саме дівча —
Понюхав жадно ту хустину.
Мережана, вона моя!
Любуня з голови здіймила.
Вогкі ж очиці утирать —
Взяла мою ширинку, мила.
Я з гір Текірських. Оповив
Я голову, бо маю рану...
Суперниче! Од хустки геть!
Намітку цю дала кохана.

XIV

ВОНА МОЯ!

Пташку я посадовив на гілці,—
Крила — піренько пістряве.
Що за в дівчині я закохався!
Очі й брівоньки чорняві.
Рожу в глечики постановив я
Посередині у саді:
Дукача-червінця я навісив
На чоло моїй принаді.
Глянь на місяць і на зорі в небі;
На даху — дівча прекрасне.
Місяць — мій, мої — зірки й дівчатко,
Все — моє, моє все, власне!

XV

НІКОЛИ Я ТЕБЕ НЕ ПРИЗАБУДУ!

Я спускався вниз із того замку;
Ти гукаєш — зараз я й явився.
Чепуришся ти, а я — мов сірка:
Ти дмухнеш — і я вже запалився!
З'їхав з замку в діл; в кущах нарцису
Я припнув свого кониченька.
Для дівчати з синіми очима
Я сім років вислужив тяженько.
І неначе я в морській безодні:
Безвість тут, спитать за тебе ніде;
Час-година уплива без любки...
Жити так — зовсім не зветься жити!
Як моріг тонкий-низький — не косять;
Скаламутиться вода — не п'ється.
Кажуть: «Любку кинь». Оце — нізачо!
Бо солодка ж любка, мила серцю!

XVI

ЙОГО ЖЕНУТЬ! ВІН ОД'ІЖДЖАЄ!

Небо зорями-намистом золотим укрито;
Милий бей мій од'їжджає, їде до Єгипту.
Хоч би сніг мені був по коліна,
Я за беєм-серденятком навздогін полину.

Принеси трави, куріпка, листя зелененьке!
Принеси листок од любка, писемце дрібненьке!
А як довго буде він бариться,
Хіп за комір! Та й тягни його до мене, птице.

XVII

РОЗЛУКА

Гірко-важко я здихнув грудима,—
Іздвигнулись з місця гори.
Де ж мені не плакать, не стогнати?!
Одняли коханку зорю!
Я — достоту китиця перчиці,
І лежу в вас на столі я:
Хоч обличчям весело пишнюся,
У нутрі ж поломенію.
О коханко з шаллю на головці!
В гори-нетрі утікаймо!
Не зазнали в цьому світі щастя,—
За труною одшукаймо.

*8 липня 1890 року
Звенигородка на Київщині*

ЛІРИЧНІ ПОЕЗІЇ

З повісті «За святим Єфремом Сіріним»

I

ПРОКЛЯТА СМОКОВНИЦЯ

*(Посвята для тих, хто виріс серед злиднів
та й без прихильного слова)*

При шляху зростала смоква на камінню...

Хто ішов — топтався по її корінню...

На палючій сонці... без роси й води...

Ще на ній ніколи не росли плоди.

От ішов учитель,— забажав він сісти;

З довгої дороги забажав і їсти;

Став шукати плоду в смоквинім гіллі.

Не знайшов нічого — та й прокляв її.

Припочить під нею сів з учениками.

Луснуло коріння в них попід ногами,

Та й усохла смюква... Бідне деревце!

Тиросло без плоду... Винно ти за це?!

16/IV 1906

II

ЩАСТЯ

Ти спиш чи дрімаєш?.. Заплющені очі...
Сидю коло ліжка... Годинник стукоче...
Беру твою руку, ласкаю її
І тихо голублю я пальці твої.

І бачу найкращу на світі хвилину:
Люблю я всім серцем прекрасну людину,
Якої й мізинця не варт увесь я,
А знаю, що ціла людина — моя!

III

КІНЕЦЬ ТОМУ ЩАСТЮ

То не мила злегка торгає
Уночі моє вікно —
То нудьга потайно грюкає
В глиб душі, у саме дно.
Ой не хочеться прокинутись,
Гнати сон солодкий свій!..
Але мусю, вірна любонько!
Бо віддавна вже я твій.
І чи хочеться не хочеться,—
А з постелі я встаю
І вітаю знов товаришку
Незрадливую мою.

МОЛИТВА

Пташенятко мале у гніздечку пищить,—
На квиління його — зараз мати летить.
Чи ж я марно стогну: «Батьку! Авва-отець!
Прилини ж ти до мене! Дай мукам кінець!»
Я не в і р и прошу: в вірі щастя нема.
Я не раю прошу: рай — свята тюрма.
Я палюсь, я горю, бо тебе хочу з н а т ь,
Хочу б а ч и т ь тебе, доторкнутись, обнять!

ПОХВАЛА ПУСТИНИ

(Із св. Єфрема Сірійця)

Доки дикий звір самотою в пустці живе, не знає він батога людського та пужална. Доки дикі кози в горах держаться, не хиляться вони перед тим, хто забажає їх обстригти.

Вважай на дикого осла-онагра в степу: ніхто йому не сідає на хребет. Подивись на сарну в пустині: ніхто не скубе її волосінь.

Глянь на оленів, що на верхогір'ї: не підпадуть вони під ярмо. Вважай і на вовка: не їстиме він одваженого та одміряного оброку.

Глянь-но на куропатву, що по `ямках та щілинах тулиться: не з мірки їсть вона зерно. Та й на дикого барана подивися: чому він не піде до людських осель?

Лев, доки в пустелі,— це пан собі, і все йому єсть. А чи бачив ти лева в городах, у звіринцях? Навдивовижу він людям і на глум!

Нехай-но орел зів'є собі гніздо над хатою — осліпне з диму! Коли дикий онагр або сарна заблукають до людських домівок,— горе їм!

Як зійде олень з гір до чередників на діл, позбудеться чудового вінця на голові своїй. Дикого барана оточать брехливі собаки й обшматують йому рунисту шкуру. Попаде куропатва в людську сіть — не пожаліють ловці гарного її пір'ячка.

Дивись же на диких звірів та й біжи в степи та пустки. Не кидай гірських вертепів та скалистих печер, щоб поховані там трупи не були щасливіші за тебе!..

12/III 1906

I

На фабриці

Якось я стояв, задумавсь
 Коло ткальної машини:
 Що за взори, що за тонкість
 У шовкової тканини!
 А диви: сама машина
 Аніні не звабить очі.
 Вся сіренька, вся буденна...
 Монотонно так стукоче...
 Ти — поет — така ж машина!
 Ткань думок твоїх — чудова,
 А життя — зовсім сіреньке
 І буденна обстановка.
 В тій буденній обстанові,
 Раз побачивши поета,
 Дехто й думає: «Чи вийде
 Що путяще з Назарета?»

II

«На ньому жилет, а не поетична мантия!»

Як на тебе найде
 Віщий дух, пророчий,
 Ти, гляди, не стався
 На людській очі.
 Бо сучасні люди,
 Чуючи пророка,
 Кажуть: «Де ж на ньому
 Мантия широка?»
 Їм пізнати важко
 Дух, огонь поета,—
 Їм би треба мантий,
 Мантий, не жилета.

Ну, й тебе самого
Обгортає сором.
І вогонь твій гасне,
Ще й стає докором.

30/IX 1903

III

Вночі на самоті

Книжку суфія-аскета,
Превеликого поета,
Цілу ніч читав я щиро —
І в його схилився віру.
І уста мої шептали:
«Хоч приснишь, мій ідеале!..
Ах! Щаслив той чоловік,
З ким ти жив був цілий вік!»
І не встиг я це сказати —
Увійшов дєрвіш до хати.
Сів він. Дивиться на мене...
Все на нім брудне, злиденне:
Шмаття — дертеє, смердюче,
На ногах — якісь онучі;
А поганий піт од ніг
Ледве нюхати я міг.
Похитав він головою,
Каже: «Житиму з тобою...
Будем разом їсти, спати,
Буду пильно наглядати —
Книжку ти яку читаєш,
З ким говориш, де буваєш...
Твій я буду судія.
Будеш весь такий, як я...»
Голос хриплий, деспотичний;
Вид його — неестетичний.

Хоч душа його й вельможна,
Ноги ж... дихати не можна!..
Аж заквилив я з одчаю:
«Ні!.. Покинь мене, благаю!..
Ідеалом будь мені,
Але жити разом — ні!»

IV

Це був сон. І, хочу вірить,
Не прогнав би я аскета.
Але сон був добрий образ
Долі кожного поета.
Ти, поете, не дивуйся,
Що тебе не дуже люблять,
Що твої читають вірші,
А тебе й не приголублять.
Чи поетів, чи пророків —
Люди хочуть лиш читати,
А не хочуть жити разом;
Ба не можуть і впізнати.

12/X 1903

ПРО ВІРШУВАННЯ

Як радіє душа, як спокійно в груді —
Не складаю я вірші тоді.
Щастя — вільна газеля: тіка од клейма.
Скажеш голосно: «Щастя!» — вже щастя й нема.
А нудота — бо́а: заціпила — й держить.
Ти б мовчав,— та не можна!.. Щемить!
Вірші — вигуки з болю, бо легше стає,
Як вигукуєш ними боління своє.

ДО ЧИТАЧА

(З перського поета Гафіза, XIV в.)

«Книжку рожі» розуміє
Соловей, її співець.

Хто гортне один листочок —
Не читач такий людець.

З «Книги мудрості» не варто
«Про любов» смикнути вірш,
Бо і мудрості не вивчиш,
І любов пізнаєш гірш.

30/XII 1903

В НЕВОЛІ

*Варіації на свої та чужі теми
Із прелюдії до неавтобіографічного містико-аскетичного
циклу «Книга самоти»*

I

СТІННИЙ КАЛЕНДАР

(На турецьку тему з Нігер-Ханум)

Кожним ранком на висячий
Календар я поглядаю.
І листок його вчорашній
Я злорадісно зриваю.
 І, зірвавши, люто нищу...
 «Ну, вже більш тебе не буде!
 Пропaday, погана днино,
 Днино туги та зануди!..»
Та чого це я радію,
Як деру той день ледащий?
Бо невже я справді вірю,
Що новий день буде кращий?!

II

ДЕ СПРАВЖНЯ НЕВОЛЯ?

Немає в світі гірше над неволю.
Та можна ж про неволю й забувать:

Служити деспоту, його вволю волю,—
Душі ж йому своєї не давать.
Коли йому мої працюють руки,
А серце спить, байдужно, без доуки,
То я скажу, що я не раб безсильний,—
Я — вільний.
А єсть і справді рабські кайдани:
Оддать людині душу всю свою,
Радіти, як вона хоч іноді погляне,
Та й денно-нічно думати про ню
І не могли вже видертись на волю,
А тільки нарікати на недолю...
О ганьба й сором! Рабське почування —
Кохання!

III

ЖИВУ УБИТИЙ

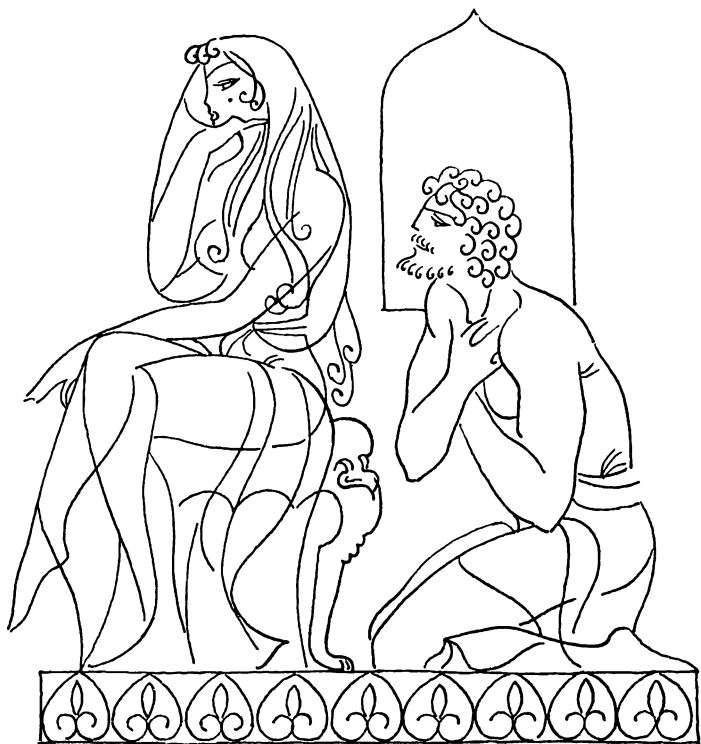
(З арабського)

Ти, бачу, прихилилась
До ворога мого.
А я замісто тебе
Знайду хіба кого?
І лину я од тебе,
Як лине од стрільця
Пораненая серна...
Недовго до кінця.

IV

СЛІЗ!.. СЛІЗ!..

Повідають люди: «Як ліпив людину,
Бог зросив водою пересохлу глину;
Та підкрався демон; видушивши воду,
Підмісив він сльози в людську природу.

Через те нас нудять смуги та печалі,
А єдиний спосіб, щоб вони мовчали,—
В и п л а к а т ь їх щиро, голосно чи тихо,
Щоб із слізьми разом вилилось і лихо...»
Ох, мені тим ліком погоїтись трудно:
Сліз мені немає, а в душі так нудно.
Вже й душа згоріла, а сухії — очі;
Серце перетліло, а ридать не хоче...

VI

ВЕСНЯНА ОРГІЯ

(В pendant до Шлегеля)

Сад цвітучий... Дух пахучий...
Тепла, гарная весна...
Ми гуляєм, ми кружляєм
Кубки доброго вина...
Хор дівочий... бистрі очі...
Взяв обняв... Веселий глум...
Вже не знати, що й бажати...
Звідкіля ж на серці сум?!
Чом до серця тихо ллється
Струйка злості, не добра?
Чом між мною і юрбою
Постає чиясь мара?
Чом, де сміхи й любі втіхи,
Піддаюся я нуді
І з одчаю знов бажаю
Зіставаться в самоті?

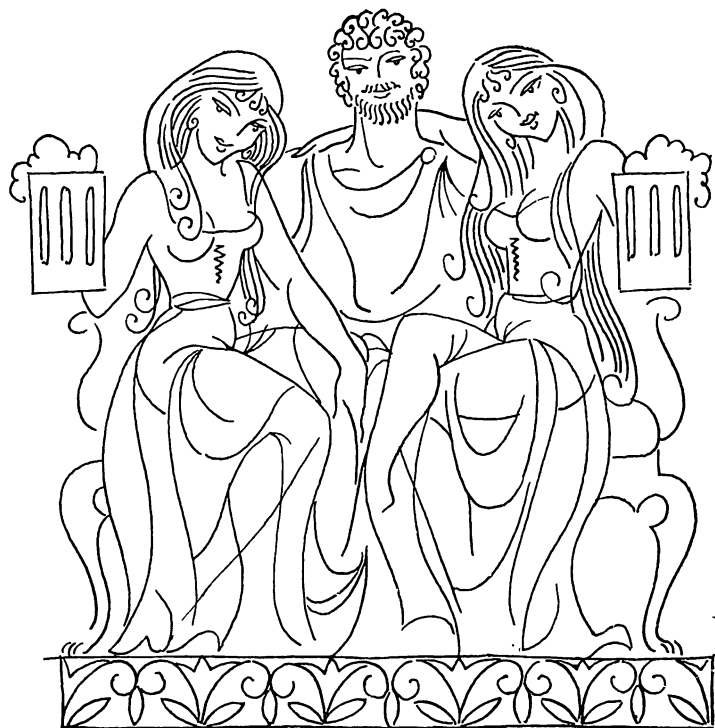
Ставрополь Кавказький
22/IV 1903

VII

НЕ ВОНА!

(З арабського)

Все одкидає душа,—
Давньої хоче любови;

Тут не потішить багатство,
Ні товариські розмови.
Марне, щоб давню забути,
Любки нової шукаю:
Ледве схилюсь до нової —
Давню ще більше кохаю.

VIII

Любились ми дуже, й було нам байдуже
До світу й людей,
Глухі до ворожих, глухі до хороших
Людських речей.
Та приязнь — одмінчива: любиш ти іншого,
Я ж надоїв!..
І став я шукати собі для розради
Новітніх друзів.
Вдаюся я з ласкою; люди — з опаскою...
Що ж їм стає?!
Не вірять ті люди, щоб міг я забути
Кохання твоє!..

IX

НІЧНИЙ СВІДОК

Виглянь у віконце, весну привітай.
На піску розрісся ароматний гай.
Бачиш тінь старого, темного горіха?
Там спитай про мене, тихо... тихо... тихо...
Він тобі нашепче, що в часу нічнім
Аж до сходу сонця я стояв під ним;
Наче вбогий старець, простягав я руку
До твоєї хати... і любив цю муку!
Він тобі нашепче: сонце як зійшло,
То новії перли в світі ізнайшло:
На очах дрижали дві важкі сльозини,
Наче із намиста буйнії перлини.

Чую, люди славлять: «Ах, весна-красна!»
Як тебе я бачу — це мені весна.
Чую, люд боїться: «Холод, непогода!»
Як тебе не бачу — це зима й негода.
Ах, згадай про мене! Думай зле... злісне...
Тільки ж думай, д у м а й! Пригадай мене!
Все тобі прощаю: те, що нині груди,
Те, що їх руками тисну я з зануди.

Х

ЩАСТЯ — ПТАШКА ПОЛОХЛИВА

Ще недавно так радів я:
«Люди!.. Чуйте!.. Я щасливий!»
А тепер сидю безрадний,
Самотливий, мовчазливий.
Щастя, щастя! Коло тебе
Треба й дихати несміло.
Ти — як пташка: чуєш голос,—
Зараз пурх! І полетіло!

*Сочі на Кавказі
4/IX 1903*

ХІ

ЗА ЩО Я ТЕБЕ ЛЮБЛЮ?

І краси в тобі нема,
І душі я не хвалю,
І не любиш ти мене,—
За що ж я тебе люблю?
Ах, назавсіди одна
Буде відповідь моя:
«Це — тому, що ти єсть ти;
Це — тому, що я єсть я».

XII

БЛУКАННЯ

(З арабського. Із Ахваса Ансарі, VII—VIII вв.)

Я терпів, я мовчав — та й сказав їй: «Люблю».
А вона розгнівилась на смілість мою.
Закипіла уся — і прогнала якраз:
«Одтепер ти не смій і ходити до нас!»
Я тиняюсь, бродю коло дому її...
«Чи не вгляну тебе?!» — то всі думи мої.
До сусідів заходю... сюди чи туди...
А душа моя там, де не смію зайти.
Я раніш не ходив до знайомих своїх;
Щоб розважить себе — заглядаю до всіх.
Бачу, нудяться вже, як явлюся я де;
Чую, шепчуться тихо: «Знов він іде!»

XIII

ЧИ НЕ ЗА МОРЕМ МОЯ ДОЛЯ?

Я іду до моря безбережного
І вдивляюся...
Чи не долі із землі заморської
Дожидаюся?
Підпливає корабель... з товарами
З дорогими;
Лиш нема моєї доленьки
Поміж ними!..
Знову тихо... Самота... І сонечко
Закотилося.
Щастя, щастя! Де ти там у вирії
Забарилося?

XIV

В ПОТОКАХ МІСЯЧНОГО СВІТЛА

Місяць ліг на море
Золотим шляхом...

Ось надходить хлопчик
З ниткою, з гачком;
Кидає, як вудку,
В золотий потік...
«Що це?» — усміхнувсь я.
Він поважно рік:
«Хоцу наловити
Золота того...»
...Хлопче! Чи не символ
Духу ти мого?
Ми чекаєм щастя...
Це ж дитяча гра,
Як г а ч о к — п о р о ж н і й,
І в о н о — м а р а.

*Дербент коло Каспійського моря
18/IX 1903*

XV

БЕРЕЗА ПІД ІНЕЄМ

(На півночі)

Ніч минає. Не лягаю я;
Цілу ніч сидів без сна...
От і ранок загоряється.
Я підходю до вікна.
На березу жовтолистую
Сніг нависнув, наче шаль...
Так мене мертвечим кружевом
Оповив холодний жаль.
Сонце сходить. Я всміхаюся
Мертвим осміхом блідим.
І так само смутно блимає
Гілля в світлі золотім.

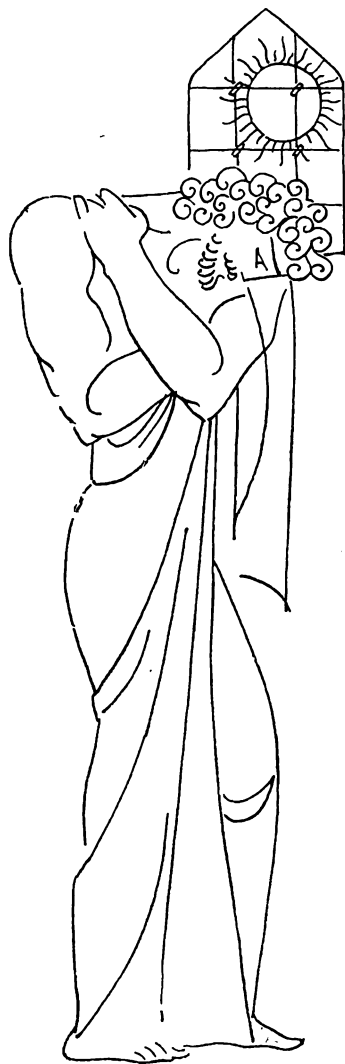
XVI
МОЛИТВА

Сонце ясне! Сонце волі!
Визволь із тюрми!
Розтопи мої кайдани,
Вирви дух із тьми!
Сонце ясне! Сонце волі!
Скинь мій рабський гніт!..
Дай з в'язниці і з тортури
Видертись на світ!

XVII
НА ТОРТУРНИХ МУКАХ
(Заповіт)

Без молитви шпурніть мого трупа
В підтюремнії мури.
Надпишіть, що був я злочинець
І загинув з тортури.
Напишіть, як мене підпікали,
В жар поклавши грудима;
Свердлували мій мозок нещасний,
Рвали серце кліщами.
Витягали мені мої нерви,
В кров пустили отрути,
А вночі пригнітили камінням,
Щоб не міг я заснути.
Геть безсилий лежав я, конав я;
Не хотіли жаліти!
Бо злочин мій на правду великий:
Я.. посмів... полюбити.

Москва 3/X 1903

В ЛІСІ

Звичайні ілюзії, які трапляються поетам

I

ВНОЧІ

В темнім лісі я упоночі блукав,
Доки місяць понад лісом засіяв.
Бачу стежку... Продираюся по ній...
І... виходю я на галяву як стій.
Тут, засліплений, спинаюся на мить:
Онде — скеля... Вся алмазами горить.
Перед скелею сріблиться течія...
Як тут гарно!.. Аж тремтить душа моя!
Між алмазами он мріються квітки...
Орхідеї... хризолітні колоски...
Цілу нічку в тому місці я стояв
І поезії в душі своїй складав.

II

ВРАНЦІ

Що ж я вглядів, скоро сонечко зійшло?
Не алмази там були, а бите скло.
І не скеля то, не чарівний потік,—
Лиш калюжа та нагорнений смітник.
Що ростуть там не чудовії квітки,
А бур'ян та пересохлі будяки.

І виходить, що в поезії нічний
Я радів на бите скло та всякий гній!..
Гірко-тупо на душі мені стає:
Нащо зникло liebe марево мое?!
Нащо гарне, що в душі моїй жило,
Обернулося з алмаза в бите скло?!
27/II 1908

III

ТИХОЇ ОСЕНІ

Сонце дрімає в осіннім гаю.
Мовчки на стежці вузькій стою.
Листя спадає... пожовкле... сухе...
Тоскно мені, що життя — самотнє.
Ось я до сосни щокою припав
І спазматично шепнув-простогнав:
«Ах! Що зрівняється з мукою тою:
Жити на людях зовсім самотою?»
Чую я гомін,— шумить синій бір;
Чую й від сосни прихильний докір:
«Хто мене може отак обнімати,
Певне ж, для нього я — рідная мати».
Тут осміхнулось і сонце ясне:
«Чадо кохане! Забув ти мене.
Ти ж бо поет, ти — між сонця синами;
Вічно люблю я вас, вічно я з вами».
Ще зацвірінькали й сірі пташки:
«Всі ми, поете, твої сестрички.
Всі тебе любим, тебе не покинем...
Дай заспіваймо всі хором одним!..»
Шепче вітрець: «І мені ти будь рад.
Милий поете! Я ж рідний твій брат...»
Ліс шелестить... І природа вся кличе:
«Не самотній ти, чудний чоловіче!»
3/X 1903

Ч А С Т И Н А Т Р Е Т Я
(1917—1920)

ІЗ ДАВНЬОЇ ПЕРСЬКОЇ ЛІРИКИ
ПЕРЕДФІРДОУСІЄВИХ ЧАСІВ, ПОЧАСТИ ЗА
САФФАРІДСЬКОЇ, А ПЕРЕВАЖНО
ЗА БУХАРСЬКОЇ САМАНІДСЬКОЇ ДИНАСТІЇ Х в.

*Українські переспіви з перської мови*¹

I

Саффарідський поет Абу-Селік Горганський

(IX в., за часів князя Амра ібн Лейса 879—900)

Ти серце в мене вкрала

Сітями гарних вій:

Як віями моргнула,

Зробився я не свій.

І хтіла б, щоб тобі я

За шкоду заплатив!..

Обкрадений платив би?!

Це диво з добрих див!

¹ Перські тексти я найчастіш беру з антології Овфі (з початку XIII віку), критично надрукованої Ед. Броуном у Лейдені (1903—1907). Значно повніш од Броуна дав вибірку (і з Овфі, і з других перських антологів) Герман Ете в юбілейному Флейшеровому збірникові

II

Абу-ль-Моеййад Бельхський

До любої дівчини,
що покрасила червоною хенною нігті й пучки

Чи не кров'ю ти, голубко,
Пальчики красила?
Як смикнула в мене серце —
Пучки заюшила!

Гарна рученька у тебе,
Та жалю не знає,—
І душі біда, і тілу,
Хто її кохає.

III

Рудаки

(Помер коло 954 р.)

I

Веселися!.. Веселися
З чорноокими дівками!
Наче вітер, наче казка,
Все проноситься над нами.
Як підійде щастя-радість —
Утішайся! Не барися!
Що зминуло, промайнуло —
Позабудь і не журися!

«Morgenländische Forschungen» (Липськ, 1875) та в деяких інших наукових виданнях Німеччини. А найзручніш користуватися тими перськими текстами, котрі подано в перській хрестоматії мого приятеля Мірзи Абдулли Гаффарова, т. II (Москва, 1906).

Щастя наше — дівчата,
Наче фурії, принадні,
Ясні личенька, як місяць,
Коси — хвилі ароматні.
Щастя наше — дружні учти,
Товариське частування...
Нещасливий, хто скупиться
І боїться погуляння!
Все на світі проминає,
Наче вихор, наче хмари...
Будь, що буде!.. Бенкетуймо,
Вихиляймо повні чари!

2

Горить-виблискує вино,
Як камінь сердолік!..
Здається: камінь розтопивсь
І струйкою потік.
Вино є справді сердолік,
Хоч трохи й не такий:
Вино — т е к у ч и й самоцвіт,
А сердолік — твердий.

3

Мені вже зуби всенькі покришились,
Зостались темнії пеньки...
Була ж пора, що зубоньки блищали,
Горіли, мов свічки!
Гей, зіронько з пахучою косою!
Ану! В раба свого вдивись!
Чи ти могла б подумати-вгадати,
Яким він був колись?

Хіба одна йому тоді красуня
Здавала серденько своє
І потайки до нього прокрадалась,
Як вечір настає?
Серця людей шовковими робила
Його поезій глибочінь...
Серця людей... цупкі, немов ковадло,
Твердії, як креміль!
А ти, шинкарю: бачиш Рудегія,
Що ледве хату переліз...
Не бачив ти його, як він пишався,
Найперший із гульвіс!
Не бачив ти його, як він по світу
Сюди-туди пурхав-летів
І щебетав, як вільний соловейко,
На тисячу ладів!
Минув той час, коли за гарні вірші
Для всіх поетів був він пан.
Минув той час, коли він величався
На цілий Хорасан!
Тепер пора інакшая настала,
І сам я не такий...
Подай ковіньку!.. Потягну я торбу,
Спираючись на кий!

IV

Абу-ль-Хасан Шегід Бельхський

1

Обійди всю нашу землю,
Геть усі закути —
Не побачиш, щоб раділи
Розумніші люди.

Якби всенька людська туга
Та куріла димом —
Світ довіку залишився б
Темним-невидимим.

2

Вчора я в туських руїнах спинивсь:
Бачу, на сідалі пугач розсівсь.
Де було півень на кури цокоче,
Птиця-нічниця витріщує очі.
Я запитався: «Ти сам тут, один?»
Що тут нового між темних руїн?»
Пугач поглянув і звільна говорить:
«Що тут новітнього?.. Лихо та горе!»

3

От і дощик. Хмара плаче,
Мов людина, що коха.
Сад сміється, чепуриться,
Наче мила: «Ха-ха-ха!»
Десь далеко грім гуркоче...
То вже голос — наче мій.
Так я здосвіта ридаю,
Скоро день іде новий.

4

Не цвітуть укупі рожа та нарцис:
Мудрість і багатство — все ідуть врозріз.
Мудреці здебільша — бідні бідняки;
Багаті здебільша — дурні дурняки.

5

Мудросте-науко! Гарная перлино!
Хоч сама безцінна, всім даєш ти ціну.

Що мені з тобою бідність і харпацтво?
Що мені без тебе скарби та багатство?
Сам на сам з тобою — я не на безлюдді.
А без тебе — дико в тисячному гурті.

V

Дакікі

(Уб. коло 977 р.)

I

Нащо спадає на землю
Хмура нічна темнота?
Хтів би я вічно глядіти
В любі, солодкі уста!
Хтів би я вічно глядіти
В ті, коло уст, ямочки!
Як я за ними нудьгую,
Знають на небі зірки ¹.
Ох, моє серце впіймалось
В лютий, гризучий полон:
Локони чорні в'юнкії
Жалять, немов скорпіон!
Як же було не впійматись?
Все в тобі — щира краса...
Щире, безмежне кохання
В серці моїм не вгаса.
Може б, мені загадали
Кинуть тебе, не любить?
«Господи боже! — сказав би.—
Краще й на світі не жить!»

¹ В своїй «Истории Персии», I, ст. 182, я по-інакшому був розумів цей вірш.

Я засидівся на місці —
 І душею замарнів.
 Бо з сидіння-недвижіння
 Був би й кожен знікчемнів.
 Напусти в канаву воду,
 Всю з прозорих, ясних хвиль,
 Та не дай ізвідти ходу —
 Розведеться цвіль і гниль.

VI

Kisai

(Урод. 953, ум. після 1052 р.)

1

Знов весна, всьому обнова!..
 Процвітання навкруги...
 На полях чудовий килим...
 Гай — зелені корогви.
 Теплий вітер серед ночі
 Дав природі силу сил.
 Так збудив Марію-діву
 Дух небесний Гавриїл.

2

Роже, квітко любая,
 Гарний райський дар!
 Всіх людей піддобрює
 Твій могутній чар.
 Ой не слід садівнику
 Рожу продавати!
 Що ж він потім кращеє
 Зможе купувати?

ДО ГАРНЕНЬКОЇ ПРАЛІ

Там, де вийшло ти, дівчатко,
 Полоскати сорочки,
 Стався з річки райський Ківсер
 І едемські бережки.

Скинеш оком на сорочку —
 Вже й білесенька вона.
 Скинеш оком на хлопчину —
 В серці чорна язвина.

СТАРЕЧА ЕЛЕГІЯ

На триста сорок перший рік,
 За три дні до зуль-кади,
 Прийшов я в середу на світ,
 Став жити-виростати...¹

Навіщо я на світ родивсь?

Пісень співають хороших?

Вести веселеє життя

В багатстві та розкошах?

Життя мое було тягар

В'ючний, як у скотини!

Я жив в кріпацтві у дітей,

В кайданах у родини².

Піввіка жив... Ану, зроблю

Рахунок із собою³:

Рахунок мій — мільйон гріхів,

Записаних за мною.

¹ Себто 26 шевваля 341 року мусульманської ери, або 16 марта 953 року христ. ери.

² Читаю «бенде» замість надрукованого «борде».

³ Читаю «шомар-наме» замість надрукованого «шомар-хане».

І чим я зможу підрівнять
Неладний той рахунок?..
Коли там мінуси самі,
То де вже порятунок!
 Минула й слава юних літ,
 Утіха та безжурність.
 Минула юная краса,
 І врода, і чепурність.
Я сивий — наче молоко;
Як дьоготь — чорне серце;
Обличчя — синій нунуфар;
Все тіло — як стебельце.
 Куди ж поділося усе:
 І щастя, і кохання?
 Куди подівся жвавий дух,
 Охочий до гуляння?..
Гай-гай, Кісаю! Згадай:
Прожив ти пів століття.
Воно, гляди, само сюди
Підходить, як страхіття!
 Гляди: до тебе простяглись
 Пальчища-закарлюки!..
 Та вже ж не раз тебе скубли
 Оті дряпливі руки!..
Вночі і вдень я трепещу,
Що й смерть іде, жорстока.
Отак дрижить лінюх-школяр,
Не вивчивши урока.
 Зминув мій вік!.. Я сам зминув!..
 Що треба, те й збулося!..
 В дитячу казку все життя
 Мое перевелося!..

*Войовнича пісня Абу-Ібрагіма Монтасира,
останнього саманідського князя*

(Вбито його 1005 р.)

Кажуть люди: «Чом не любиш
Днів спокійних та утішних
В гарно прибраних палатах,
Серед килимів розкішних?..»
 Ні!.. Як чую гук лицарський,—
 Співи слухать неохота!
 Вчую кінське тупотіння —
 Сад, розмови,— вже нудота!
Що там бенкет, милий чашник
Та кипучі, пінні вина?..
З-під ворожої кольчуги
Хай кипить кривава піна!
 В мене бенкет — на сидельці;
 В мене сад — вояцькі списи;
 Лук і стріли — це ж у мене
 І тюльпани, і нарциси!

ПОЕТ ФІРДОУСІ

З Гейневих «Романсеро» (1846—1852) ¹

I

Є диргеми золотії.
Єсть і срібнії диргеми.
Скаже бідний: «Дам диргема»,—
Має дати срібняка.
Та в царів-султанів, шахів —
Звісно, мова про червінці:
Цар збирає, цар дарує
Золотісінькі диргеми.

¹ В українському перекладі виправлено деякі неможливі Гейневі антиісторичні помилки, а саме: «томани» замінено «диргемами», Махмуд Газневід являється у перекладача султаном, а не «шахом Магометом» (як у Гейне) і т. ін. Але треба пам'ятати ще й те, що геть уся оця поетична легенда про Фірдоусі, яку обробив віршами Гейне, являється дуже антиісторичною вигадкою XIV—XV вв., а не справжньою історією. Із кращих перських джерел, близьких до Фірдоусієвої епохи, ми знаємо, що свою «Книгу царів» Фірдоусі найперше був обробив не для султана Махмуда Газневіда, а для одного саманідського магната ще в X віці і що Махмудові навіть на думку не спадало складати з поетом якісь умови про «Книгу царів». Про це читач знайде звістки нижче, в передмові до «Шахнаме».

Так і мислять добрі люди,
Так от мислив і Фірдоусі,—
Той, що склав велику й славу,
Божеественну «Шахнаме».

Беручись складати книгу,
Він домовився з султаном,
Що за кожен вірш поеми
По диргему він здобуде.

Вже сімнадцяту весну
Рожа знову зацвітала.
Вже сімнадцяту весну
Соловей тужив за нею.

А поет сидів тим часом
За верстатом фантазійним:
Він старанно, вдень і внічку,
Ткав співучий, довгий килим.

І ввіткав у гарний килим
Все минуле свого краю,
Легендарну літопись
Фарсістанських працарів:

Славних витязів народних,
Їхні подвиги, пригоди,
Дивів, перій, чародіїв —
Все уквітчане казками.

Все — в цвіту, усе — живеньке,
Все — в ярих, гарячих барвах,
Все — осяяне, як з неба,
Пресвятим огнем Ірану.

Бо поет таки хилився
До Ормуздової віри.
Що таке коран і муфтій,
Як у серці — храм огня!

Доспівалося співання,—
Переслав поет рукопис

До султана, до Махмуда;
Всіх там віршів — двісті тисяч.
І сидів поет у бані
У Гезніні, у столиці, -
Як наспіли від султана
Двоє чорних посланців.

Кожен тяг торбину грошей
І, припавши на коліна,
Доручив її поету,
Як почесний дар за працю.

Той давно вже був не бачив,
Як те золото лисніє,
Поспішився розв'язати —
І, здумілий, одсахнувся.

Бо в обох мішках лежали
Білі, срібнії диргеми,
Більше-менше двісті тисяч...
Засміявся тут Фірдовсі.

Засміявся гірко-терпко
Та й усенькі тії гроші
Поділив на три частини:
Дві третини — для рабів.

Що раби принесли гроші,
Дві третини — їм заплата.
Третя частка — то гостинець
Для слуги тієї лазні.

Взяв ковіньку подорожню
І покинув він столицю,
Обтруснувши коло брами
Всенький порох од чобіт.

II

«Заявив би він мені,
Як для декого годиться,
Що «обіцянка — дурниця»,
Я б не сердивсь аніні.
Але що мене вража —
Ця крутійська, хитра мова
Й недоказанеє слово!..
З цим не мириться душа!
Гарний... Рославий... Диви,
Як велично він ступає!..¹
На землі таких немає!..
Цар од ніг до голови!..
Наче сонце, він сія..
Звик на правді він стояти..
А блищить з-під теї правди
Звичайнісінька брехня!»

III

Гарно поснідав Махмуд-падишах,
Гарно йому і в душі, і в думках.
Плеска фонтан в садовій гущавині.
Цар півлежить на пурпурній перині.
Дивляться слуги побожно на пана.
Онсорій тут, віршописець султана.
З ваз мармурових розкішнії квіти
Ллють аромати свої п'янковиті.
Пальми рівненькі трепещуть гілками,
Мов одаліски стоять з вахлярами.
А кипариси ущушли-поснули:
Мріють про небо, про землю забули.

¹ Саме такі ознаки, яких і не було в Махмуда Газневіда. Диви «Сіасет-наме» візира Низамольмолька, розділ VII. . .

Ось забриніла тихесенько лютня,—
Пісня поллялась таємно могутня.
Раптом зірвався на місці Махмуд:
«Що таке гарне співається тут?»
Онсорій бачить — до нього питання.
Каже: «Фірдовсій — творець віршування».
«Наш славнозвісний, великий Фірдовсій?!
Що з ним? І де він ховається досі?»
Онсорій каже сміленько тоді:
«Він проживає в біді та й нужді:
В городі Тусі, у рідному краї,
Там він садка невеличкого має...»
Довго помовчав Махмуд. І одразу
Кликнув: «Гей, Онсорій! Слухай наказу!
Маєш із стаєнь моїх одібрати
Сотню мулів, верблюдів — п'ятдесят.
Треба на них геть усе нав'ючити,
Чим можна серце людське звеселити:
Рідкості всякі, принаднії, втішні,
Одіж коштовну, манатки розкішні.
З кості слонової, з дерева сандалу —
Золото-срібло щоб їх цвіткувало —
Чаші та кубки на гарних ручках,
Барсові шкури в чорнявих п'ятах,
Килими, шалі, парчі величаві —
Все, що вироблюють в нашій державі.
Та не забудься запхати у в'юки
Зброю блискучу й міцні чабраки.
Ще ж набири геть усяких напиків.
Горщики повні усяких наїдків —
Торти з мигдалю, повидла, варення,
Медяники та й усякі печення.
Візьмеш і коней дванадцять баских,
Чистих арабських, як стріли, прудких.

Візьмеш дванадцять невольників чорних,
Тілом залізних, до праці моторних.
Як улаштуєш цю валку невбогу —
Вирушиш, Онсорі, з нею в дорогу.
В Тусі це буде Фірдовсію дар.
Скажеш: «Вітає поета мій цар».
Онсорій волю Махмуда вчиняє,
Зараз мулів, верблюдів нав'ючає.
Тії багатства, що він наволік,
Був би з країни податок за рік.
Три дні він порав свого каравана,
Далі покинув столицю й султана.
Валка рушає, він сам на чолі;
Прапор червоний стримить на сідлі.
Осьде настала вже осьмая днина,
Осьде й вона, тая Туська долина,
Наш караван серед гомону й гаму
Входить до міста на західну браму.
Б'є барабан; задудніла труба;
Гучно співає весела юрба.
Проводирі на верблюжих горбах
Аж верещать: «Ля иляг илл Аллах!»
А рівночасно, в хвилину ту саму,
Крізь протилежну, крізь східну браму
Люди на кладвище з труною йшли:
Тіло Фірдовсія в труні несли.

Київ

14/XI 1918

ШАХНАМЕ,
або
ІРАНЬСЬКА КНИГА ЦАРІВ

Написав Абуль Касим Фірдоусі Туський (935—1020)

Переклад з перського первопису

Вступне слово¹

I

«Книга іранських царів» («Шахнаме») — це й досі жива національна епопея для персів, отака, якою колись були для класичних еллінів Гомерові поеми «Іліада» та «Одіссея». В основі своїй «Книга царів» є епопея стародавня, іще передмусульманська, і записано її було колись не тією мовою, якою говорять перси тепер, а давнішою, пехлевійською. Отаку, яку ми її тепер маємо, себто мовою новоперською, звіршував «Книгу царів» у X—XI вв. поет Фірдоусі, або, як не до ладу вимовляють його ім'я, «Фірдоусі».

II

Народивсь Абуль Касим Фірдоусі більш-менш 935 року, помер зараз після 1020 року. Народивсь у сім'ї дрібного панка-поміщика (дигкана) в м. Тусі, столиці

¹ Докладніші звістки, з покликаннями на східні джерела, див. у моїй «Истории Персии и ее литературы», т. I.

північно-східної Персії; тепер Тус — самі руїни, і недалечко них, за 22½ верстви, лежить священно-мусульманський город Мешгед, що являється тепер, замість давнього Туса, столицею провінції Хорасану. Хорасанська країна перебувала тоді, в X столітті, під володінням дуже культурної перської династії Саманідів, емірів бухарських, і звалася Передріччя, або Лівобережжя; а Бухара, резиденція емірів бухарських, лежала в Заріччі, або на Правобережжі, себто на правому боці великої ріки Аму-Дар'ї. Саманідська династія, хоч і мусульманська, силувалася бути незалежною од багдадських халіфів і держалася національних перських ідеалів. Ще як Фірдоусі був молодим парубком, саманідський правитель Туса Мохаммед Абу-Мансур ібн Абдурразак в 957—958 роках скликав комісію в складі чотирьох немусульман-зороастрійців, щоб вона обробила новоперською прозою (ще не віршами) стародавню «Книгу іранських царів», яку в VI віці записали були люди мовою середньоперською (пехлевійською) за часів великого шаха Хосрова I і Анушірвана (531—579), а доповнив дигкан Данішвер не пізніш од 636 року; тая пехлевійська «Книга царів» була епопея наполовину міфічно-легендарна, наполовину — суто історична. Не може бути сумнівів, що молодий Фірдоусі одразу ж таки познайомився з цією прозаїчною «Шахнаме», що обробила її згадана ібн Абдурразаківа комісія 957 року в рідному Фірдоусієвому місті Тусі тоді, як поетові було трохи більше, ніж літ двадцятєро.

Відколи сів на бухарському престолі емір-саманід Нух II ібн Мансур (976—997), забажав він через політичні і національні міркування, щоб хтось йому переробив отую прозаїчну «Шахнаме» на поетичні вірші. Серед двірських Нухових поетів жив тоді в Бухарі талановитий поет Дакікі, вірою зороастрієць, немусульманин. Емір Нух II доручив Дакікі, щоб він прозаїч-

ну «Шахнаме» всеньку звіршував. Дакікі справді заходився віршувати «Книгу царів», не з самого початку тієї довжезної епопеї, а з середини, з того місця, де оповідається історія іранського апостола, пророка Зердошта (або, як вимовляють у Європі на грецький лад, пророка Зороастра). Встиг Дакікі обробити якусь тисячу віршів, коли працю його перервала несподівана смерть. А Фірдоусі було тоді літ із сорок, і оддав він заміж дочку; щоб дати їй порядне віно, довелося йому тоді наробити чималих довгів. І надумався Фірдоусі заробити собі гроші отим письменським шляхом, якого не судилося одбути Дакікі, себто звіршувати «Книгу царів».

Ця велетенська праця (60 000 двустишшів) одібрала в поета трохи чи не двадцять п'ять літ. Попереду Фірдоусі працював не надто пильно в своєму рідному городі Тусі, далі взявсь до роботи пильніш і переїхав у провінцію Ісфаганську, до одного саманідського вельможі Ахмеда. Нарешті 17 січня 999 року віршована «Шахнаме» була готова, і Фірдоусі підніс її Ахмедові. Було тоді поетові 64 роки. Здобув він за готову «Шахнаме», треба думати, дуже непогану грошову нагороду, придбав собі ще деяких других вельможних покровителів поміж значними саманідськими магнатами, між іншим, і в своєму рідному Тусі.

III

Але того самого 999 року впала Саманідська держава. Завойовник — султан-тюрк Махмуд Газневідський, що його столиця була в Газні, або Гезніні (в теперішньому Афганістані), зачав розсувати свою афганську державу як в бік Індії, так і в бік Персії та й звалив династію Саманідів, захопивши Хорасанське лівобережжя; а в Бухарське правобережжя вдерлися північні тюркські орди. Матеріальне становище старого поета Фірдоусі стало дуже скрутним, бо не було вже тих щедрих меце-

натів саманідських, які його досі піддержували. В 1010 році надумавсь Фірдоусі повезти до афганської Махмудової резиденції м. Газни свою «Книгу царів», додавши до неї облесливу панегіричну присвяту султанові Махмудові. Поет відомий, поет славнозвісний, сподівався Фірдоусі здобути од грізного войовника щедрий дарунок за свою присвяту.

При газнінському дворі войовничого султана Махмуда тулилося чимало поетів-хвалителів: Онсорі, Фаррохі, Есджеді, Гедаярі і др., і вони мали свого старосту, що титулувався «цар над поетами» («мелік еш-шоера»), — таким поетичним «царем» був Онсорі. Тупий, малокультурний варвар-турок, султан Махмуд Газневідський знав перську мову настільки, щоб розуміти та цінити пишні собі панегірики. Фірдоусі не поскупився на хваління:

Чо кудекъ леб ез шір-и мадер бе-шост,
Бе гяһваре, «Мехмуд!» гуйед нехост.

Сейто: «Дитина, посмоктавши груди материні, ще необсохлими губами лепече в колісці своє перше слово: «Махмуд!» — писав Фірдоусі у своєму панегірикові, присвячуючи султанові Махмудові свою «Шахнаме». Але коли Фірдоусієва панегірична посвята була Махмудові до мислі, то сама «Шахнаме» була йому з кожного погляду нецікава. Її поетичності він цінувати не міг; національний перський дух, що віє з «Шахнаме», був для турка чужим, а що в ній виспівується щаслива боротьба Ірану проти Турану, то це могло викликати в тюркові-султанові навіть простісіньку ворожнечу; далі, іранські герої-погани, прихильники Зороастрової релігії, повинні були являтися для нього, тупого фанатика-сунніта, тільки огидними; та й сам віршописець «Книги царів» Фірдоусі (він був шиїтом, а не правовірним суннітом) здавався суннітові-султанові дуже антипатичною і підозрілою людиною — звісно, еретик. Через усе те Махмуд Газневідський дав

Фірдоусі за піднесену «Книгу царів» такий малий, незначний дарунок, таку невеличку суму грошей, що 75-літній автор гірко покривдивсь на таку мізерію. Він покинув негостинну Газну та й написав на султана ущипливу сатиру, де радив вінценосцеві боятися блискавичного поетового вірша, уперто заявляв, що повік зостанеться шиїтом, та висміював той малесенький гонорар, що прийшов йому од вінченосного володаря за епопею в 60 000 двустишшів: «Стільки дав, щоб один-однісінький раз пива напитися!» — іронічно казав він¹.

«А втім, чого було сподіватися од невольниченка? — додавав він. — Челядинський син, хоч і царем зробиться, однаково своєї панщаної вдачі не позбудеться!» Батько могутнього султана Махмуда Газневідського, на ймення Себоктегін, був колись рабом-гвардійцем (преторіанського типу) у саманідських емірів, а потім побунтувався разом з другими рабами та й утік до Афганістану, до гірської Газни, де й заснувалося Газневідське султанство з невільничою династією. Через те Фірдоусієва згадка про невільничу Махмудову вдачу повинна була б якнайгостріше покривдити гордовитого, пихатого Махмуда, царя над Індією і східним Іраном. От тільки, що Махмуд ніколи й не довідався про Фірдоусієву сатиру, — через те не мав чого й кривдитися.

IV

Західна половина Персії перебувала тоді під володінням лютих, запеклих Махмудових ворогів, султанів з династії Бовейгідської. В бовейгідських руках знаходилася й халіфська столиця Багдад: Бовейгіди самі були шиїтами, а держали під своєю повною властю навіть голову всіх правовірних суннітів, самого багдад-

¹ З цього вірша пізніш виросла легенда про сцену в лазні, де поет мав одразу віддати свій гонорар челяді та пивників.

ського халіфа. Утікши з Газни, Фірдоусі вдався до них та й знайшов собі притулок у Бовейгіда Бега-ед-довле, а далі — в його сина й наступника на престолі (з 1012 року) Солтан-ед-довле. Своїм новим прихильникам присвятив він романтичну поему «Юсеф та Зулейха» (біблійні Йосип та Пантефрія), що її він десь, певне, начеркнув був ще за молодого свого віку, не тоді, як прибув до Бовейгідів: бо вже ж тоді було старенькому Фірдоусі, мабуть, чи не 75 літ.

Чому ж і в бовейгідській землі поет не зміг знайти для себе нову батьківщину: видко, що він органічно нудивсь додому, до свого рідного Туса. Кінець кінцем поет таки й повернув до Хорасану, до Туса, та й помер там більше-менше 1020 року або трошечки пізніш. Є переказ, що ніби султан Махмуд Газневідський незадовго до поетової смерті був згадав про нього, про його вбогість, та й заслав до нього в Тус багатий дарунок золотом, і верблюди з золотом вступили до Туса крізь одну міську браму саме тоді, як з другої туської брами люди виносили на кладовище домовину з Фірдоусієвим тілом. По суті, ця легенда могла б бути й правдивою, бо султан Махмуд Газневідський ніколи не довідався за тую сатиру, що виплила колись з-під Фірдоусієвого пера, і, не маючи причин для ворожнечі, міг би пожалувати вбогого старого автора віршованої «Книги царів», колись присвяченої йому — Махмудові. Тільки ж можлива річ, що й ця легенда належить до типу багатьох інших, яскраво неймовірних, антиісторичних легенд та анекдотів, якими прикрасили Фірдоусіїв життєпис пізніші перси (переважно в XV столітті, за часів Тимуридської династії). Гейне в своїм романсеро «Firdusi» широко спопуляризував серед європейських читачів якраз легендарну, а не справжню біографію Фірдоусі.

Починається «Шахнаме» з оповідання про те, звідки світ узявся. Але головним, провідним змістом цієї національної перської епопеї «Книги царів» являється героїчна історія віковичної, непримиренної боротьби між культурним Іраном та кочовим, варварським Тураном. Ця боротьба є прообраз споконвічної боротьби поміж ясным богом Ормуздом та темним богом Агріманом, добром і злом; Ормузд і його небесні сили сприяють Іранові, Агріман та диви — Туранові. Попереду ота борня малюється «Книгою царів» у чисто легендарному, богатирсько-баснословному дусі; на боці іранських царів надто вславлений герой — це пресильний витязь-богатир Рустем, типу руського Іллі Муромця; тільки ж перси знають, люблять і шанують Рустема, мабуть, чи не більше, ніж руські — Іллю Муромця. Дедалі міфічні легенди переходять на ґрунт дійсної історії, виступає на сцену зовсім не міфічна, справжня династія Сасанідів (IV—VI вв. по Р. Х.), і Фірдоусі романтично переспівує й виспівує героїчне панування кожного з шахів отої преславної Сасанідської династії, що найефектніші поміж ними — дуже галантний лицар Беграм-Гур V в. та двоє Хосровів VI—VII вв., і доводить він свою «Книгу царів» аж до завоювання Ірану арабами в VII віці. Вся ота Фірдоусієва суцільна героїчна повість про іранську минулу історію пересипається вставними романтичними епізодами видатної художньої краси; такими чудовими епізодами являються в «Книзі царів» любовні романи: «Заль та Рудабє» (Заль — то Рустемів батько), «Біжен та Меніже», «Хосров та Шіріна» (Хосров — це справжній цар-сасанід Хосров II Первіз, сучасник візантійського імператора Іраклія) і ін.

Аж до теперішніх часів перси вважають Фірдоусієву «Шахнаме» за свій найвищий, найвеличніший національний твір, і не раз трапляється, що геть неписьменний

перс знає напам'ять чималенько уступів із «Шахнаме». Вона дуже часто передруковується в Персії і в Індії. Тільки ж найкраще критичне видання зроблено не на Сході, а в Європі: його приладив до друку відомий іраніст І. Вуллерс (3 тт., Лейден, 1877—1883)¹.

Повний прозаїчний переклад «Книги царів» надрукував французькою мовою Жюль Мольт (Mohl), додавши паралельний перський текст (7 тт., Париж, 1838—1878); без перського тексту, тільки по-французьки, той Мольт переклад передруковувавсь ще двічі (3-є видання, Париж, 1912). Англійський переклад — А. G. Warner'a (5 тт., Лондон, 1905—1910). З великим художнім чуттям і смаком, в гарній німецькій віршованій поетичній формі, подав вибірки з «Книги царів» фон Шак (1865; 4-е видання, Штутгарт, 1893, 3 тт., приблизно 1000 стор.); але фон Шаковій вибірці може бути достойним супротивником посмертно видрукуваний, так само антологічний, віршований переклад Рюккерта (3 тт., Берлін, 1890—1895).

По-російськи дуже довго єдиним зразком із «Шахнаме» служило «вольное подражание Рюккерту» Жуковського під заголовком: «Рустем и Зораб» (Зораб — це має бути Sohrab, Сограб). Аж у 1906 році в Москві С. Соколов видав один випуск: «Книга о царях» (142 стор.), переложений просто з перської мови; а потім, у 1915 році, я в 1 томі 4-го видання своєї «Истории Персии и ее литературы» вмістив рясні видержки з дальшого російського перекладу «Книги царів», що рукописно його був зробив той самий С. І. Соколов (стор. 277—408). Тепер московське видавництво Сабашникова хоче друкувати зроблений більше з німецької, ніж з перської мови трьохтомовий переклад «Книги царей» А. Є. Грузинського, антологічний, в обсягу німецької вибірки фон Шака.

¹ Український переклад робиться з Вуллерсового видання.

Мій український переклад із «Шахнаме», що нижче подається, вперше з'явивсь був у світ 1895 року, ще як по-російськи абсолютно нічого не було переложено з первопису. Таким чином українська література значно випередила російську в цьому пункті, аж на десятеро літ.

Не всі місця, не всі сторінки «Книги царів» можуть бути однаково цікаві для пересічного європейського читача. Особливо початок «Книги царів», аж доки оповідання не дійде до драматичної історії про лютого змія Зогака та про людського визвольника Ферідуну, міг би бути для читача-неперса трохи нудним. Через те я не перекладаю перших сторінок «Шахнаме» дослівно та віршами, а подаю з них голий конспект прозою; тільки на зразок дано в мене віршований переклад не дуже цікавого (але зате короткого) уступу про похід Гушенга проти Чорного дива та про Гушенгове царювання. Кому ці уступи мало цікаві, той може одразу починати читання з «Історії про Зогака та про його батька».

Початок книжки

Во ім'я бога милосердного, милостивого!

Похвала господові (т. I, вірші 1—15)¹: Пізнати бога не можна, а можна тільки вірувати в нього.

Слово на похвалу розумові (16—35). Хто не слухається розуму, того роздеруть його ж такі власні вчинки. Розум — очі душі, а без душевних очей людина не може прямувати світлом. Розум сотворено найпердше од усього.

¹ Ще раз нагадую, що я тримаюся тексту, виданого Вуллерсом, хоч удаюся й до інших видань, між іншим, і до відомого паризького Молевого (Mohl). Але з французьким перекладом Молевим рахуюся дуже мало і наперед застерігаю читачів, що проти Моля має український переклад велику силу різних незгод.

Слово про сотворення світу (36—60). Бог сотворив світ з нічого. Він без труда і без праці зродив чотири елементи: зверху огонь, посередині повітря, далі вода, а на самім споді тверда земля. Елементи увійшли один в один та й склали світ. Виробилося небесне склепіння, що так швидко крутиться, а на тому склепінні з'явилися планети та зорі. На землі поросли дерева і всяка поросль, потім з'явилися звірі, нерозумні звірі.

Слово про сотворення людей (61—76). Після того явилася людина, ключ до всіх оцих закутих речей, бо має розум.

Про сонце (77—84). Небесну баню зложено з рубіна, а не з води, не з повітря, не з пороху, не з диму. Посередині котиться світило; звідки воно підводить свою блискучу голову, там схід, а де воно ховається, то захід.

Про місяць (85—92).

Похвала Пророкові (93—124). Хвала Пророкові, хвала Абу-бекрові, Омарові й Османові, а найбільше — хвала Алієві! Хто ворог Алію, той наймізерніша людина по всіх світі.

Оповідання про те, як зложено «Книгу царів» (125—143). Все, про що я повідатиму, не новина, а старі перекази. В моїй книжці нема ані брехні, ані вигадок; може, тут була алегорія, дак розумному і те піде на користь. Дуже давно зложилася одна книга, де записано було всякі історії, тільки ж вона не була складена до купи: шматки з неї переховувалися в мовбедів (жерців), з неї користав усякий розумний. Жив був один витязь, з роду дигкан¹, що кохався в оповіданнях про старовину; отож він допитувався в кожного мовбеда про первопочаток світу, про перших царів та героїв і позаписував усе в одну книгу.

Про поета Дакікі (144—153). З тієї книги

¹ Сільський пан.

кобзарі оповідали всім людям багато історій, і світ прихилив своє серце до тих оповідань. І от нарешті проявивсь один молодець, проречистий, красномовний, талановитий. Він намислив перекласти книгу тую на вірші,— всім людям серце зраділо. Тільки ж він злигався з поганими людьми, і вони його загубили. Розпочата праця Дакікі залишилася нескінченна. Господи, прости йому його гріхи та й уведи його в свій рай!

Проте, як я поклав підвалину цій книзі (154—169). Перечуваючи про стару книгу царів, я дуже бажав роздобути її та й переложити на нашу новішу мову. Я про неї скрізь розпитував, і перепитував, і боявся, що час-година уплива, а я книжки тієї на очі не побачу; я ж, знов, не хотів покинути тої праці комусь іншому. Так збігло чимало часу. Нарешті один мій приятель роздобув мені тую пехлевійську книжку, і моя туга обернулася в радість.

Похвала Абу-Мансурові бен-Мохамедові (170—187). Як я здобув собі те писання, жив один пишний вельможа, славний, багатий, добрий. Він захопив мене до праці, обіцяючи мені всяку допомогу. Але ж лихо моє! Як стій убито його! Та він нараяв був мене; що, каже, «коли викінчиш свою «Книгу царів», принеси її царям-таки». Отож я саме так і зробив.

Хвала цареві Махмудові Газневідові (188—237).

І. Геюмерс

1. ГЕЮМЕРС БУВ НАЙПЕРШИМ ВОЛОДАРЕМ ІРАНЬСЬКИМ І ЦАРЮВАВ ТРИДЦЯТЬ РОКІВ

Кого оповідач-дигкан зве найпершим царем? Хто перший навітчав собі на голову царський вінець? Ніхто того не пам'ятає, крім тих синів, що затямили перекази

од своїх батьків. Такий син за своїм батьком розкаже тобі всю старовину, одне по однім, як воно все колись діялось: і хто перший підніс величезне ім'я «цар», і хто з-поміж тих володарів найбільше вславився. Так от той, хто обслідував старі книги, де є багато оповідань про витязів, каже, що престол і корону спорудив Геюмерс і він був цар¹. Сонце ясно блищало, в світі було гарно, коли Геюмерс запанував над світом. Спершу він оселився в горах, престол його пишно стояв на горі, цар був одягнений у барсову шкуру, він сам і його народ. З нього йде вся культура, бо доти ніхто не знав, як одягатися та як годуватися. Дикі звірі, як побачили царя Геюмерса, позбігалися до його з усіх усюдів і схилилися перед його престолом: от саме з того й пішла Геюмерсова слава і доля. А люди приходили молитися до його, вони од його поняли закон. Був у царя дорогий син Сіямек. Геюмерс тільки й дихав, що для сина; та був у нього ворог, лихий Агріман; він теж само мав сина, що скидався на хижого вовка; той заздрий син надумавсь одібрати престол у Геюмерса. Але до царя прилинув щасниця Серош², гарний, наче перія³, запнутий барсовою шкурою, і виявив усі хитрощі Агрімана з сином.

¹ По-авестійськи (в «Авесті», стародавній книзі зороастрійського богослуження) Геюмерс зветься «Gaūδ-maretan» («Життя вмируще»). Він особа зовсім легендарна, анітрохи не історична, так само як не історична й низка його наступників-патріархів (Гушенг, Тегмурес, Джемшід, дракон Зогак, Ферідун і т. ін.), хоч про усіх дуже поважно оповідає і свята «Авеста», і «Книга царів».

² В «Авесті» (святому письмі зороастрійців) «сраоша» зветься дух (або архангел), що вперше оповістив людям божий закон і взагалі переказує людям божу волю. Ім'я «сраоша» визнача «слухняний». В християнстві паралеллю до нього був би більше-менше архангел Гавриїл. Диви: Э. Леманн, Авестийская религия, в II томі «Иллюстрированной истории религии» Шантеп'є де ля Соссей, М., 1899, переклад з німецької мови, стор. 188—189; Джексон, Die iranische Religion, у II томі страсбурзького «Grundriss der iran. Philologie», 1904, стор. 635—636, 642—643.

³ Сучасні перси вважають перій за ангелів жіночого роду,

2. ПРО СІЯМЕКОВУ СМЕРТЬ У БОРОТЬБІ ПРОТИ ДИВА

Угніваний Сіямек рушив з військом проти лиходійного дива ¹. Зустрівшись з військом чортячим, він виступив наперед роздягнений і схопив Агріманового сина. Та лукавий див ударив Сіямека своїми драпцями, перетнув його на дві половини, кинув об землю і видер кігтями всі потрохи. Після того Геюмерс ні вдень ні вночі не спочивав, тільки думав про помсту.

3. ПОХІД ГУШЕНГА З ГЕЮМЕРСОМ ПРОТИ ЧОРНОГО ДИВА

Блаженний Сіямек покинув сина,
Що був порадником своєму дідусю.
Гушенгом прозивався той розумник,
Сказати б: весь він — розум та талан.
Для діда був він згадкою про батька,
То й викохав дідусь його на грудях.
Любив Гушенга, наче рідне чадо,
І на нікого більше не дививсь.

Коли поклав він пімститись війною,
Дак він прикликав бравого Гушенга,
Повідомив його про все, що буде,
І всенькі таємниці розказав,

надзвичайно вродливих, з тілом із світла, дуже добрих. Але в «Авесті» перії зовсім не добрі: авестійські «раїгіка» — вродливі, лихі дівчата, що чинять людям погань, спокушаючи їх своєю красою. В одній з частин «Авести» — «Вендідаді» (I, 36) — ми читаємо, що перія Khrnpanthaiti напала на Керещасра. Перії живуть у Кабулі, що зветься в «Авесті» Vaëkereta. Пор. Spiegel, Iranische Alterthumskunde, II, 1877, 138.

¹ Див и — те саме, що наші чорти, біси, дияволи; їх сотворив Агріман, вони — його військо, так само як у Ормузда є військо з амшаспендів (amesha spenta — в «Авесті»), ізедів (авестійське — yazata), ферверів (fravashi) і т. ін. Дуже часто Фірдоусі зве дивом самого Агрімана, а тут — його сина.

Що, каже, «хочу я зібрати військо
І з покликом гучним піти в похід.
А воеводою хай будеш ти:
Мені пора вмирати, ти ж юнак».
От Геюмерс почав скликати перій,
Пантер, левів, вовків і лютих тигрів.
Зібрав він військо, де було всього:
Худоби й звіра, перій і пташні;
Їх ватаг — бравий, ще й убраний в панцир.
Цар Геюмерс пішов позаду війська,
Гушенг на самім переді іде.
Аж ось і Чорний див, страшний, лячний,
І закурів він пилом аж до неба.
Як заревли звірюки, обважніли
У дива лапи; бачив се і цар.
Зчепились вороги поміж собою,
І звірі дивів тих перемогли!
Гушенг на Чорного накинувся, наче лев,
Та й так зробив, що світ тому скрутився:
Зв'язав його од голови до ніг,
Одтяв йому страшенну головищу,
Вергнув під нозі, потоптав п'ятою,
Іздер із його шкуру,— та й кінець!

Помстившись отак от за Сіямека,
Цар Геюмерс спокійно міг померти.
Помер. По ньому світ zostавсь на спадок...

Дивись: чи був славніший хто од його?
Він був царем над цим облудним світом,
Людей виучував, аж гульк — і вмер!
Усенький світ — мана, мана, та й годі:
Не вічне в нім ні лихо ні добро.

II. Гушенг

І. ГУШЕНГ ЦАРЮВАВ СОРОК ЛІТ

Так от Гушенг, розсудливий, правдивий,
Намісто діда взяв царський вінець.
Зробило сонце сорок поворотів,—
Він царював по розуму й по правді.
Сідаючи Гушенг на трон царівський,
Він так сказав на тім величнім місці:
«На всіх сімох країнах я царюю ¹,
В усякім місці все мені покірне,—
Коритимусь я богу-переможцю,
Підпережусь на правду і добро» ².
І став він дбати геть про всенький світ
Та праведнії вчинки скрізь чиңити.
Він перший нашукав новітню річ:
Бо з каміння він вилучив метал,
Вхитривсь добыть блискучее залізо.
І ремество він вигадав — ковальство,
Та й наробив сокир, ножів і пил.
Зробивши цеє, цар упорав воду:
Канавами спустив він на болоні
З великих рік річки та течії.
Полегшало за отаким царем:
На світі люди стали більш тямущі,
Навчились сіяти, волочити, жати;
Став кожен заробляти власний хліб,
Орати землю, зазначати межі.

¹ «Авеста» поділяє світ на 7 кешверів (karshvare), себто країн, або кліматів, або поясів (зон). Навкруги тих 7 поясів тече море; по самій середині всіх кешверів стоїть той, де живуть люди. Див.: Windischmann, Zoroastrische Studien, 1863, 67.

² Так дослівно стоїть по-перськи. Наша стара мова знає такий самий зворот: препоясатися на службу кому. В «Слове о полку Игореве» є близький вислів: «Иже истягну ум крепостию своею».

А доки не було цього на світі,—
Крім овочів, страв інших не було.
Поводилося людям не гаразд,
І одіж в них була з самого листя.

2. ПРО ПОЧАТОК СВЯТА СЕДЕ

Уже й за Геюмерса був закон,
І віра в господа, й богослуження,
А за Гушенга проявивсь огонь,
Такий святий, як для арабів Каба ¹.
Цар викрив і по світі розповсюдив
Огонь, що був таївсь у кремінці.

Ходив він по горах одного дня
Укупі де з ким із своїх підручних.
Аж гульк! Іздалеку летить проява:
Велике, довге щось та й чорне-чорне!
Дві óці — два кривавих джерела,
Із пащі дим ляга на світ імлою.
Зирнув розважний, мудрий цар Гушенг,—
Схопив він каменюку, кинувсь битись.
З царською дужістю шпурнув він камінь,
Та змій-палисвіт одстрибнув геть-геть.
І знов полинув камінь, тільки менший,
Та й гучно зачеркнувсь об перший камінь.
Як стій блимнула іскра з-під обох,
Із серця каменя поллялось сяйво:
Не вбито гада, дак із схованки його,
Із каменя, як стій з'явивсь огонь.
Коли ж хто бив по камені залізом,
То теж викрешувалось відти світло.

¹ Каба, Кааба — мусульманська церква в Мецці, велика святість для прочан, бо в стіну вмуровано «Чорний камінь».

Цар-володар тут помоливсь творцеві
І щиро дякував йому за те,
Що він їм наділив такого світла;
А місце те Гушенг назвав святим.
«Це світло,— каже,— дар од бога, святість,
Та й кланяйтесь йому, котрі розумні».
Посутеніло. Цар наклав багаття
Завбільшки з гору. Всі тут згуртувались:
Цар святкував ту ніч і пив вино ¹.
Й нарік щасливий празник той седе ².
Седе зоставсь навек після Гушенга.
Бодай було таких царів багато!
Він дбав, щоб світові жилось гаразд,
І гарну пам'ятку лишив у світі.
Великий, благодатний цар Гушенг
Повилучав з-поміж звірів худобу;
З-поміж онагрів й оленів прудких
Він вилучив осли, корови, вівці
І все, що путне, взяв пригнав до праці.
Та й зговорив премудрий цар Гушенг:
«Обла́дуйте худобою, паруйте,
Працюйте нею, з неї користайте,
Беріть собі із неї данину».
З опрочих знов звірів, котрі смухаті,
То їх він бив і шкуру з них здирав.

¹ Тут Фірдоусі одступає од звичайної перської традиції, яка живе й досі та каже, що вино вперше вигадали за Джемшіда. Порівн. сучасну «Наме-и хосрован» («Історія царів іранських»), прозаїчну, видану в Тегерані 1287 р. гіджри (1870) та в Відні 1297 р. (1880), т. I.

² Свято седе припадало на 10-й день місяця бегмена (січня); того дня давні перси накладали великі багаття, наче в нас на Івана Купала. Був ще й такий звичай, щоб прив'язувати огонь до ніг птахам і так пускати їх. Єсть перекази, буцім це свято йде не од Гушенга, а од Геюмерса, що встановив той празник на честь своєї сотні дітей (слово «сед» — 100).

Приміром: білки, лиси-теплогрійки,
Горностаї й пухкії соболі.
Отак-то шкурою з чотириногих
Розумний цар одяг людське тіло.

Таким от чином діяв він добро,
І клопотавсь, і дбав, а там помер
Та й не лишив нічого, окрім слави.
Урем'я сорок год він царював;
Дбайливий, добрий, щедрий, справедливий;
Вкусив журби чимало за той час
Через турботи й думи незчисленні.

А як прийшла остання година,
Зіставсь великий трон на спадок другим.
Не забарилась доля, не задлялась:
Як стій — Гушенга мудрого не стало.
Гей, люди! Світ не полюбля нікого,
Ні перед ким обличчя не одкриє.

III. Тегмурес

ТЕГМУРЕС, ЩО ПРИБОРКАВ ЧОРТІВ, ЦАРЮВАВ ТРИДЦЯТЬ ГОД

В Гушенга був син, що й запанував по його смерті. Той син звався Тегмурес, а ще ж додавали до того ймення прізвисько «дивбенд», себто «бісов'яз», бо він тяжко воювався з дивами. Тегмурес іще звісний з того, що навчив людей прясти вовну з овець та ткати одіж і килими; взагалі дбав про те, щоб із диких звірів робити свійських. За все він хвалив всемогутнього бога. Був у царя порадник на ймення Шідасп, свята людина; він удень постував, а вночі молився богу. Задля Тегмуреса той святий був наче провідна зірка: через його і сам цар стався святим, а через те зміг зв'язати Агрімана, осідлати його та й поїз-

дити ним, наче конем, по світу¹. Диви обстали за своїм паном і кинулися були битися з переможцем. Тільки ж той святими своїми чарами заповонив і зв'язав дві третини чортячого війська, а решту побив важкою булавою. Перелякані диви, аби визволитися, навчили Тегмурса писати, та й то не одним якимсь письмом, а аж тридцятьма: римським, арабським, перським, согдійським, китайським, пехлевійським і т. ін.

IV. Джемшід

1. ЙОГО ЦАРЮВАННЯ БУЛО СІМСОТ РОКІВ

Як помер Тегмурс, то його син Джемшід, або просто Джем, став царем. Весь світ був йому покірний, його слухалися і люди, і диви, і перії, і звірі. Радіючи, що на світі зробилося так гарно, новий володар надумався набити з заліза всякої зброї, щоб добрі люди мали чим оборонятися од лихих. За тим ділом минуло 50 год. На другі 50 год Джем заходивсь обробляти льон, шовк, вовну з овець та виробив парчу. Далі 50 год він витратив на те, щоб гуртувати в одну спілку тих людей, котрі працювали коло одного і того самого діла. Таким чином він спершу згуртував спілку «амузійців» («амузіан», вар. «катузіан»), себто жерців, далі «нейсарійців» («нейсаріан») — вояків, далі — «несуді», або хліборобів, нарешті, — «егнухдіші», себто ремісників. Дальші 50 год пішли в Джемшіда на те, щоб учинити багато добра в кожній спілці. Потім цар звелів дивам набити цегли та й вибудувати з неї палати. Між камінням він повибирав такі, котрі блищали: вишукав дорогоцінні, самоцвітні камені й метал. Опроче Джемшід нашукав усякі пахощі, напр.,

¹ В «Авесті» («Яшт» 15 : 12) оповідається, що Агріман прийшов до Тахми-Урупи, перевернувшись на коня, а Тахма-Урупа приборкав того коня та й їздив ним по світі аж тридцятьо год. Дивись у Дармстетера в його перекладі «Авести», т. II, 1892, 583, примітка.

камфору, мускус, алой, амбру, рожеву воду, придумав і всякі ліки. Нарешті, цар вигадав корабель. На все те пішло знов 50 років.

Після всіх таких вигадів Джемшід запишався страшенно. Збудувавши собі престол, він пообтикав його геть увесь дорогим камінням самоцвітним, а заввишки був престол аж до неба: диви будували. На високім своїм троні цар Джем засяяв наче ясне сонечко. Люди посходились до його, дивувалися вельми, посипали його сріблом-золотом і назвали той день «новруз», себто новий рік; припадає тее свято на перший день місяця фервердіна¹: того дня всі п'ють вино, слухають співів та музики і веселяться. Отак минуло 300 років, і люди тоді не мерли. Цар блищав на троні, слухався господа і хвалив його.

Та на кінець кінців занадто запишався цар Джемшід, загордував, сам на себе глядячи. Прикликавши до свого трону старих воевод, він оголосив, що він — бог і сотворитель світу. За такі речі одступилася од Джемшіда божя ласка, і почалися на землі свари, нелагоди: вельможі-воеводи кидали гордого царя; його сила зникла. Пишний цар покався богу, та дарма!

2. ІСТОРІЯ ПРО ЗОГАКА ТА ПРО ЙОГО БАТЬКА

За тих часів жив був один людець,
Пустельний цар комонних списоборців².

¹ Місяця марта, себто весною. Перси й досі святкують новруз (9) 22 марта, в першу днину астрономічної весни, дуже весело й пишно. Історичні звістки про новруз диві у Альфр. фон Крёмера, *Culturgeschichte des Orients*, т. II, 1877, стор. 78—80, та у К. Іно-странцева, *Сасанидские этюды*, СПб., 1909, розділ «Сасанидский праздник весны», стор. 82—109.

² Як видно з дальшого оповідання, під пустельними комонними списоборцями розуміються араби. «Авеста» тож само виводить змія Ажідагаку з семітського краю, з Баврії, себто з Вавілону. Див. «Яшт», 5, 29.

Гой цар був дуже гарная людина
І вседержителя боявся широко;
На ймення сей спасенник звався Мердасом.
Він щедрий був і дуже справедливий.
Худоби дійної у його безліч,
По тисячі од кожної породи.
Коза, вівця, верблюди — усе було.
Чередники їх вірно доглядали,
А вкупі з ними і коровиць дійних,
І арабських коней, бистрих, мов стріла.
Коли, бува, цар молока бажає,
То скаже пастухам — і має вдосталь.
В цього царя святого був синаш,
Якого він любив таки ж немало.
Хоробрий, жвавий і безстрашний хлопець,
Шукай-біда він був, Зогак ¹ на ймення.
Його ж і Бівереспом називали,
А Бівересп — то назва пехлевійська,
По-нашому «бівер» — то десять тисяч,
Бо мав він десять тисяч добрих коней;
На всіх були вуздечки золотії.
Вдень і вночі сидлалось дві третини,
Не для війни, а просто напоказ.
Отак стояла справа, як Ібліс ²

¹ «Зогак», або, як звичайно вимовляють перси, «Зоггак» — перекручене слово арабське, значить «сміхун». Тільки ж таку зареєстровану форму ймення перероблено з чисто перської назви «Дегак», назви архаїчної. В «Авесті» («Үаґна», IX) кажеться про «ажі-дагака», себто «змія погубного».

² Як бачимо, замість «Агріман» лихий дух титулюється тут і скрізь далі в цій історії «Ібліс». Остання назва арабська, перекручена з християнського «діа́во́лос». Це один з дуже нечисленних випадків, коли Фірдоусі, замість чисто перського слова або терміну, бере слово арабське, бо взагалі в Фірдоусієвій перській мові рідко трапляються арабізми. Мабуть, через те, що сам Зогак — араб, Фірдоусі бажалося звати арабського спокусителя арабським терміном «Ібліс».

Прийшов одного ранку до Зогака,
Немов яка прихильная людина.
Він збив з пуття молодикове серце,
Бо той охоче слухав, що він каже.
Сподобалась чортяча мова хлопцю,
Не відав він про чортову лукависть,
Оддав Іблісу тямку, й серце, й душу
Та й сам собі накликав безголов'я.
Як зміркував Ібліс, що молодик
Його злюбив і слуха, аж радіє,
Дак він почав балакати ще солодше;
А той не знав, до чого діло йдеться.
І рік Ібліс: «Багато маю я
Сказати такого, що того не знає
Ніхто на світі другий, тільки я».
То молодик: «Скажи! Скажи! Не гайся!
Повчи мене, тямущий чоловіче!»
«Е, ні,— мовляв,— спершу запрясягнися,
То аж тоді скажу я ширу правду».
Хлоп'яга був простець, усе вчинив:
Як той звелів, так той і запрясягся,
Що, каже: «Я нікому нічичирк!
А слухати буду все, що ти розкажеш».
На те Ібліс: «Гей, славний ти, молодче!
Чому не ти господар у палатах?!Де син такий, як ти, пощо там батько?!Ти вислухай од мене добру раду.
Отець старий, та житиме ще довго,
То й будеш ти сидіти собі без слави.
Візьми ж ти сам ці пишні палати,
Тобі його царське місце личить.
Якщо ізробиш те, що я нараяв,
То будеш царювати на світі сам».

Замислився Зогак, учувши тее:
Убити батька — серцю жаль завдати.
«Ні, не годиться,— каже до Ібліса,—
Що друге радь, бо це — не до ладу».
Ібліс одрік: «Коли цього не зробиш,
Коли зірвеш умову і присягу,
Скує тобі твоя присяга шию,
І слави ти не заживеш собі,
А йтиме честь уся самому батьку».

Ой закрутив він голову арабу!
Зчинилось так, що той на все згодився.
Питає: «Ну, кажи, що треба діять?
Я од твоєї ради не одкинусь».
На те Ібліс: «Уже ж найду я спосіб!
Тебе я піднесу аж понад сонце,
А ти мовчи та диш, і більш нічого:
Помічників мені не тра ніяких;
Що треба, те я справлю сам, а ти
Не витягай меча словес із піхов».

Всередині хором царя Мердаса
Був гарний сад, що душу звеселяв.
Цар видбав той садок задля молитви;
Звичайно він удосвіта вставав,
Змивав там голову і тіло нишком:
Ніякий раб не йшов за ним із світлом.
Лихе намисливши, лукавий див
Скопав глибоку яму на дорозі.
Оту глибоку яму він ізверху
Присипав хмизом, шлях затушкував.
Минає ніч, простує до садочка
Глава арабів, старшина йменитий.
Наблизився він до тії канави —
Як стій цареве щастя закотилось;

Він завалився і спину поламав.
Загинув милосердний боголюб!
Чи в щасті, чи нещасті — був він щирий,
А що вже сина — дак любив як душу,
Впадав над ним, ховав його, голубив,
Радів на сина, збагатив його.
Та сталося так, що лютий син Мердасів
Не заплатив прихиллям за прихилля.

Отак мерзенний лиходій Зогак
Усадовивсь на батьковім престолі,
Нап'яв на голову вінець арабський,
Почав судить-рядить арабський люд.
Ібліс, побачивши, що це вже сталося,
Новітнє путо злагодив на його
І каже: «Ти, до мене повернувшись,
Знайшов на світі все, чого бажав,
Коли ж опять погодишся зо мною,
Коли послухаєш моїх наказів,
То зацарюєш над усеньким світом,
Над звіром, над пташнею, над риб'єм».
Сказав, а сам пішов на інший спосіб,
На хитрощі такії, що аж-аж!

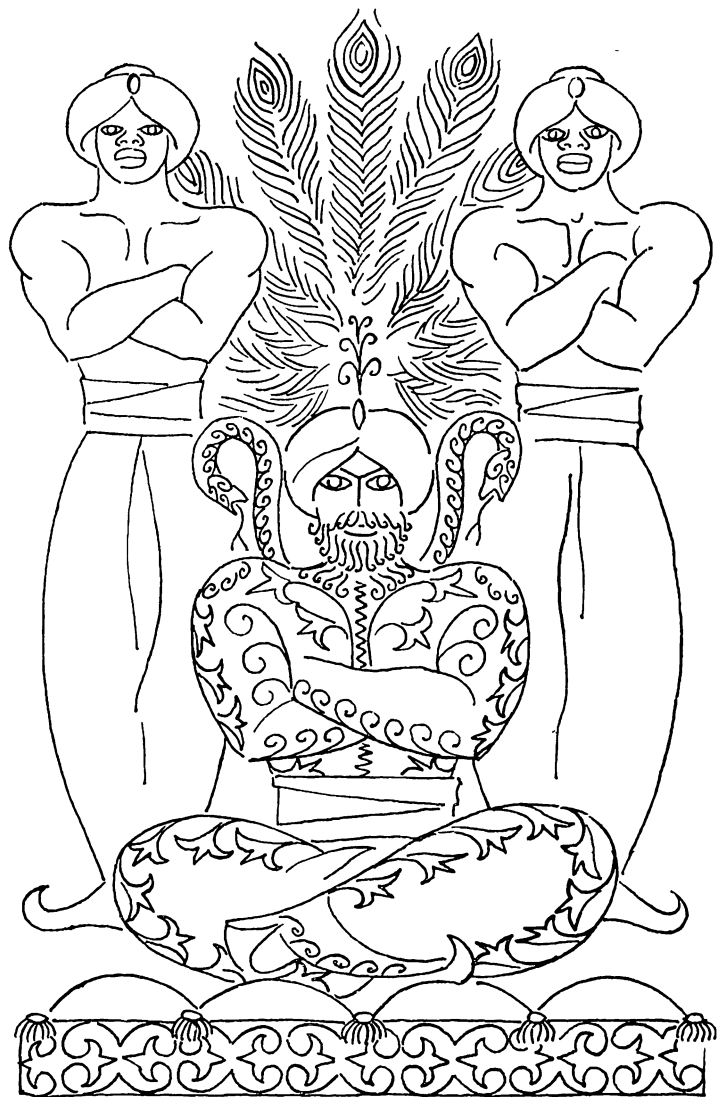
3. ЯК ІБЛІС КУХАРЮВАВ

Ібліс переробивсь на молодця,
Укладливого, хитрого вродливця.
Прийшов він до Зогака, забалакав
Облесливими, хитрими речами.
І зговорив: «Коли б я здався цареві!
А з мене знаменитий, чистий кухар».
Зогак його вподобав, приголубив,
Дав хату, де б він міг кухарювати;

Міністр вельможний передав йому
На руки ключ од царської пекарні.

На світі страв було тоді не гурт,
Бо м'ясива тоді іще не їли,
Живились овочами садовими
Та ще городиною, більш нічим.
Надумавсь лиходійний Агріман ¹
Та й зважився вбивать на харч живеє:
Він взяв звіряче і пташаче м'ясо,
Щоб готувать Зогакові на їжу.
Він хтів живить царя, як лева,— кров'ю,
Щоб цар з такої харчі хоробрішав,
Та щоб чинив усе, як біс накаже,
Та щоб слухняний був йому всім серцем.
Спершу Ібліс кормив його жовтками;
Зогак з тієї харчі поздоровшав,
Став сильно кухаря хвалить за неї,
Вподобав нещасливу тую харч.
Тоді Ібліс-хитрюга проказав:
«Повік живи й пишайсь, великий царю!
Узавтра я таку зготую страву,
Що будеш ти вживать її повік».
Пішов і цілу ніч гадав та думав,
Яку б чудову їжу зготувати.
Узавтра, скоро сонце заблищало
В небесному блакиті, наче яхонт,
Надумавсь він насмажити Зогаку
Куріпок і бажантів білоперих.
І, зготувавши, сміливо приніс.
Як крові скуштував арабський цар,
Він, нерозумний, покохав Ібліса.

¹ Тут знов лихий дух зветься по-старому Агріманом, а не Іблісом.

На третій день Ібліс подав до столу
Курча й ягня, посмажені укупі.
А дня четвертого він на печеню
Посмажив яловичу полядвицю,
Заправив мускусом та шафраном,
Старим вином, рожевою водою.

Узяв Зогак і скуштував печеню
Та й здивувався, що за гарний кухар!
«Кажи,— пита,— чого собі бажаєш?
Проси, що хоч, добрячий чоловіче!»
На тее кухар одказав: «Гей, царю!
Повік живи веселий та могутній!
Люблю тебе я, царю, цілим серцем,
Дивлюсь на тебе — підживляю душу.
Я в тебе мав би попросити дещо,
Хоча ж такої честі я не варт:
Дозволь тебе в плече поцілувати
Та притулить до нього очі й твар».
Як переслухав мову цю Зогак,
Нічого злого в тому не добачив.
Сказав: «Гаразд! Твою вволю волю.
Тобі ж із того, може, буде й слава».
Се кажучи, він бісові дозволив
Поцілувать себе в плече по-друзьки.
А той поцілував та й провалився.
Ніхто такого дива ще не бачив!
Як стій на кожному плечі в Зогака
Пречорная гадюка поросла,
Його боліло. Скрізь шукав він ліку,
Нарешті взяв поодтинав обох,
Та тільки знов зчинилася дивниця
Така, що справді чудуватись варто:
Немов гілляки з дерева, два гади
З плечей царевих поросли удруге!

Ой понаходило тямущих лікарів,
Один по другім, кожен дещо раяв,
На всякі-всякі способи пускались,—
На цю хворобу ліків не знайшли.
Ібліс убравсь за лікаря. Прийшов
І хитро забалакав до Зогака:
«Гадюки виросли самі собою,
То, поки живі, їх чіпать не тра.
Давай їм корму: тим їх заспокоїш,
А іншого ж тут способу немає.
Годуй не чим, як мозком із людей:
Самі з такої їжі поздыхають».

Навіщо голова поганих дивів
Таку пораду дав? Чого бажав він?
Мабуть, щоб нишком нашукати спосіб,
Щоб світ зовсім зостався без людей.

4. ПРО СКІНЧЕННЯ ДЖЕМШІДОВИХ ДНІВ

В Ірані йшли тим часом заколоти,
Безладдя й чвари звідусіль кипіли;
Блискучий білий день пригас, примеркнув;
Всі люди од Джемшіда одсахнулись,
Господня ласка утекла од його,
Пустивсь він на кривеє, на непутне.
З'явилась купа цариків новітніх,
Бо з кожної границі кожен витязь
Набрав війська і пнувся воюватись,
Одкинувшись од вірності Джемшіду.

І от як стій з Ірану вийшло військо,
Простуючи аж у арабську землю,
Бо чутка йшла, що, мов, тепер панує
Там грізний, змієлиций володар.

Іранська кіннота, що жадала
Собі царя, вдалася до Зогака.
Прийшли, вклонилися йому покірно,
Царем землі іранської назвали.
Цар зміелиций полетів, як вітер,
Коронуватись на царя іранців.
З усіх країн Арабщини й Ірану
Понабирав собі він вірне військо,
Заволодів Джемшідовим престолом
Та й, мовби перстень, в руку взяв весь світ.

Побачив Джем: немає щастя-долі,
Жене його новітній володар!
Покинув він Зогаку трон, корону,
Вінець і скарби, військо і всю силу,
А сам сховався, і слід по нім загуб¹.

Сто год про нього чутки не було,
Ніхто його на світі і не бачив:
На сотний рік на морі на Китайським
Цар нечестивий Джем явився знов.
Отам Зогак як стій його застукав
І довго гаятись йому не дав:
Щоб світ не мав уже чого лякатись,
Джемшіда він перепилив пилою.

До чого трон?! До чого сила й слава?!
Гей-гей, не вір на долю: доля зрадить!
Вона тобі дасть меду-солоднечі,
Вона натурка в вуха гарні співи,
Та ледве ти урадуєшся з того,

¹ Есть у персів романтичні перекази про те, куди втік Джем-шід та що він діяв до своєї смерті.

Одразу доля все те перекине...
Втомився я на білім світі жити.
Скоріше, боже, визволь відсіля!

V. Зогак

1. ЗОГАКОВОГО ЦАРЮВАННЯ БУЛО ТИСЯЧА ГОД

Як сів Зогак на володарським троні,
То царював аж тисячу годів.
Йому корився геть усенький світ,
І справа так стояла дуже довго.
Звичаї добрії попропадали.
Все забісоване розкинулось по світі:
Упала честь, пішли угору чвари,
Сховалась правда, висунулась погань,
На все лихее вільні руки дивам,
Про добру річ казалось тільки нишком.

В Джемшідовій господі нашукали
Двох паннів, що трусились, мов верба.
Вони були Джемшіду рідні сестри,
Вони були вінець всьому жіноцтву.
Одна з панянок звалась Шегріназа,
А друга — хорошуля Ерневаза¹.
Їх потягли в Зогакові палати
На очі змієлицему царю².

¹ В Молевім виданні стоїть: «дочки», а в Вуллерсовім і в дру-
гих — «сестри». Щодо їх іменнів, то «Шегріназа» можна б перело-
жити: «міська принада», а «Ерневаза» — «любочка».

² В «Авесті» («Үаґна», IX) говориться, що Дагâка — то змій-
дракон з трьома головами, з трьома ротами, з чорними очима,
дуже сильний: він чинить лихо всьому живому; а сотворив цього
чорта Аhга Маіну (Агріман), щоб він губив усе живе. В парсій-
ській космології «Бундегеш» і кажеється трохи інакше: що змій,

Він взяв та виховав їх не гаразд:
Навчив їх відьмувати-чаклувати.
Щовечора двох молодих хлоп'ят,
Чи з простих, чи лицарського нащадку,
Приводив кухар до царського дому
І готував з них ліки для Зогака.

Забивши їх, він добував з них мозок
Та й змієві робив із того страву.
Жили тоді два щирі парубки
З царського роду, добрі, чесні люди,
Один на ймення Ірмаїл побожний,
А другий — прозірливий Гермаїл.
Якось-то здибались вони обоє
І розбалакались про се, про те:
Про те, що цар царює не по правді,
Про те, як гидко він себе харчує.
І зговорив один: «Нам треба буде
Самим піти в царській кухарі
Та аж тоді розкидувать думками,
Яким би чином запобігти лиху.
Десь, певне, з двох людей, що завше гинуть,
Одного можна буде врятувать».

Пішли, навчилися кухарювати,
Навчилися готувати до ладу.

погубитель Дагака, з матері походив од Агрімана. Що ж до Фірдоусі, то ми вже бачили, що він виводить Зогака од людини, та ще й од побожної (Мердаса), робить з нього жертву Агріманові спокуси і каже, що в нього тільки на плечах були гадюки, а сам він — людина. Та іноді Фірдоусі забува про це і, підхиляючись другій, старішій традиції, зве Зогака «змієвидним» (Еждегафеш), як отут; іноді (див. V, 5, в промові коваля Каве) він наріка його Еждегапейкяр, себто «з постаттю зміячою»; а іноді (V, 6, боротьба з Ферідуном) він його зве і просто Еждега, себто «змій» або «дракон». В отаких непослідовностях не важко почути відгомін давніших, первісних переказів.

Нарешті цим розумним парням радість,
Бо стали за царевих кухарів.
І от пора людську кров пролити,
Із тіла вийняти солодку душу¹.
Царські вартівники, народогубці,
Поволокли якихсь двох парубків,
Хутчій пригнали їх до куховарів
І кинули обличчям об долівку.
Аж серце заболіло куховарів,
Аж очі зчервоніли їм з гніву!
Споглянув цей на того, той на цього,
Жахаючись, що цар — такий насильник.
З тих двох одного довелось упорать,
Бо що ж було інакше їм робити?!
А вже ж замісто другого парнюги
Вони взяли забили барана,
Добули з нього мозок і змішали
Із мозком бідолашної людини.
Отак обрятували другу душу
І наказали: «Переховуйсь добре!
Гляди у людне місто не ходи,
Живи тепер по пустках та горàх!»
Вони дали гадюці на потраву,
Замість із хлопця, мозку з барана.
І тим от способом вони щадили
Щомісяця аж тридцятеро душ.
Як набиралося таких дві сотні,
Дак кухарі їм нищечком давали
Декільки козенят та овечат
Та й оселяли люд той по пустелях.
Теперішнії кудри — їх нащадки,

¹ В паралель до перської «солодкої душі» («шірін реван») мож-
на згадати Гомерове «філов ηγορ».

Що жити в городáх не полюбляють,
Що вік вікують по своїх шатрах,
Що в серці зовсім не бояться бога.
А норови в лукавого Зогака
Ставали вже такі, що от, було, він
Причепиться до ратника якогось
Та й візьме вб'є: «Злигавсь ти,— каже,—
з чортом...»

Назнає знатну дівку-хорошулю,
Серпанком оповиту, непорочну,
Та й тягне силоміць собі на службу...
Не мав царевих звичок, правā, віри.

2. ЯК ЗОГАКОВІ ПРИСНИВСЯ ФЕРІДУН

Ще сорок год йому зосталось віку,
Коли, диви, що бог йому наслав!
У глупу північ у царських палатах
Зогак спав міцно поруч Ерневази.
І бачить він, немов з царського замку
Як стій з'явилося трое вояків.
Два — старші, а всередині молодший.
На зріст він — кипарис, на вид — царенко:
Царівським поясом підперезався,
Ступа по-царськи, булаву ж він має
З коров'ячою головою на кінці...
Як стій він кинувсь битися з Зогаком
І булавою в голову довбнув,
Та й зараз витязенько обкрутив
Зогака з голови до ніг ремінням,
Скрутив і руки — аж правцем стояли,—
А вже ж і шию заклепав в колодку.
Наруга це... й болить... пече... ой муки ж!
А він царю сипнув на тім'я пилу
І взяв попер до Демавенд-гори,

Гукаючи на люд, щоб проступились...
Ой скорчився несправедний Зогак,
Немов печінка з ляку передерлась.
Прокинувся й з усії моці скрикнув,
Аж захитавсь його стосохий ¹ дім.
Схопилося жіноцтво сонцелице,
Учувши, як їх славний пан згукнув.
І зговорила Ерневаза: «Царю!
Що скоїлось?! Кажи! На мене звірся!..
То був гарненько спав ти в себе в ліжку,—
Дак що ж тобі приснилось?! Що зчинилось?!
Сім поясів землі — твої підручні ²,
Твоя сторожа — люди, й диви, й звірі,
Твоє велике царство — цілий світ
Од місяця до китової спини ³,—
Чого ж, чого ж ти так цибнув із ліжка??
Скажи нам, пане цілої землі!»
Рече красуням воєвода-цар:
«Ні! Про таку дивницю тра мовчати,—
Бо вчуєте — не стане в вашім серці
Надії, щоб зоставсь я ще живий».

Рече царю-державцю Ерневаза:
«Я к н а м, то мусиш ти сказать усе,
Бо, може ж, ми дамо тобі пораду:
Немає лиха, щоб було без гою».

¹ Сохами звуться в нас колони або стовпи, що піддержують стелю: пор. З у б р и ц ь к и й, Село Кіндратів, «Жите і слово», IV, стор. 225; Г р і н ч е н к о, Словарь, т. IV, 1909, стор. 170.

² Перси, так само як і індійці, переділяли землю на сім поясів або частин (кешверів) відповідно до сімох планет.

³ І наш народ вірить, що земля стоїть на трьох китах, або попросту «великих рибах», гл. Ч у б и н с к и й, Труды, I, 37—38, та Я с т р е б о в, Материалы по этнографии Новороссии, Одесса, 1894, стор. 8. У Руданського згадується тільки про одну рибу, диви його «Байки світові в співах», пісня I, розд. 7. У Ястребова, ор. cit., стор. 8, є варіант теж про одну кит-рибу.

Ім воєвода викрив таємницю:
Що снилось, геть усе переказав.
Одмовила царю вродлива жінка:
«Не занедбай цього! Питай поради!
В твій трон застромлено печатку щастя,
Твоею долею весь світ зоріє,
Під перстеном своїм весь світ держиш ти,
Звірів, пташню, людей, чортів і перій,—
Так, отже, склич ти звідусіль розумних,
Поскликуй звіздохотів ще ж і магів ¹,
Перекажи ти магам все до слова,
Довідуйся, випитуй щирю правду.
Довідайся: та хто ж він, ворог твій?
Чи він з людей? Чи, може, з дивів? З перій?
Пізнаєш це — ладнайсь до оборони,
Замість лякається догадок сліпих».

Сподобалась царю-поганцю рада,
Яку подав той срібний кипарис.

Мов воронові крила, ніч чорніла,—
Як стій мигнуло світло з-поза гір:
Це ж на лазурову небесну баню
Пустило сонце яхонтовий промінь ².
Цар-воєвода деколи чував
Про мудрих, мовних серцевідів-магів,

¹ У Фірдоусі стоїть тут і далі не «маг», а «мовбед», тільки ж той, другий термін мало знайомий нашій громаді. «Мовбед» — значить «жрець», «мудрець», «маг». Колись навіть думали, що й етимологічно обидва терміни рідні, що «мовбед» = «мог-бед» («начальник магів»); та як напівду, «мов-бед» = «начальник хати», по-авестійськи «*пмапо-раїті*» (*пмапа* — хата, *раїті* — начальник), по-пехлевійськи «*тапрат*», по-парсійськи «*тобад*».

² Яхонт — дорогоцінний камінь з того самого розбору, що й рубін, тільки він буває і жовтий, а рубін червоний; вишневий яхонт зветься аметистом; синій — сапфіром. Л а з у р — lapis lazuli.

Він їх до себе кличе звідусюди,
Щоб розказать їм свій страшенний сон.
Як скликав, то зібрав усіх до гурту,
Пита про те, чим лихові зарадить,
Говоре: «Виясніть-но швидше правду!
Утихомирте душу ви мою!
Коли мені доводиться померти?
Кому я лишу трон, вінець і пояс?..
Або ви скажете мені всю правду,
Або не животить вам більш на світі!»
Посмагли магам губи, змокли щоки,
Один до другого мовляли от як:
«Коли ми виявим йому, що буде,—
Розіб'єм душу, а душа ж — то скарб,
Коли ж, ізнов, він правди не почує,
То ми самі розлучимся з душею» ¹.

Три дні таким-о побутом минули,
Ніхто не зважився промовить слово..
З четвертим днем цар дуже угнівився
На магів, на отих віщовників.

«Я,— каже,— перевішаю усіх вас,
Або ви скажете мені всю правду,

Всі маги низько голову схилили;
Пошматувалось серце їм надвое;
Заллялись очі не сльозами, кров'ю..
Та був один між тими мудрецями,
Знавець душі, великий правдолюб,
Розумний, невсипущий,— звався Зірек ².
Він переважив геть усіх тих магів.

¹ В оригіналі: «Доведеться нам умити руки от душі».

² Зірек — дотепний, хитрий.

Стиснув він серце ¹, всякий страх одкинув
І отак промовив до Зогака:
«Гей,— каже,— не пишайся, гордий царю! ²
Ніхто ще не родився, щоб не вмерти.
Було й до тебе вже царів багато,
Вони пишались на преславних тронах,
Спізнали й лиха й радощів чимало,
А як минув їх вік — вони померли.
Хоч би ти був залізня твердиня,
Час був би перетер тебе і знищив...³
Знай: буде хтось, що забере твій трон
І підітне твою високу долю.
Він буде зватись Ферідун на ймення.
Він стане для землі священним небом ⁴.
Іще ж той воєвода не вродився,
Іще нема чого тобі жахаться.
На світ він прийде од значної неньки,
Ростиме — мов родюча деревина,
Змужніє — зіб'є головою місяць,
Піде шукать престол, вінець і пояс.
На зріст він буде наче кипарис,
І буде в нього булава із криці,
Де маківка — коров'ячая морда.
Тебе він придовбешить булавою,
Скує й поволоче з палат у гори».
І запитавсь Зогак, нечиста віра:
«За віщо ж він в'язатиме мене?!
Чого б він мав на мене лютувати?!»

¹ В «Слові о полку Ігоревім» читаємо: «Иже истягну ум крепостию своею и поостри сердца своего мужьством».

² В оригіналі: «Випорожни голову од вітру».

³ В оригіналі стоїть не просто «час» («земан»), а «синигр», себто «небесна сфера» або коловорот небесної сфери».

⁴ Може, ці слова треба розуміти тільки так, що Ферідун дасть землі щастя, а може, Фірдоусі натякає й на те, що осьмий знак Зодіака ознаменовано ім'ям Ферідуним.

Рече хоробрий маг: «Аби ти знав,
Без приклучки ніхто не ворогує:
Од рук твоїх йому загине батько,
Дак буде він ненавидіть тебе.
А друге: буде гарная корова,
Що вигодує того молодця:
Ти вб'єш коровицю, і він для пімсти
Ізробить булаву-коровоголавку».
Почув Зогак, та й зашуміло в вухах:
Хитнувся, звалився з трону та й умлів.
Великий маг, лякаючися лиха,
Мерщій пішов собі од трону геть.
Прочнувся, опам'ятався вінценосець,
Уп'ять зійшов на свій царський престол
І заходився потайки й прилюдно
Шукать по світі, де той Ферідун.
Не їв, не спав, не знав собі спочивку,
І білий день для нього почорнів.

3. ФЕРІДУН НАРОДИВСЯ (вв. 114—158)

Відколи змієлиций залякався,
Минав уже над ним чималий час.
На світ родився Ферідун блаженний,
Щоб дати світові інакший лад ¹.
Тим часом по землі блукала чутка,
Що цар напитує по всіх усядах
Абтінового сина Ферідуна.
Аж тісно стало на землі Абтіну,—
Тікав, ховався, аж обридло жити,
Та левові діставсь-таки нарешті:
Декільки нечестивцевих дозорців
Якось таки надибали бідаху,

¹ Випускаю вірші 116—124, бо їх, очевидячки, інтерпелювано пізніш. Те саме думає й Рюккерт.

Схопили й притягли, мов леопарда.
Зогак, не гаючись, його убив.

Була ж розумна мама в Ферідуна,
Що звалася на ймення Феранека:
Оздоба світу, гарна деревина,
Що овощі на ній — царська слава¹.
Вона кохала сина наче душу.
Як спало на Абтіна безголов'є,
Немилий став їй світ. Вона, плачуша,
Хутчій побігла до одного лугу,
Де чула, що була корова гарна,
Славетная корова Бермая²,
Що волосінь у неї аж блищала.
Пригналась Феранека, заридала
Перед хазяїном отого лугу,
Линули сльози їй дощем на груди.

«Візьми, — проха, — отсее немовлятко,
Ховай його у себе через врем'я,
Прийми його од матері, мов батько,
І молоком годуй од Бермаї.
Замість платні візьми од мене душу:
Оддам життя, тобі щоб догодити».

Господар гаю, де була корова,
Одрік пречистій Феранеці от як:
«Я за невольника дитині стану,
Що загадаеш — геть усе зроблю».
Дала йому свою дитину мати
І розказала все, що тра робити.
Три роки передержував хлоп'я
Розумний чоловік і дбав, як батько,

¹ Натяк на ймення Феранечине: «фер» значить «слава».

² Дуже частий варіант «Пормая». І одне, й друге назвище можна переложити — «з багатим вим'ям», «повногруда» і т. п.

А молоко давав од Бермаї.
Зогак не кинув заходів своїх,
А всенький світ балакав про корову.
Одного дня біжить до луку мати
І каже-повіді доглядачеві:
«Послав мені господь розумну гадку.
Як напутив він, так я і зроблю;
Інакшого вже способу немає:
Моя душа й дитина — це ж одно ¹.
Втечу я з чарівницької землі,
Втечу, піду з синком до Гіндустану:
Сама візьму та й скриюсь серед люду,
Його ж оддам на гору на Ельборз».
Взяла свою хорошую дитину
І понесла, а серце плаче кров'ю.
Жив на Ельборз-горі один спасенник,
Що зрікся світової порожнечі.
«Свята душе! — сказала Феранека.—
Я бідолашна жінка із Ірану.
Хороший хлопчик — се моя дитина.
Він буде голова всьому народу,
Зіб'є Зогаку з голови корону,
Шпурне на діл його царівський пояс.
Дак треба, щоб ти взявсь його глядіти
Та аж трусивсь над ним, як рідний батько».
Взяв дід хлоп'я. Та й не було ніколи,
Щоб він на нього холодом дихнув.

А вже ж тим часом перечув Зогак
За луг і за корову Бермаю.
Мов п'яний слон, подавсь туди він лютий
І Бермаю-коровицю забив.
Увесь товар, який він там завбачив,

¹ В оригіналі — «моя солодка душа».

Він повбивав, нічого не покинув.
Колишню Ферідунову домівку
Трусив він дуже, та знайшов не гурт.
Нарешті, підпаливши цар оселю
Геть розвалив її високі стіни.

4. ФЕРІДУН ПИТАЄТЬСЯ В МАТЕРІ, ЯКОГО ВІН РОДУ¹

Шістнадцять год над Ферідуном збігло,—
То він з Ельборз-гори спустився в діл,
Пішов до матері, прийшов, питає:
«Скажи ж мені, матусю: хто мій батько?
Якого роду я? Чиє насіння?
Спитають люди,— що їм одкажу?»
Одповідає Феранека: «Добре.
Скажу я все, чого бажаєш, хлопче,
Аби ти знав: дак жив колись в Ірані
Один людець, ім'я йому — Абтін.
Царське насіння, сміливий, розумний,
А вже ж нікого він не зобиджав.
Він був од пня героя Тегмуре́са
І всенький родовід свій знав напам'ять².

¹ Тут перський текст має чимало інтерполяцій, та й порядок віршів не однаковий в усіх виданнях. Я мусив виробити свою окрему редакцію, поклавши за підвалину видання тегеранське, не Вул-лєрсове.

² Перські перекази роблять Абтіна внуком Джемшідовим. Очевидячки, не можна шукати дійсної історичної підкладки в усіх оцих генеалогіях найстаріших іранських царів: це ж усе легенда. Малькольм (Malcolm, History of Persia) був, правда, спробував завбачити в Фірдоусієвих героях справжні історичні особи, та щось тая проба «не тее», принаймні для найперших царів. На мою думку, треба до «Шахнаме» підступати з тією самою теорією, яку Нібур приклав до історії римської, себто що в одній якійсь особі, в одній якійсь пригоді народ воплощає цілий період свого довгого історичного життя.

Тобі — був батько, а мені дружина;
Я сонця тільки й бачила, що в ньому.
Пророкував Зогаку звідочот,
Що буде смерть йому од Ферідуна:
То чарівник Зогак, учувши цеє,
Зачав шукать тебе по всім Ірані.
Ми мусили ховать тебе од нього
І утікать з їдного місця в друге.
Твій батько, ще ж і не стара людина,
Поклав за тебе, синку, свій живот.
З плечей Зогакових ростуть два гади.
Що не дають Іранові вже й дихать;
То мозок з голови твого татуся
Пішов отим зміюкам на обід.
Нарешті нащукала я гайок,
Нікому не відомий, непрохідний.
А там корівка — свіжа, як весна,
Напрочуд гарна, хоч малюй картину,
Її хазяїн, підібгавши ноги,
Сидів біля порога, мовби цар.
Йому я оддала тебе ховати;
Він з рук тебе ніколи не спускав.
А з молока тії корови-пави
Ти зріс, немов могутній крокодил.
Та ба! Про гай і про корову тую
Як стій наспіла звістка до царя.
Я швидше винесла тебе звідтіль,
Втекла з Ірану, з батьківщини, з дому,
Прибіг Зогак, господаря згубив,
Забив твою німу ласкаву мамку,
З оселі збив аж попід сонце порох;
Звалив усе й підвалини скопав».

Вразився син, у вухах зашуміло
Він закипів од маминої мови;

На серці — жаль, у голові — ненависть,
На лоб з гніву понабігали зморшки.
«Гей, мамо! — каже.— Молодий левчук,
Не пробуючи сил, не стане левом:
На витязя, що чарами воює,
Піду я сміло з шаблею в руці.
Піду, пречистий бог мене вестиме,
Зогаків двір на куряву розвію».

Сказала мати: «Нерозумна думка,
Бо цілий світ подужать ти не зможеш.
В Зогака — трон, вінець. Він світодержець,
Йому наготові ціле військо.
Він схоче,— дак із кожної країни
Войовників прилине сотня тисяч.
На світ дитячим оком не дивися.
Чи мир, чи розмир,— є на все свій звичай.
Затямлюй, синку, те, що радить ненька,
Бо все, що інше,— вітер, вітер, вітер».

5. ЩО БУЛО В ЗОГАКА З КОВАЛЕМ КАВЕ

Вночі і вдень імення «Ферідун»
Не сходило Зогакові з губів.
То був високий, а тепер зігнувся,
З нудьги-турботи серце змордувалосьь.

Одного дня Зогак усадовився
На троні, зробленім з кісток слонових,
І завітчавсь вінцем із бірюзи.
З усіх сторін запрошує він магів,
Нехай йому царівство забезпечать.
І каже такечки: «Пречесні люди!
Тямущі, йменитії мовбеди!
У мене єсть якийсь потайний ворог,—
Тямущі люди відають се ясно.

Один преславний маг мені сказав,
Що з нього ще хлопчина невеличкий, —
Нехай собі дрібний, нехай маленький,
А ворога не треба мати за дурня.
Оце ж я наберу ще більше війська,
І не з самих людей, а й з дивів, з перій,
Та треба ще й од вас мені підмоги,
Бо далі вже й терпець мені урвавсь.
Спишіть таку грамоту: «Наш цар
Не сіє іншого насіння, як на добре,
Не мовить слів, опроче як правдивих,
Ніколи не бажає зламати право!»
Лякаючись царя, усі вельможі
Згодилися на те, чого він хотів:
Дали нечистому зміюці підпис
Старії й молодії — геть усі.

Аж гульк! Учувся на подвір'ї галас.
Гукає хтось: «Прошу суда й розправи!»
Прикликали позовника до трону,
Посадовили серед гурту панства.
І цар ні в сих ні в тих рече до нього:
«Ну, розкажи нам, хто тебе покривдив!»
Схопився той за голову і крикнув:
«Я, царю, звусь Каве... Шукаю правди...
Прибіг прохати суда... Ой, аж засапавсь...
Я плачу... серце стогне... через тебе!
Од тебе я зазнав великі кривди,
Ти здавна б'єш'ножом мене у серце.
Якщо мене занапащать не хотів ти,
То нащо б ти хапав мою дитину?
Було синів у мене вісімнадцять,
Тепер один-однісінький зостався.
Покинь мені одинчика того,
А то повік пектиметься печінка!..

Гей, царю! Чим я винен?! Ну, скажи б!..
Коли не винен, то караеш за що?..
Ой славний пане! Ти на мене зглянься,
Не завдавай мені даремне жалю!
Літа мене скривили й похилили,
Я жив-тужив, а жив, бо мав надію.
Тепер ізнов дітей уже не буде,
А що ж до світа в'яже, як не діти?!
Насильство — й те повинно знати міру,
Повинно мати й приключку якусь;
А єсть же в тебе приключка на те,
Щоб мій старечий вік занাপастити?!
Я — бідний, тихий ковальчук. Та цар
На голову мені вже сипле жару.
Ти — цар, і хоч скидаєшся на змія,
А мусиш розсудить мене по правді.
Порахуваться ти зо мною мусиш,
Та й так, щоб здивувався цілий світ.
Хіба що з твого суду ми побачим,
Що черга справді падала на мене,
Що справді тра було твоїм зміюкам
Забрать синів од мене чисто всіх!»
Цар-воевода переслухав, глянув
Та й аж здумівся на таку мову.
Взяли синка вернули ковалеві:
Шукали упіймать його на ласку.
А далі цар удався до Каве,
Щоб він тож само грамоту завірив.
Як прочитав Каве оту заяву,
То раптом обернувся до старецтва.
«Ге! — крикнув він. — Чортячії підніжки!
Ви викинули з серця божий страх!
Усі попривертались ви до пекла,
Схилили серце до цієї мови!..
Не підпишу я грамоти такої,

Зовсім мені байдуже до царя!»
Гукнув і тремтячи зірвався з місця,
Подер заяву, потоптав ногами,
А там — пустив синка поперед себе
Та й геть з палат, гукаючи народ.

Тоді вдалися до царя вельможі:
«Гей, славний пане цілої землі!
Холодний вітер не посміє з неба
Дихнуть на тебе в день побою-січі.
Чому ж того нахабного Каве
Ти вшанував, немов якого друга?
Що грамоту про тебе ми списали,
То він подер, наказу не послухавсь.
Він вийшов звідси лютий і сердитий:
Здається, накладає з Ферідуну.
Ми гіршого не бачили нічого,
Аж остовпіли з отакого дива».
На їх питання цар одмовив бистро:
«Послухайте, яка дивниця склалась!
Як прилинув Каве сюди знадвору
Та як учув я той кричущий голос,
То мов залізна стіна зросла
Між мною та між ним у цих палатах.
Схопився він за голову руками —
То в мене... — диво!.. — аж розбилось серце.
Що далі буде, я того не знаю:
Кругів небесних ще ніхто не визнав».

Як одійшов Каве з царської хати,
До нього позбігався весь базар.
Каве галасував і гвалтував,
Гукав усіх людей шукати правди.
Шкуратяний фартух, що ковалі
На ноги напинають проти іскор,

Каве узяв та й почепив на спис
І зараз бучу збив по всім базарі.
З тим прапором він рушивсь і гукав:
«Гей, люди добрі! Хто шанує бога,
Хто серцем хилиться до Ферідуна,
Хто кидає поганого Зогака,
Ходім, ходім мерщій до Ферідуна
Спочить під тінню величі його;
Скажимо, що наш цар — то Агріман,
Творцеві-богові заклятий ворог.
Отсей нікчемний шкураток — то спосіб
Розпізнавать друзів од ворогів».

Пішов Каве шукати витязенка,
Дорогою зібрав чимале військо.
Розвідав, де царенко пробуває,—
Попростували всі гуртом туди.
Ще здалека, зобачивши оселю
Нового пана, всі аж загули.
Побачив витязь на спису фартух той
Та й обернув його на добрий знак.
Узяв обшив румійською парчею ¹,
Дав спід із золота, лице — з алмазів;
Додавши й других ще окрас чимало,
Нарік той стяг: «Кавеяні дорофш» ².

¹ Румом зветься Мала Азія. Очевидячки, в Фірдоусі ми бачимо анахронізм, бо ім'я «Рум», себто «Рим» («Roma»), прикладено до Малої Азії вже дуже пізно, за часів Східної Римської імперії.

² «Кавеяні дорофш» (або «дирефш», бо й так вимовляють) означає «Кавеева блискавка», «Кавеїв блискучий прапор». Це був національний перський стяг аж до прикінчення Сасанідської держави. Спершу це був невеликий шматок, та потроху його збільшувано, бо поодинокі царі хтіли кожен додати туди якісь дорогі камені. 637-го по Христі, як одбулося славнозвісне Кадесійське по-боїще персів з арабами, «Кавеяні дорофш» був завдовжки 22 стопи, а завширшки 15. Персів тоді побито і прапор захоплено. Арабські воєводи присудили пошматувати його і помішати з іншою здобиччю.

Таким-о чином збігло трохи часу.
Ніхто не знав, що має бути далі.
А Ферідун надів царську шапку,
Ходив до неньки, брав благословення.
Ладнався він скоріш іти в дорогу,
Та не хотів, щоб теє знали всі.
Були ж у нього славні два брати,
Обидва парні старші за нього,—
Що перший прозивався Кеянушем,
А другий був веселий Пормає.
То Ферідун од них не потаївся:
«Верну,— говоре,— наш престол і силу.
Та от приводьте ковалів тямущих,
Нехай скують важкую булаву».
Ще не сказав,— брати уже й схопились,
Погнались до ковальського базару;
Які там ковалі були найкращі,
Поприбігали всі до Ферідуна.
Узяв він циркуля та й на пісочку
Нацирклював зразок на булаву,
Такий зразок, щоб на кінці дубини
Стриміла буйволяча голова.

Майстри взялись негайно до роботи,
Скували булаву, мов сонце, ясну.
Вона царю припала до вподоби,
Подарував він ковалям одержу
Із золота та срібла, а до того
Щасливу обіцянку дав їм,
Що, каже: «Як'я змія поборю вже,
То вам одмию голови од пилу:
По всій землі поставлю правий суд,
Згадаю всім за праведного бога».

6. ФЕРІДУН ІДЕ ВОЮВАТЬСЯ З ЗОГАКОМ

Піднявши голову аж попід сонце,
Підперезався Ферідун тугенько:
Підперезався пімститись за батька
І вирядивсь походом на Зогака.
Велике військо сходилось до нього,
Його престол підносився до хмари.
Пихате слонів'є та буйволле
Везло попереду харчі для війська.
Брати тримались поруч Ферідуну,
Немов почот, немов молодші хлопці.
Він линув швидко-прудко, наче вітер,
На думці гнів, та в серці справедливість.
Він проминав село та й за селом,
Нарешті їх арабські кониченьки
Приносять їх в одне такеє місце,
Де проживають щирі боголюбви.
Під праведним селом спинився витязь,
Ізліз з коня та й став на спочинок,
А до селян заслав своє вітання.
Як звечоріло, то до Ферідуну
Прийшов ізвідти приятель якийсь;
Високий сам, волосся аж до п'ят,
І пахне мускусом¹; з лиця — мов гурі².

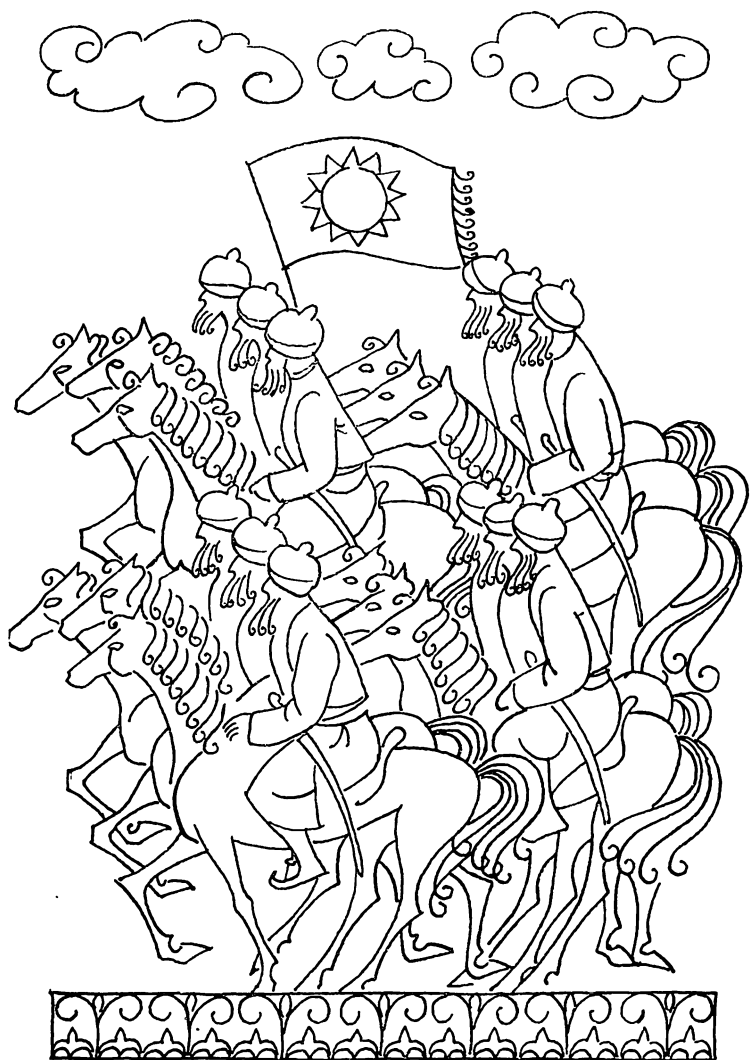
¹ На Сході, чи перському, чи арабському, дуже полюбують мускус (мошус), амбру, алой і інші міцні пахощі. Кремер у своїй класичній «Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen», Wien, 1877, t. II, p. 207 і т. д., каже, що, на його думку, любов до пахощів показує на сильно розвинуту тонину нервів у відповідної нації. Іще задовго перед ісламом приходили до Персії щороку з Південної Арабії цілі каравани пахощів та кадила, які, звичайно, і в самій Арабії залюбки вживалися. Пророк Мохаммед не тільки не був ворог парфумам, ба ще й казав, що над жіноцтво і пахощі він любить саму молитву. В старих арабських віршах (напр., у «Моаллаках» та в «Хамасі») найзначніші люди — чоловіки — малюються перед нами з таким волоссям, звідки йде мускусовий дух, а жі-

А то прийшов до нього янгол з раю,
Щоб виявить йому добро і лихо;
Прийшов до Ферідуна, мовби пері,
І нишком научив, як чарувати,
Щоб цар зазнав ключ до того, що закрите,
Щоб слово знав, як викрити те, що скрите.
Цар зрозумів, що се йому од бога,
Що се не Агріманова мерзота,
Із радощів аж щоки зрум'янились:
Він бачив молодим себе і царство.

Тим часом кухарі дали вечерю
На чистій скатерті — звичайно, царській!
Наївся він, напився, швидше вклався,

ноцтво й поготів. Один із староарабських поетів каже про красавицю: «З її рукавів дише чистий мускус, амбра та алой». У перських поетів (між іншим, у Гафіза, в тих вибірках, що нижче подаються) згадка про мускус трапляється мало не в кожній поезії. Мускусом не тільки парфумують самих себе, ба навіть кадять або кадили по покоях. Мохаммедовому поетові Хассанові ібн Табіту «Книга пісень» (т. XVI, стор. 15) вкладає в уста згадку про бенкет у передмусульманського князя Джабалі початку VII в. (на сірійському кордоні), де в срібних вазах ставивсь перед гостями мускус і курився індійський алой. Омейядський халіф Єзід II (720—724) як вітав одного гостя, то звелів прислужникам принести килим, де посідали він і гість, а перед кожним із них постановили чашу з мускусом. Халіф Гішам (теж із Омейядів, 724—743) при таких самім випадку звелів постановити перед диваном, де він сидів, золоте блюдо з мускусом та рожевою водою. Мускусом мастять або мастили собі не тільки голову, а й бороду. Очевидячки, так розкидатись мускусом могли тільки багатирі, бо він дорогий. Котрі бідніші, то ті вживали трошки дешевших пахоців, а вже ж зовсім бідні дівчата та жінки носили на шиї намисто, зроблене з разочків посушених фініків (дактилів), аби щось раз у раз пахло коло їх; той звичай іще й тепер задержався в Єгипті.

² Гурі, гурія, або краще вимовляти по-нашому хурія, — це дівчина з мусульманського раю. Виходить, що тут у Фірдоусі є анахронізм. Кажучи про стародавній Іран, не варто було б згадувати за гурій, яких вигадала фантазія Мохаммедова.

Бо голова важніла, хтів він спати.
Брати, що бачили були у ньому
Підмогу божу й невсипущу долю,
Тепер ускочили (бо звісно — заздрість!)
І стали брату готувать загибель.
На самім версі ближньої гори
Підносилаь високая скала,
А Ферідун в долині попід нею
Заснув собі солодким, тихим сном.
Була вже глупа північ, як брати
Тихцем од війська вилізли на гору
І вирили скалу з твердого ґрунту,—
Лихее діло не здалось тяжким.
Як підкопали скелю, то й попхнули,
Щоб бухнула на голову цареві.
Та з волі божої на гуркіт-гомін
Прокинувся заснулий Ферідун.
Він проказав промову чарівную —
І камінь мов на місці прикипів.

Не кажучи про те братам нічого,
Цар Ферідун знов рушив у дорогу.
Коваль Каве пішов поперед війська,
Надії повний, лютий на Зогака.
Він повівав Кавеяні дорофшем,
Тим благородним, володарним стягом.
Попрямували до ріки Арвенда
(Бо так по-пехлевійськи звався Тигр).
На тигровому березі, в Багдаді,
Визвольник цар пристав на опочинок¹;
І з тигрового берега, з Багдада,
До побережної сторожі дав він вість,

¹ Себто на тому місці, де за Фірдоусієвих часів (X в.) уже стояв Багдад, столиця арабського халіфату. До арабських халіфів VIII в. не було ще Багдада.

Що, мов, пришліть човни та кораблі,
Мерщій на той бік нас поперевозьте!
Не дав човнів орудар перевозу
І навіть не прийшов до Ферідуну,
А попросту звелів переказати:
«Мені мій цар потай прислав наказ,
Щоб я човнів не видавав нікому,
Хіба тому, у кого буде лист
З печаткою од перстень царського».

Учувши теє, Ферідун угнівавсь,
Та не злякавсь того глибу річного,
Він миттю гарно взяв підперезався,
Сів на коня, що серцем був — як лев;
З того гніву та бойової хіті
Він на коні-вродливці кинувсь в вир.
Слідком за князем всі товариші
Підперезались і тож само в воду!
На тих конях, чудових, вітроногих,
Вони пливли аж по сідло в воді.
З того розгону серед хвиль бурхливих
Затуманились голови юнацькі.
Та витязі стриміли з-серед виру,
Немов зірки, що світять серед ночі.
Як стали війники на суходолі,
Вони пішли на Бейт ель-Мокеддес.
Те місце так зовуть тепер араби,
А пехлевійська назва: Гонг Дижгухт;
Арабське слово значить «чистий дім»¹.
А там були Зогакові палати!
Як проминули пустку,— близько й город:
Ще миля ходу — та й на місці будуть.

¹ Правду кажучи, слово «мокеддес» по-арабськи визначає не «чистий», але «святий»; тільки ж по-перськи і «чистий», і «святий» буде однаково «пак».

Поглянув Ферідун наперед себе,
Побачив город з височенним замком.
На ньому башта вища од Кейвана ¹;
Сказав би: хоче вкрасти з неба зорі;
Блищить, неначе Моштері на небі ²,
А ціле місто гарне, тихе, любе.

Цар зміркував, що тут сидить гадюка,
Та зваживши, що це твердиня й велич,
Він так сказав прихильникам своїм:
«Якщо із пороху, з темної тліні,
Мій ворог зміг зложить таку твердиню,
То я боюсь, що він у долі любчик,
Що з долею він нишком побратався.
Та все волю я швидше йти на бій,
Ніж маю бідкатись і гаять час».

Се кажучи, юнак стиснув рукою
Важкую булаву й погнав коня.
Злинув він, наче полум'я, та й разом
Він виріс перед вартою у брамі.
Як замахнувся тяжкою булавою,
То вартові як стій усі каснулись.
Отак-о в'їхав Ферідун у замок
І помоливсь тому, хто світ створив.

7. ФЕРІДУН БАЧИТЬ ДЖЕМШІДОВІ СЕСТРИ

Зогак тут був поставив талісман,
Що шпиль його торкався в саме небо.
То Ферідун зіпхнув його із башти,
Бо бачив, що ім'я на нім не боже.

¹ Кейван — арабська і взагалі семітська назва для планети Сатурн.

² Моштері — планета Юпітер.

Усякого, хто йшов йому напроти,
Він бив коровоглавою по грудях.
А чаклунам, котрі були в палатах
(Були ж то імениті, важні диви),
Він булавою голови потрощив
І сів на трон чарівника Зогака.
А вже ж самого хоч і як шукав,
Та не побачив навіть і познаки.

От вивели з царської почивальні
Двох чорнооких, сонцеликих вродниць¹.
Цар Ферідун спершу звелів їх змити,
А далі й чорну душу їм одмив:
В пречистого судця навчив їх вірить
І визволив з гріховної брудоти,
Бо з виховання злих ідоловірців
Їх розум стуманився, наче в п'яних.
І от вони (царя Джемшіда сестри)
Свої рожеві щічки заросили
Сльозами із нарцисових очей
І зговорили так до Ферідуну:
«Бодай ти, витязю, був вічноюний,
Аж доки достоїться світ старий!
Яка була твоя щаслива зірка?
Чий овоч ти? З якого древа й гілки?
Бо ти ж так сміливо прийшов до лігва,
Де спочива грізний і лютий лев!..
А ми знов: як же ж ми страждали всі
Од того чаклуна, невіри, дурня!
Якого лиха й туги ми вкусили
Од того Агріманіна-гадюки!
А вже ж нікого досі не видали

¹ В первописі: «ідолів» («ботан» од ед. ч. «бот»). По-перськи цей термін («ідол», «кумир») звичайно прикладається до красавиць, бо вони — кумир для чоловіків.

Розумного і смілого такого,
Щоб він наважив на престол Зогаків,
Дарма що сісти там би всякий хтів».

То Ферідун такую дав одмову:
«Ні трон, ні щастя не бувають вічні,
Я, знайте, син блаженного Абтіна;
Зогак схопив його в землі Ірані
Та й люто вбив. А я,— за батька месник,—
Прийшов аж до Зогакового трону.
А ще ж я мав корову-годівницю,
Що вся вона була неначе цяцька;
Дак нечестивець загубив її,
Безвинною, немовною скотинку.
Підперезався я на бій з Зогаком,
На помсту я прийшов сюди з Ірану.
Оця-о булава-коровоглавка
Розтратить голову лихому гаду,
Бо я не змилююсь, не подарую!»

Як ті слова учула Ерневаза,
Збагнула чистим серцем всенюку тайну.
Сказала: «Царю! Ти — Аферідун! ¹
Ти той, що маєш знищити всі чари,
Ти той, що вб'єш поганого Зогака,
Ти той, що визволиш од нього світ!..
Царівни ми. Дівчатками були ще —
Змій одружився з нами силомістю.
Зміркуй-но сам: яка ж то люта мука
І спати, і вставати з мужем-гадом!»

¹ Ім'я «Аферідун» у Фірдоусі стоїть частіше, ніж «Ферідун» (без «А»). Нема сумніву, що перша форма цілком хибна (Spiegel, Iranische Alterthumskunde, I. Липськ, 1877, стор. 557), бо первісна форма була Thraētaona (авестійське), порівняй санскритське traitana, trita. Та вже коли Фірдоусі зве свого героя Аферідуніом часто, то чому б перекладач не мав назвати його так само хоч інколи?

І знов одрік на тее Ферідун:
«Скажіть же, де він, той мерзенний гад?»
То вродниці геть-чисто розказали,
Аби вже змію швидше був кінець:
«Тепер поїхав він до Гіндустану,
Щоб там собі безпечно чаклувати.
Він стратить там аж тисячу безвинних:
Гадá, що тим закриється од долі.
Він завжди ріже скот, звірів, людей
І їхню кров зливає у водойму:
Гадá, що як скупається в крові,
То переверне звіздочотський присуд.
А знов його наплечні гадюки —
То ненастанна мука задля нього.
Він з болю бігає із краю в край,
Та чорні гади скрізь його мордують.
Тепер пора йому вернуть додому,
Бо довго бути він ніде не може».
Так-то викрила сумна красуня,
Усе уважно переслухав витязь.

8. *ЩО ПРОДІЯЛОСЯ В ФЕРІДУНА З ЗОГАКОВИМ ВІРНИКОМ*

Зогак, коли лишав свою країну,
То мав кому на руки все покинуть.
Був чолов'яга вірний, як невольник:
На нього цар лишав скарби, і трон, і палац.
На ймення прозивався він Кондров,
Бо скорий був на все, що цар накаже¹.

¹ Згадане ім'я пишеться по-перськи «Кидрв», бо без голосних. Коли Фірдоусі прочитав це слово за «Кондров», то воно справді має значити «швидкий», «моторний». Вуллерс у своїм словарі (т. II, стор. 896) перекладає це слово «tardo incessu», але природні перси запевнювали мене, що вони розуміють «кондров» тільки як «моторний»; та й у Вуллерса на стор. 895 ми читаємо: «Конд» — *vir strenu-*

Кондров, засапавшись, прибіг до замку
І бачить, що в палатах — цар новітній.
Новітній цар розсівсь на панських місцях,
Мов кипарис під сонячним промінням;
Є й другий кипарис тут: Шегріназа,

us, а вже ж «*strenuus*» ніяк не помириться з «*tardo incessu*», у Моля 6-й рядок цього розділу переложено так: «*Car il marchait d'un pas fier devant Zohak...*» Тільки ж будь-що-будь це слово («кндрв»), як мені думається, можна або й треба прочитати ще інакше, а саме, іменно «кендерв». В санскритській міфології гандарви (*gandharvas*) — то демонічні істоти, воївничі, дужі, мудрі, вони ж лікарі та музиканти (див. «*Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*», 1851, стаття Kuhn'a «*Gandharven und Kentauren*», та його ж «*Herabkunft des Feuers*», 1859, див. Register під словом *Kentauren*). В іранській міфології гандарви не такі: в Ірані *Gandarewa* (парсійське *Gandarf*) — то лютий демон, ворог Гаомі, богові святих причасних дарів зороастрійської літургії. Через якийсь релігійний катаклізм, якого причини ще не вияснено гаразд, індійці й іранці, винісши з арійської прабатьківщини одні і ті самі міфічні образи, порозвивали їх у себе не однаково, а супротивно; боги ясні поробилися богами темними: *devas* індійські — добрі істоти, *daēvas* іранські — лихі. Індійські Індра і Насат'я — добрі, а в іранській міфології їм відповідають демони Індра та *Nâonghaithya* (двое з-поміж сімох найстарших Агріманових чортів). Отака сама переміна чинилася і з Гандарвою; «Авеста» каже, що він сидить у морі *Vouru-kasha* (Каспійському), в нього золоті п'яти, його вбиває герой Кереçасра (Гершасп); а вже ж Кереçаспа в «Авесті» робить однакові бойові діла з Траїтаоною (Ферідуном), бо перемогу над Дагакою (Зогаком) «Авеста» однаковісінько приписує і Траїтаоні, і Кереçаспі (див. «Яшт» 19 : 37 і заразісінько-таки 19 : 40, або «Ясна» 9 : 8 та й поруч того 9 : 11). Півніший, але старий переказ робить з Гандарви велета: головою він торка сонце, море йому по коліна. Кереçасра боровся з ним 9 днів, поки витяг з моря та вбив (див. Kuhn, loc. cit; Spiegel, *Avesta*, III, 1863, стор. LXVIII; Spiegel, *Iranische Alterthumskunde*, 1878, стор. 434, 561, 593; звідти — Веселовський, Соломон і Китоврас, стор. 140; Джексон, *Die iranische Religion* в II томі «*Grundriss der iran. Philologie*», Страсбург, 1904, стор. 667). Отож Фірдоусієв Кондров, що пособляє лихому Зогакові, міг би, на мою думку, бути відгомном авестичного Гандарва, і в таких разі його ім'я мусить вимовлятися «Кендерв», а не «Кондров».

По другу ж руку — зірка Ерневаза;
Весь город зайняло чужее військо,
Що стало в ряд і вже готове в бій.
Не сторопів Кондров, не став питаться,
А низько уклонився, й привітавсь,
І, восхваливши Ферідуну, мовив:
«Володарю! Живи, аж доки світу!
Ти славно сів на трон, дак се нам щастя,
Бо вартий ти, щоб бути царем царів.
Всі семеро країв тобі най служать!
Зводь голову над хмари дощовії!»

І загадав хоробрий Ферідун:
«Ходи та й постачай царську вечерю:
Достач вина, понакликай музики;
Накрий столи, насип вино у глеки
Та й запрохай у палац товариство
Бенкетувать, як личить нам у щасті!»
Як переслухав те Кондров, так зараз
Усе вчинив, що цар новий сказав:
Приніс ясне вино, привів музики,
Понакликав панів-вельмож на бенкет.
За співами та за вином по-царськи
Всю ніч бенкетували в Ферідуну.
Удосвіта Кондров швиденько вийшов,
Того нового воеводу кинув;
Сів на коня невпинного, прудкого
Та й полинув туди, де був Зогак.

Подався. Приїздить він до Зогака.
Розказує про все, що чув і бачив,
Що, каже: «Пишний, гордовитий царю!
Познака єсть, що доля проти тебе.
Прийшли нахабно із чужого краю
Три горді юнаки з великим військом.

Всередині між ними — наймолодший,
На зріст він кипарис, на вид — царенко,
Він віком наймолодший, міццю — старший,
І їде він попереду тих двох.
Держить він булаву завбільш із скелю,
Виблискуючи нею серед гурту.
Він верхи в'їхав у царські хорони,
Обидва витязі усюди з ним.
Ввійшов, розсівся на царському троні,
Всі чарівні твої приладдя скинув.
Кого він натрапляв в твоїх палатах,
Чи славних слуг твоїх, чи вірних дивів,—
Поодбивав їм голови од тіла,
Із кров'ю мозок їх перемішав».
На те сказав Зогак: «Мені здається,
Це просто гість. Ми мусимо радіти».

Рече слуга: «А хто ж приносе в гості
Важкую булаву-коровоголавку?
Ой стережись його! Шануй живот свій!
Не так він порядкує, як в гостині.
Засів нахабно у твоїх покоях,
Твоє ім'я стер з пояса й з корони,
Привів твій люд невдячний в іншу віру...
А втім, коли це гість, най буде гість!»

Одказує Зогак: «Постій, не скимли!
Сміленький гість — то дуже добрий знак».
Уп'ять Кондров одвітує Зогаку:
«Я вислухав, тепер і ти послухай.
Якби юнак прийшов до тебе в гості,
То нащо б він торкався твоєї спальні?
А він сидить з сестрицями Джемшіда,
Пита їх ради про мале й велике.
Торка рукою щічку Ерневази
Та губки не рубіни Шегрінази.

Надходить ніч, то він ще гірше діє:
Кладе собі він подушку під вухо,
Та подушку не просту, мускусову:
Той щирий мускус — коси ясних зірок,
Що досі серце тішили твоє».

Залютував Зогак, немов вовчище;
Як цее вчув, то смерті забажав.
На безталанного того Кондрова
Злилась погана лайка й дикі крики:
«Ніколи вже,— гука,— тобі не дам я
Мої царські палати доглядати!»

Слуга одвітив: «Ой боюсь я, царю,
Що вже зовсім тобі не буде долі.
Не буде талану тобі та долі,
Не буду й я над містом назирати.
Як висмикають волосинку з тіста,
Так само геть тебе із сили й власті!
Володарю! Шукай поради лиху!»¹
Зогак по тій розмові схаменувся
І заходився їхати додому.
Він загадав сідлати кониченька,
Прудкого на ході та гострогляда,
І сильне військо скоро він зібрав
З хоробрих вояків та лютих дивів.

9. ЯК ФЕРІДУН БОРОВСЯ З ЗОГАКОМ

Не дивлячись, чи брамою, чи дахом,
Зогак, лютуючи, поліз на замок.
Почуло Ферідунове вояцтво,

¹ Тут у тегеранських виданнях, якими я теж користуюся поруч із критичним лейденським, Вуллерсовим виданням, Кондрова мова ще не кінчається: Кондров говорить іще багато речей, яких нема в виданні калькуттським, паризьким і лейденським (Вуллерсовім). Та я все те проминаю.

Покидались усі туди, де ворог.
Багато позлізали швидше з коней
Та й пішки ринули в тісні проходи,
Кудю хтів продертися Зогак.
З міщан ізнов котрі вдались до зброї.
Всі поставали по дахах, по брамах.
За Ферідунем обставали всі,
Бо всі зазнали муки од Зогака.
Із стін — цеглини, з покрівель — каміння
Літало в ворогів поміж стрілами,
Поміж списками та поміж дротками,
Неначе з чорних хмар великий град.
По всій землі ніхто не мав притулку:
Які були у городі хлоп'ята,
Які були служалі дідугани,
Усі стяглись до Ферідуна в військо.
З воєнних гуків розтинались гори,
З кінського тупоту земля трусилась,
Од куряви стояла чорна хмара,
Од стріл порепались твердії скелі.
І хтось гукав з вогневої божниці:
«Хоч би і дикий звір сидів на троні,
То ми, старі й малі, йому б корились,
Не одступали б од його наказів:
Зогака лиш ми на царя не хочем,
Не хочем змієплечого поганця!»
Тимчасом як усі боролись-бились,
Зогак з ревливості надумав штуку.
Він нишком весь закувся у залізо,
Одбивсь од війська і драпнувся на замок.
От виліза він на високий замок,
В руках — аркан на шістдесят обіймиць,
І бачить зверху: поруч Ферідуна
Отам-о чарівлива Шегріназа,
Чорнявая, мов квіточка з нарциса;

Дві щічки їй — неначе біла днина,
Два пуклі на висках — то темна нічка;
І каже про Зогака зле-лихее.

Порозумів Зогак, що це од бога,
Що не втекти йому вже з рук недолі,
Ревнивий полемінь спанув на мозок,—
Метнув аркан він, зачепив за шпиль.
Йому ні гадки про життя й про царство,
Йому аби помститься на красуні!
Тримаючи в руці кинджал блискучий,
Він кинувся з покрівлі геть униз.

Та ледве долетів Зогак додолу,
Аж тут наспів і Ферідун, як вітер.
Схопивши булаву-коровоглавку,
Ударив він по голові Зогака
І розстрошив шолом його в тріски.
Та раптом налетів блаженний янгол.
Він такечки гукнув до Ферідуна:
«Не бий! Бо не приспів йому ще час.
Його розбито. Тож, немов колоду,
Перев'яжи його та й понеси,
Аж доки стрінеш тіснину гірськую,
Отам от краще ти й зачиниш гада:
Там друзі й родаки його не знайдуть».

Учув це Ферідун, не забарився:
Зробив аркана з лев'ячої шкіри,
Перекрутив Зогаку руці й крижі,
Щоб він з усеї моці не напруживсь
І не розшарпав пут, як дикий слон ¹.

¹ Далі Фірдоусі повіда про тую промову, яку Ферідун держав до людей, кажучи їм, щоб вони покидали зброю та вдавалися до мирної праці, бо вже нема чого лякатись ворогів. Усі так і по-

Зневаженого, скрученого в путо
Цар гада показав всьому народу.
Тоді його накинули на спину
Верблюдові та й міцно ув'язали.
Отак везли його аж до Шірхана.
Народ кричав і біг слідком за ними.
В Шірхані Ферідун був зупинився,
Щоб одрубати голову Зогаку.
І знов тут прилинув блаженний янгол
Та й так шепнув на вухо Ферідуну:
«Вези ж його на гору Демавенд!
Товаришів бери з собою мало,
А саме так, аби для охорони!»
То Ферідун послухався Сероша:
Раптово гада він замчав ген-ген¹.
В горі він нашукав вузьку печеру,
Глибокою ж таку, що й дна не видно.
Узявши Ферідун важкі кілки
Прибив Зогака ними там до скелі,
Вважаючи, аби не вбити в мозок;

робили. Вельможі й багатирі поприходили до нього заявити про свою вірність і поприносили багаті дарунки. Цар привітав їх дуже ласкаво і сказав, що він дбатиме раз у раз про правду та добро. А тут і простий народ прийшов і дуже прохав, щоб їм показали Зогака-бранця.

¹ Є вірменський літописець Мусій з Хорени (VII в. по Хр.). В додатку до 1-ї книги своєї історії він переказує парсійську казку про боротьбу Бюраспа Аждагака (у Фірдоусі Бівересп — Зогак) та Рудена (Ферідун) — див. «Історію Мойсея Хоренського, пер. Н. Эмина», стор. 72—74 (по 1-му виданню). То там у Мусія Хоренського ми знаходимо ще одну подробицю: як віз Ферідун Зогака до Демавенд-гори, то був закуняв, а Зогак тим часом поніс його на згір'я; тільки ж витязь дорогою прокинувся і заклепав Зогака в одній печері. На мою думку, це має бути той самий епізод, який од Фірдоусі — не дуже до ладу — накинута Ферідуним братам Кеянушеві та Пормаїе.

Та й руки прив'язав до скелі цупко¹.
Отак розп'ято лютого Зогака.
Він висить. З серця кров тече на землю².
Глядімо не робім на світі лиха!
Силкуймося чинить саме добро.
Чи добрий, чи лихий — ніхто не вічний,
Та гарну пам'ятку покинуть — гарно.
Скарби та гроші, височенні замки —
Ніщо тебе не тішитиме вічно,
А добра слава йде на вічний спомин.
Отож диви: про добру славу дбай³.

¹ Зороастрійський переказ говорить, що при скінченні світу цар — герой *Їама Кеґеґаґра* (Сам Гершасп) — воскресне та й уб'є Даґаку і таким побутом очистить землю. Див. Windischmann, *Zoroastrische Studien*, Берлін, 1863, стор. 19; Jackson, *Die iranische Religion* в II томі «Grundriss der iran. Philologie», Страсбург, 1904, стор. 664.

² Прихильники порівняльної міфології думають, що повість про боротьбу Ферідуну з Зоґаком (Траїтаони з Ажідаґакою) — то не що інше, як згадка про стародавній індоевропейський міф за боротьбу ясного сонця і повітряного змія, себто чорної дощової хмари. Таким способом Ферідуну з Зоґаком мали б відповідати індійські Індра та Врітва, грецькі Аполлон і Пітон, Геракл і пек Ортр (Оруроґ — Форуроґ, інд. Vritra), германські Сіґурд і змії Фафнір (в Едді та Нібелунґах), руські Іван-царевич та змії. Повість про Ферідуну з Зоґаком обширно трактовано як натуралістичний міф в усіх її частинах, у Дармстетера (Darmesteter, Ormazd et Ahriman, 1877) та Бреалю (Breal, Hercule et Cacus, 1864) — з фантазіями. Особливо у Бреалю захоплення міфологічним витолкуванням для всякої повісті про героїчну боротьбу доходять аж до велетенських меж. Та тепер натуралістична міфологія здебільша виходить уже з моди в науці.

Між іншим, у російській науці за останніх часів проявилася схильність трактувати мотив «о змееборстве» не з міфологічного погляду, а бачити в нім мотив бродячий, звичайну казкову тему, що переходить од народу до народу.

³ Оцю саму гадку про те, що людина мусить бути доброю не задля чого, як задля доброї слави, охоче обробляють пізніші перські поети, а найбільше Сааді (XII—XIII вв.).

VI. Ферідун

(Він царював п'ятсот літ)

1. ФЕРІДУН СІДАЄ НА ПРЕСТОЛІ

Поборовши Зогака, Ферідун любісінько запанував над світом. На перший день місяця мігра¹ він надів на голову царську шапку; весь світ радів; цей день стався святом. Вельможне панство весело посідало бенкетувати з яхонтовими чашами в руках; блищало вино, блищало цареве лице, блищав увесь світ, блищав місяць-молодик. Ферідун загадав, щоб запалили огонь та кадили амброю та шафраном. Таким побутом він закрив веселе свято мігрран, якого ми держимося й досі².

Ферідунова мати Феранека довго не знала нічогісінько про синову долю, коли несподівано прийшла до неї радісна звістка. Вона зараз ізмила собі голову й тіло, щоб помолитися богіві, простелилася лицем до землі, прокляла Зогака і заспівала вдячну пісню на хвалу господові. Далі цілий тиждень вона щедро пособляла вбогим людям, а надто таким, котрі хоронили од людей своє вбожество; Феранека, допомігши їм, не викрила їхньої

¹ Ім'я «Mīgr» («Mī h g», де «i» коротке) — те саме, що й авестійське «Mithra». По-санскритськи це слово визначає: «приятель», «сонце», а в ведійським наріччі ім'я бога, сина Адіта, брата Варуни.

В клинописі — ім'я бога (сонця) «Mithra». Див. Віндішман, Mithra, 1857, стор. 52, і далі: Джексо́н, Die iranische Religion в II томі «Grundriss der iranische Philologie», 1904, стор. 642 та 646. Од бога Мітри (або Мігра) звався мігром і сьомий місяць сонячного року, в початку осені, по-нашому — сентябрь (вересень), бо рік починається в персів із марта.

² Воно бува на 16-й день місяця вересня (мігра), а в основі свій — це є свято осіннього рівнодення, так само як новруз — свято рівнодення весняного. Після новруза (того весняного мартовського свята, яке нагадує наші маївки) мігрран було найбільше народне свято в Персії. Порівняй звістки у арабського історика Масуді X в. (Париж. вид., т. III, 1864, стор. 404) або у псевдо-Джахіза IX—X вв.: «Махасин», вид. Фан-Флотена (1898, стор. 359).

бідності нікому. Другий тиждень ішли веселі, пишні учти. Далі вона позбирала всі свої скарби, всю дорогу зброю та й поодсилала до сина на верблюдах. Він, як здобув того гостинця, восхвалив бога, а коло трону стояли воеводи та зичили цареві, щоб він був щасливий та непереможний. Так само й другі люди поприносили цареві гостинець — золото та дороге каміння — і посипали ними престол.

З Феридуна був дуже справедливий і добрий цар. За його панування світ обернувся на рай, а де колись ріс бур'ян, там поросли кипариси та рожі.

2. ФЕРИДУН ВИРЯДЖАЄ ДЖЕНДЕЛЯ ДО ЄМЕНУ

Як минуло цареві п'ятдесят год, народилося йому трое гарних синів, два од Шегрінази, а третій — найменший — од Ерневази. Вже вони й повиростали, вже й слонів випереджували на ловах, а батько не давав їм ніяких іменнів, бо любив їх і не хотів, щоб люди могли балакати про них¹. Нарешті прикликав до себе одного свого вельможу, свого щирого слугу, що звався Джендель, а на прізвище Подорожній, та й загадав йому: «Піди попоїздь

¹ Наш народ вірить в усякі пристріти, уроки і т. ін.; на Заході (напр., в Італії) широко панують забобони про *ossequio cattivo*; тільки ж те все не доходить до такої міри, як на Сході. Щоб охоронити дітей проти «завидливого ока», себто уроків, їх там виховують узаперті, переодягають хлопців за дівчат, не пускають нікуди, аж доки не поросте борода, і т. ін. Проти уроків носять на тілі всякі хамулету (амулету) та чорні мушки на шоках; хто бере дитину на руки, не повинен казати: «Ах, яке гарне!», тільки «Як бог захоче», або «Во ім'я бже!», або що-небудь інше таке, аби часом не зурочити. Лен (Lape, *Manners and customs of the modern Egyptians*, т. II) каже, що в Каїрі один мусульманин нарікав на різників, чому вони держать м'ясо на видноті: кожен старець, кожен перехожий можуть дивитися на м'ясо завидющим оком, а вже ж після того можна буде їсти його з таким самим смаком, як якусь отруту.

по світу, пошукай, чи не знайдеться десь троє дівчат з високовельможного царського роду, щоб батько з любові до них не подавав їм ніяких іменнів, та щоб були вони вродливі, як перії, та щоб усі були сестри і зовсім схожі одна з одною. Це мають бути наречені для моїх синів».

Довго блукав Джендель, та не нашукав таких дівчат в Ірані. Перезнав він нарешті, що в Серва, царя еменського в Арабщині, єсть такі дочки, яких він напитує для Ферідунів синів. Поїхав Джендель до Ємену, сказав арабському цареві, що йому шле привіт Ферідун (а вже ж той буде великий, кого він не вважає за малого!) і сватає його дочок. Переслухав цар еменський його мову та й прив'янув, наче водяна лілія, яку витягли з води¹; шкода йому було розлучатися з коханими дочками, а й опиратися проти Ферідуну було страшно. Він дав Дженделеві світлицю, щоб він там спочив, а сам засів радитися з своїми вельможами. «Що мені діяти? — бідкався він. — Обіцятися, а потім одбредхатися, — буде річ не годна цареві. Оддати дочок — серце спалиться, очі слізьми повитікають. Сказати, що не хочу, — так усі ж знають од подорожніх людей, як той Ферідун упорав Зогака! Скажіть мені кожен свою думку, порадьте мене».

Хоробрії, бувалії воєводи всі поодмовляли однаково: «Як на нашу думку, то ми не знаємо, чому б ти мав хилитися з кожного вітру. Нехай собі з Ферідуну великий володар, тільки ж і з нас не раби якісь, що ходять із сережками в вухах. У нас є мечі, у нас є списи. З наших шабелъ земля зчервоніє, мов вином поллється; наші списи

¹ Я не можу доміркуватися, що воно за «семен»: чи водяна лілія, чи що інше. Найпростіше б було розуміти, що «семен» — йасмен» (себто жасмин, ясмин); тільки ж хіба жасмин росте в воді? З толковних перських словників не можна довідатися нічого певного, бо, приміром, у поважнім перським словарі «Боргани кати» («Різкий доказ») сказано от що: «Семен — так звуть зілля трилисник або п'ятилисник, що цвіте біло, кругло і дуже пахне».

замигають у повітрі, наче поле з очерету. Ми ладні йти за тебе в січу. Та коли ти краще хочеш піти на хитрощі, то загадай цареві таку важку задачу, щоб він не міг упорати її».

Цар вислухав цю раду од тямущих людей, та не побачив з неї для світу ні дна ні покришки ¹.

3. ОДМОВА ЄМЕНСЬКОГО ЦАРЯ ДЖЕНДЕЛЕВІ

Він прикликав до себе Ферідунового посланця і наговорив багато гарних речей, що, мов, «я менший од твого володаря, тим-то вволю його волю. Та перекажи йому, що хоч і який він могутній, але трое його синів — оце найвища річ: вони окраса цілому його престолові. Так само і в мене: дочки — єдина втіха. Якби цар захтів забрати од мене всю мою державу й трон, то й тоді б я не так побивався, як за своїми доньками. Ну, та вже будь-як-будь,— я слухаюся царя, нехай лиш побачу сам його славних синів. Нехай вони весело приїдуть до мене, мое серце зрадіє, моя потьмарена душа заясниться, на них дивлячись. Потім я за них повидаю своїх дочок так, як воно годиться на наші звичаї, а коли вони скучать додому, зараз одпустю.

Джендель співомовний, переслухавши цю відповідь, поцілував землю як годиться та й поїхав до царя Ферідунна, щоб сповістити що і як. То Ферідун зараз виявив си-нам, що він нашукав їм дівчат-красавиць та що треба їм поїхати до царя єменського. Довго він навчав їх, як мають вони поводитися в гостині; казав, що царенко, тим що він царенко, повинен відповідати розумно, обачно, красномовно, та ще й ширу правду до того. «І дурнями не будьте,— сказав він нарешті.— З царя єменського дуже розумна людина, він схоче спробувати вас на хитрощі,

¹ Себто не знав, що чинити, або, як перекладає Моль: «Il n'en fut point satisfait».

він виведе до вас своїх дочок таким розпорядком, що попереду піде наймолодша, а позаду найстарша, що коло найстаршого з вас сяде наймолодша, а коло наймолодшого найстарша. Глядіть же, вгадайте як слід, котра яка».

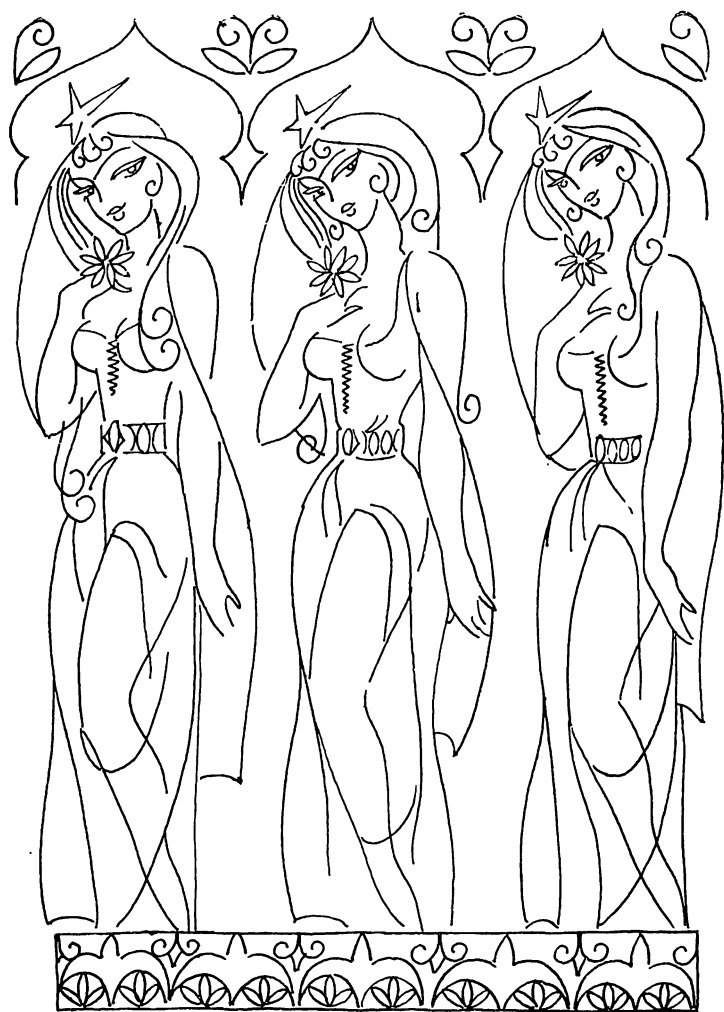
Благородні, чисті царевичі пильно слухали й затамили батькові ради. Вони повиходили з його покоїв, навчені на добрий розум та на мудрі хитрощі. Та й чого ж сподіватися, окрім доброго розуму та знаття од таких синів, яких породив не хто, як Ферідун?!

4. ФЕРІДУНОВІ ДІТИ ПРИЇЗДЯТЬ ДО ЄМЕНУ

Заходились усі трое виряджатися в дорогу, понакликали до себе мовбедів, зібрали товариство, що блищало, наче небесні зорі, що сіяло, наче сонце; все то були славні війники. Як зачув Серв, що їдуть гості, він убрав своє військо, мовби бажантів срібноперих, та вирядив назустріч до гостей; а як уступили царевичі до Ємену, то всі міщани пишно їх вітали, та посипали їх амброю й шафраном, та розводили мускус на вині і лляли на гриву коням. Вже звечоріло, як привітав їх цар Серв. Він вивів до них із жіночих покоїв свої зірки, свої ясні дочки, саме тим розпорядком, яким пророкував Ферідун. Царевичі — що затамили од батька, те й одказали, що, мов, найстарша царівна сидить найнижче, а наймолодша — на чолі. Зрозумів цар Серв, що марне пропали всі його хитрощі та що треба оддавати дочок. А царівни поодходили до своїх покоїв, червоніючи за свого батька, соромлячись, лякаючись, тільки ж таки мову прихильную про царевичів провадячи.

5. СЕРВ ПУСКАЄТЬСЯ НА ЧАРИ

Тоді цар Серв загадав принести вина, щоб усе товариство пило-бенкетувало. За музиками, за царевою бачкою всі пили до пізньої ночі, тільки сини Ферідунів

вистерігалися пити багацько, хіба що сам цар Серв за-прошував. Та нарешті і в них голова затуманилася; треба було спочити, заснути. Цар загадав, щоб їм застелили постелю коло ставка з рожевою водою, попід деревом рожевим. Вони послули, а він — звісно, чарівник — задумав згубити їх зо світу та й напустив на них страшений мороз із вітром. Все позамерзало навкруги, навіть ворони боялися літати. Повставали Ферідунові діти з своїх ліжок та й зміркували, що воно й єсть. Вони були діти царя, що вмів чарувати; божею волею і вони чарувати вміли,— тож зробили так, що мороз їм нічогісінько не вдівав. Піднялося сонечко з-поза гір на небо, прибіг чарівник до зятів. Він думав, що побачить сині трупи, аж побачив, що три молодики сяють, наче молодик на небі. І зміркував характерник, що ні до чого йому не придалося його характерство.

Оздобив-прибрав цар еменський свої вітальні покої, посходились до нього всі вельможі. Одчинив він двері стародавніх своїх скарбниць, показав те, що здавна ховав, та вивів і дочок своїх сонцелицих, що були наче райський садок; ще ніколи жоден мовбед не посадив такої гарної сосни, як гарні були ті царівни; вони ніколи муки не зазнали, тільки кучерям їхнім було муки чимало¹. Батько поодавав їх трьом царевичам, а сам гірко сказав собі: «Не од Ферідуна мені горе, а од мене самого! Бо нащо я породив дочок, а не синів! Бодай хоч зятям моїм сього не було! Під щасливою зорею народився той, у кого нема дочок, під нещасливою,— в кого вони є». Далі Серв удався до мовбедів, сказав, що оддає своїх дівчат за молодих царевичів, та й наділив любим дочкам багатенний посаг. Ціла ключа верблюдів, навантажених усяким добром, потяглася за молодожонами, що поїхали разом із своїми жінками до батька, до Ферідуна.

¹ Себто їх зачісували-завивали.

6. ФЕРІДУН ХОЧЕ СПРОБУВАТИ, ЩО ЗА СИНИ В ЙОГО

Як довідався Ферідун, що діти вертають додому, він пішов їм назустріч та перекинувся в такого страшного змія, що й лев не зважився б був боротися проти нього. Він ревів, сичав, дихав огнем, а як побачив, що їдуть сини, то збив куряву круг себе, заревів так, що цілий світ учув, та й кинувся на найстаршого царевича. Той сказав: «Розумна людина проти змія не буде битися»,— та й побіг геть. Батько кинувся на других братів, то середущий схопився за лук, кажучи: «Коли битися, дак однаковісінько, чи проти дикого змія, чи проти комонного війника!» А наймолодший як побачив тее страшилище, то гукнув: «Гей, уступися геть! Бо коли ти барс, то не ходи на дорогу левів. Коли ти чув ім'я Ферідунове, то не поведься з нами отак, бо ми його діти, ми трое його сини, у нас є булави, ми готові до бою. Як не покинеш ти свою криву дорогу, то лихую корону я тобі наківтчаю на голову!» Ферідунів більше не треба було нічого, він щез, бо зрозумів, яка в котрого вдача.

Вернувши додому, він знову перекинувся в людину, заходився пишно й велично вітати своїх дітей та й пішов з цілим військом їм назустріч. Перестрів він їх, приїхали всі вони до рідного палацу, посідали на троні, і сказав тоді цар, що лютий змій, який був нападавсь на них, «то,— каже,— був я. Я хтів довідатись, яка в кого хоробрість; а тепер це знаю, то й подаю вам гарні ймення. Ти, найстарший, звися Сельм, бо ти втік од крокодила: хто не боїться ні слона, ні лева, той швидше божевільний, ніж хоробрий. Середущий звися Туром; ти — одважний лев, який не боїться лютого слона, а вже ж цареві трабути одважним. Наймолодший брат — людина і розумна, й хоробра, людина, що вміє і поспішати, і здержуватись, людина, що вміє вибирати середину між огнем і землею. Треба, щоб цілий світ тільки його славив: Іредж — то

ім'я, годне йому; він спершу говорив до змія лагідно, але й одвагу показав під страшну хвилину». Потім Ферідун подав імена жінкам. Сельмову він назвав Арзу, Турову — Маг-азаде-ху, а Іреджеву — Сегі; вона була така гарна, що всі звізди сузір'я Канопового були проти неї наче наймичка¹.

Потім Ферідун приніс книжку, де вписано всі зорі, які є на небі. Він зладив гороскопи для дітей, та й показалося, що в Сельмовім гороскопі — Юпітер під знаком Стрільця, в Туровім — сонце під знаком Лева, а в Іреджевім — місяць під знаком Рака. Іреджеві судилося горе та люті побоїща. Засмутився цар, побачивши це, бо найбільше любив Іреджа.

¹ Філологічні пояснення Фірдоусі (або, може, його джерел) не багато варті. Кажучи, що Сельма для того названо Сельмом, що він утік і обрятувався од змія, Фірдоусі натякає на арабський пень «سلم» («*incolumen salvumque esse*»); тільки ж видима річ, що арабське слово зайшло до перської мови вже аж по Мохаммеді. Слово «тур» справді значить у новоперській мові «атлет», «богатир» (відомий перський словник «Боргани кати» витолковує його як «пехливан ве бегадер»), але ж таке розуміння для слова «тур» є річ розмірно новіша, а первісне його розуміння попросту «тюрк» (силачі та багатирі переважно були в Ірані тюрки); а чисто іранське значення для слова «тур» може бути навіть дуже не почесне: «незначний» або «малий» (порівн. сучасне індустанське «туре»). Щодо «Іредж», то пень цього слова «іг», авестійське «аігуа», санскритське «агуа» *vepegandus*. «Іредж», — каже «Боргани кати», — значить «нефси фелеки афтаб» — «душа (розум) сонячної сфери», *mens sphaerae solis*; саме оте розуміння має на думці Фірдоусі, і в цьому випадку він великих неетимологічностей не допускається. Тільки ж, як далі видно, Фірдоусі од імення «Іредж» виводить назву землі «Іран»; але думати, що ім'я «Іран» походить од «Іредж», це буде те саме, що виводити «Ром» з «Romulus», а не навпаки. Імена жіночі: Арзу — бажання, Маг-азаде-ху — благородний на вдачу місяць, Сегі — струнка.

7. ЯК ФЕРІДУН РОЗПОДІЛИВ СВІТ
ПОМІЖ ТРЬОМА СИНАМИ

Як викрив Ферідун, що має бути,
То поділив весь світ на три частини:
Що в першую дістався Рум та Захід¹,
У другу — Китай та Туркестан,
А в третю — кочові степи й Іран.

Спершу на Сельма батько подивився:
Йому він вибрав цілий Рум та Захід.
Звелів, щоб він набрав для себе військо
І пишно вирядивсь на захід сонця.
Зробив це Сельм, ступив на трон царівський,
Його назвали західним царем.

Як Турові, то батько дав Туран,
Щоб володів він тюрками й Китаєм,
Сам цар зібрав для нього славне військо,
Пішов із військом Тур собі в дорогу.
Прибув він, сів на трон, підперезався
І щедрю руку розгорнув. Вельможі
Обсипали його цінним камінням,
Взивали паном над святим Тураном.

Черга тепер наспіла на Іреджа.
Для нього батько обібрав Іран,
Та не самий-но город, а й степи,
Де проживали списозбройні вої.
Оддав Іреджу батько й трон царівський.
Оддав йому й корону над панамі,
Оддав, бо бачив: він того достойний.
Вручив ще перстень, меч, печать і шапку.
Розумні, славні, сміливі вельможі
Всі нарекли його іранським паном.

¹ Ім'я «Рум» повстало з «Рота» (Рим). Тільки ж звичайно під «Румом» розуміють на Сході Малу Азію (область східної Римської імперії), а не столицю Італії.

Отак от три сини у Ферідуну
Запанували всі спокійно й любо,
З царського роду побережники ¹.

8. СЕЛЬМА ЗАВИДКИ БЕРУТЬ ПРОТИ ІРЕДЖА

Чимало часу збігло після того.
Ховала доля в серці таємницю.
Моторний Ферідун уже пристарівсь,
І пилом сад весни його припав.
На світі всяка річ іде так само:
Було міцне, ізстарілось, ослабло.

Як зачало життя цареве меркнуть,
То й молодцям у голові затьмилось:
У Сельма серце з місця ізторкнулось,
Не той він став до розуму й до права.
Неситі очі потопили серце,
Він сів з вельможами, щоб радить раду:
Вже батькова дільба не до вподоби,
Не любо Сельмові згадать, що батько
Оддав найменшому свій золотий престол.

Згнівивши серце, поморщивши щоки,
Сельм виряджає вісника швидкого
До Тура, до китайського царя,
Щоб він переказав йому таке:
«Царю царів китайський і туранський!
Живи повік щасливий і веселий,
Та тільки знай: ми в світі безталанні,
То де ж нам жити весело й щасливо?!
Вдивися пильним серцем в цю справу,
Такої ти й од прадідів не чув:

¹ Мерзубан.

Було нас три брати, окраса трону,
А взяв над нами гору наймолодший!
Коли на вік та розум я найстарший,
То паном долі мушу бути я ¹;
Коли ж і не мені престол, вінець і шапка,
То вже ж нікому більше, як тобі.
Тепер обом нам випада журитись,
Що батько нас покривдив так от сильно:
Мій — Рум і Захід, твій — Китай і тюрки,
А от Іреджеві — тому припали
Іран, Ємен та витязівський степ.
Земля ж Іран над нами воєвода...
Я не пристану на дільбу такую!!
У батька в голові немає клепки!» ²

Поїхав вісник на прудкім верблюді,
Приїхав до туранського царя,
Згадав усе, що вислухав од Сельма,
Та й переказує цареві Туру.
Як прислухався Тур до тої мови,
Безмозка голова натхнулась вітром:
А як учув усеньку таємницю,
То раптом розгнівивсь, як лютий лев.
І рік хоробрий Тур до посланця,
Що, мов: «Затям, скажи цареві от що:
Так, справедливий царю! Нас од батька
Одурено, бо ми були хлоп'ята.
Наш батько посадив такую грушку,
Де овощ — кров, де листя — яд гадючий ³.
Тепер нам тра зійтися на нараду,
Порозумітись та набрати військо».

¹ Дослівно: «То час (доля, світ) має бути під моїм перстеном».

² Дослівно: «В батьковому мозку немає ради».

³ Варіант «полин».

А потім привели йому верблюда.
Цар обібрав з-поміж своїх вельможів
Людину мовну, що язик — омаста,
Та й вирядив до брата, пана світу.
Сказав: «Ти понесеш од мене звістку,
Що, мов: «Гей, славний прозірливий царю!
Хоробрим людям не впада терпіти,
Коли їм діються важкі підмани.
Такому ділу потурать не варто,—
Хто має зброю та терпить, той дурень».

Повіз таку одмову післанець,
То незабаром вийшов Сельм із Рума,
А Тур назустріч вийшов із Китаю.
Вони до яду намішали меду:
Посходились, зустрілися гарненько
Та радились прилюдно й потайки.

9. СЕЛЬМ І ТУР ШЛЮТЬ ПОСОЛЬСТВО ДО ФЕРІДУНА

Нарешті Сельм і Тур обрали мага,
Людину бистроумну, красномовну,
Людину прозорливу, пам'ятушу,
А всіх чужих повіддаляли геть.

І посідали всі трійко на раду,
Щоб нашукати всяких способів.
Насамперед схопивсь до мови Сельм
І змив з очей усякий стид до батька.
Він рік послові: «Гайда у дорогу!
Ти мусиш збігти з курявою й з вітром.
Мов вітер, поспішай до Ферідуна,
Крім подоріжжя, ні про що не дбай.
Як злізеш ти перед царевим замком,
То перекланяйся од двох синів.

То буде перша річ, а далі скажеш,
Що: «Бога бійсь, на цьому й тому світі!
У молоді — надія єсть на старість,
А сивий волос не зчорніє вдруге!
Пречистий бог був дав тобі весь світ
Од сонця-сяйва до землі-темноти,
А ти не дбав про божії накази,
Ти так ходив-робив, як сам бажав.
Твої учинки всі криві й насильні,
Та й світ переділив ти не по правді.
Синів — тройко, всі витязі й розумні,
Всі позростали на твоїх очах;
Не постеріг ти, щоб було лицарства
В котромусь більше, ніж у других двох.
Та ба! На двох ти подихнув, як змій,
А третього підніс під саме небо,
Його ввінчав ти на своєму кріслі;
На нього тільки дивлячись, радіють
Твої царські очі-світогляди.
А вже ж і ми здались би для престолу,
Бо батько-мати в нас такі самі...
Гей, царю! Гей ти, земний правдодержець!
Бодай такої правди й не згадати!..¹
Ти скинь вінець з головоньки тієї,
Ти скинь нікчемного Іреджа з царства,
А дай йому куточок десь на світі,
Нехай сидить, як ми, плохенько й тихо.
Коли ж цього не зробиш, то румійці,
Китайці й тюрки — всі йдемо в Іран!»

Маг переслухав цю жорстоку мову,
Поцілував тут землю, обернувся,
Скікнув в сідло і так помчався прудко,
Що аж викрешував із вітру іскри.

¹ Дослівно: «Бодай на таку правду ніколи не було похвали».

Уже він до столиці над'їжджає
І бачить здалека високий палац.
Заввишки буде палац попід хмари,
Завширшки — од гори та до гори.
Коло дверей сидить вельможне панство,
Позад заслони — місце родовитим;
По сей бік — барси та леви прикуті,
По сей ізнову — войові слони.
З такого тиску панства-витязівства
Гуде подвір'я, мов ревуть леви.

І здумав маг: «Небесний круг — не палац! ¹
А навкруги — то військо з лютих перій!»
Побігла жвава, хистка сторожа,
Щоб донести цареві Ферідуну,
Що до царя приїхав посланець,
Людина мудра, з високим духом.
Цар Ферідун звелів підняти заслону ²
І посланця звести з коня в подвір'я.
Як позирнув посол на Ферідуну,
То осіялися і очі, й серце.
На зріст цар був високий кипарис,
На вид — неначе світле ясне сонце,
Волосся сиве, наче камфора,
Лице рум'яне, мов червона рожа,
Уста всміхались, щічки — соромились,
На язика в царя — прихильна мова.

¹ Бо й на небесному крузі багато звір'я: усякі леви, козероги, скорпіони і т. ін.

² Вітальна зала у перських царів не одгороджувалася спереду стіною, тільки запоною. Ще й досі можна бачити в руїнах сасанідських палаців у Ктесіфонті, що велика зала, яка міститься посередині цілої будови, не відгороджується од подвір'я жаднісіньким муром. Позаду зали, коло трону, були звичайні двері; іранський цар увіходив на ті двері, сідав на престолі, тоді завіса підводилась угору та й розпочиналася аудієнція.

Посол зузднів — упав та поклонився
І землю геть обцілував усю.
Цар Ферідун сказав йому підвестись,
Сказав сідять на чеснім, гарнім місці,
Спитав найперш про славних двох синів:
«Чи не нудьгують часом? Чи здорові?!»
Спитався далі: «Певно, ти стомився
З далекої дороги по пустелях,
Все їдучи по горах, по долах?»

Одрік посол: «Гей, царю! Славний царю!
Бодай без тебе не видали трону!
Я у царя незначний раб, невольник,
І тілу своїому я не хазяїн.
Скажу я лютеє, бо той лютився,
Хто виряджав мене, а я не винен.
Якщо ти, царю, повелиш мені,
Скажу я речі нерозумних хлопців».
Цар Ферідун дозволив говорити,
Посол доніс усе, що чув од Сельма.

10. ФЕРІДУНОВА ОДПОВІДЬ СИНАМ

Порозтулялись вуха в Ферідуну,
Він слухав, слухав — мозок закипів.
І рік він до посла: «Розумний мужу,
Ти б міг не перепрошувать мене:
Те саме я давно накинув оком,
Те саме я давно вгадав і серцем...
Перекажи їм так: це дуже гарно,
Що ви свою натуру показали.
Моїх ви заповітів одцурались.
Порозумнішали ж од того? Де там!
Я свідчуся ім'ям святого бога,

Блискучим сонцем, матір'ю землею ¹.
Я свідчусь місяцем, Нагід-зорею ²,
Царською шапкою, царським престолом,
Я свідчусь їми і заприсягаюсь,
Що не дививсь на вас недобрим оком.
Я мав ділити вас, то звідусіль
Кликнув тямущих зіздочотів, магів;
Багато часу радились тоді ми
Та й поділили землю як годиться.
Тепера вам батьківські заповіти
Повибивав із серця Агріман
І перетяг вас на кривее й темне.
Гай-гай! Глядіте, що із того буде!
Навряд чи дуже врадується з того
Всевишній, всемогущий наш творець.
Оселя вічная — на тому світі,
А всякий жне те саме, що насіяв.
Вам хтілося посидіти на троні,
Та нащо ж на підмогу брати чорта?!
Про мене б! Я вже дід і скоро вму,
Ні сердитись, ні мститися не стану;
Одно скажу: багатство — тлінь та порох,
А торгувати братом — ох, бурдота! ³

¹ Те, що я перекладаю «матір'ю», в автописі пишеться «аренде» — «приносячий». Моль думає, що це «fertilis», а я свій переклад засновував на тій факті, що «аренде» буває епітетом Агурамазди (Ормузда) в розумінні «создатель», «породитель». Див. у того самого Моля, *Fragments relatifs à la religion de Zoroastre*, Paris, 1829, стор. 22.

² Так у семітській астрономії зветься Венера, зоря щаслива й любовна.

³ По-перськи от як: «А коли хто продає брата за порох (себто за гроші), то нехай не думають, що він з чистої води», — то значить, що така людина є «херам-заде», «байстрик». («Херам-заде» — найгірша лайка на Сході). Таким способом виходить, що той вірш можна було б переложити: «А брата продають самі байстрията». Моль перекладає делікатненько: «Il n'est pas issu d'une race pure».

Покайтеся! Покайтеся перед богом,
Щоб він простив вас на своїм суді!»

Цю мову переслухав посланець,
Поцілував він землю, обернувся
І зник з очей царевих так пруденько,
Що мовби побратався він із вітром.

Цар Ферідун, закликавши Іреджа,
Переказав йому усе, що сталось:
«Із заходу,— говоре,— наступають
На нас твої завзятії брати.
Таку вже долю їм судили зорі,
Що злії вчинки — їм велика втіха.
Од мене їм краї припали гарні,
Що там вода іде з двох поясів:
З таких країв вони тепер згорділи
І проти батька, бач, яке провадять!..
Гай-гай!.. Порідня буде за порідню,
Лиш доки ти пишаєшся в вінці;
А як пов'яне личенько й змарніє,
Ніхто твою постелю не навіда!..
Еге!.. Хто хоче, щоб була вся правда,
Нехай він більше полюбляє ш а б л ю:
Таку вже подали мені науку
Мої два чада з двох країн світу...
Еге! Обідаєш — хапайсь за чарку,
А ні — то вип'ють чарку над тобою.
Од світу помочі не сподівайся:
Не дайсь на кривду сам, борись за правду,
Оце тобі найліпша буде поміч».

Свята душа Іредж, підвівши очі,
Поглянув на ласкавого царя,
На любого, блаженного татуса,
І отак одмовив на його всі речі:
«Ох, батьку-царю! Подивися добре,

Який коловорот у долі й світу!
Минає все над нами, наче вітер.
Невже мудрець зажуриться із того?
Зв'ялється красне личенько в тюльпана,
Пригаснуть очі в ясної душі;
Спершу життя — то скарб, а далі — горе,
А там за горем і одхід зо світу.
Останнє ліжко нам — сира земля,
Остання подушка — тверде каміння.
І, знаючи все те, спитаймо в себе:
Навіщо нам садить тепер таке древо,
Яке повік скроплятиметься кров'ю
І овочем родитиме ненависть?..
Не тра мені вінця, престола, шапки!..
Візьму піду я зараз до братів,
Без війська, сам, і от що їм зговорю:
«Брати ймениті! Ви мені дорожчі
Над тіло й душу! Тим-то вас прохаю:
Не гнівайтесь, не сердьтеся на мене!
Ненависть не годиться перед богом.
Ви дуже уповаєте на світ,
А пригадайте, що було з Джемшидом!
І я, і ви в кінці кінців так само
Назнаємося світового лиха.
Тож краще будьмо між собою друзі,
То й лютий ворог нас не залякає».
Скажу я це братам, то схаменуться,
Їх люте серце пригадає бога.
Піду й скажу! Бо це годиться краще,
Ніж зачинати злую боротьбу».

Послухав Ферідун такії речі,
Зирнув на сина, серцю стало любо.
І каже: «Ох, розумнику синочку!
Брати — то бійка, ти ж — святая тиша.

Я згадую собі старе прислів'я:
«Що дивного, коли ясніє місяць?»
На те він місяць! Так і ти, синочку:
Ти годен — і твоя одмова годна,
Із серця твого йде любов і приязнь,
Але... Твої брати... Боюсь я, сину,
Що злий не може дихати не ядом!
Та вже коли надумався ти їхать,
То що казати, ладнайся у дорогу.
Возьми декілька челяді із війська,
Нехай поїдуть разом із тобою.
А я... болить душа... піду писати
Посланіє, щоб ти оддав братам,—
Щоб ти вертав до нас живий-здоровий,
Бо я живу, лиш глядячи на тебе».

11. ПЕРЕДЖІДЬ ДО БРАТІВ

Цар світу Ферідун начеркав лист
До пана Заходу й царя Китаю.
Спершу він виписав хвалу господню,
Що, мов, він є і має бути вічно,
А далі так от: «Сей порада лист
Іде до двох високих, ясних сонців,
До двох підвалин, двох войовників,
До двох царів, що володіють світом —
Один на Заході, один в Китаї.
Написано цей лист од того старця,
Що бачив світу геть з усіх боків,
Що повзнавав усякі таємниці,
Що бився і мечем, і булавою,
Що позасвічував преславнії корони,
Що обертає ніч у ясний день,
Що у скарбу держить і страх, і милість,
Що всім стражданням він дає полегкість,

Що ввесь народ на нього зводить очі.
Не хочу я поодбирати в вас
Ні шапки, ні скарбів, ні трону-царства,
Та хочу за труди свої, щоб діти,
Усі тройко, жили спокійно й любо.
Той третій брат, що ніби вас покривдив,
Хоч він не дише холодом ніколи,
Іде до вас, бо чув, що вам так прикро,
І хоче сам побачитися з вами.
Він зрікся царства: ви йому дорожчі!
От так-то діють благородні люди!
Він зліз з престолу, виліз на сідло:
Радніший він служити, не паніти.
Не забувайте: він од вас молодший,
То треба вам кохати його й голубить.
Шануйте ви його, вітайте щиро:
Корміть йому ви душу так, як тіло я.
Як погостює ж він у вас днів кільки,
Прихильно вирядіть його до мене».

Поклали на письмо царську печатку,
Та й виїхав із палацу Іредж.
Із ним було декільки там людей,
Старих та хлопців, скільки тра в дорогу.
Приїхав він нарешті до братів,
Не тямлячи, що в них є чорні думи.
Вони його вітали як годиться:
Назустріч вивели усеньке військо.
Як глянули ж на любе личко в брата,
То їм самим обличчя стуманілось.
І зачали поганці неохоче
Питаться в доброго про се, про те.
Затим два люті серця разом з добрим
Пішли всі троє в пишнее шатро.

А військо все дивилось за Іреджем,
Гадаючи, що варт він трону й шапки.
Уже й невидержка серцям вояцьким:
Сподобали Іреджа, все в очу він!
Порозбивалось військо на гурточки,
«Іредж! — тихенько вимовляє кожен,—
Йому впада царями царювати,
Бодай вінець припав йому самому!»

Поглянуv якось Сельм тоді на військо,
Та й обважніла голова йому.
Вернув він до шатра. В душі — ненависть,
У печінках — кипить... На лобі — зморшки.
Сказав, щоб повиходили усі;
Зостався він, та Тур, та скількись радних.
Позасідали. Радяться про все,
Про царство, про вінець, про всякі речі.
І каже серед мови Сельм до Тура:
«Чого се військо на гуртки розбилося?
Як ми були вертали із дороги,
Чи не дивився ти тоді на військо?
Усякий, хто назустріч нам траплявся,
Не одпускав своїх очей з Іреджа!
Перед його приїздом наше військо
Було одне, а по приїзді — друге.
Мені через Іреджа темно в серці,
А в голові все думи, думи, думи.
Як додивився я до наших воїв,
То бачу, що не хтять царя, як не Іредж.
Коли його не викорениш геть,
То впадеш сам з високого престолу».

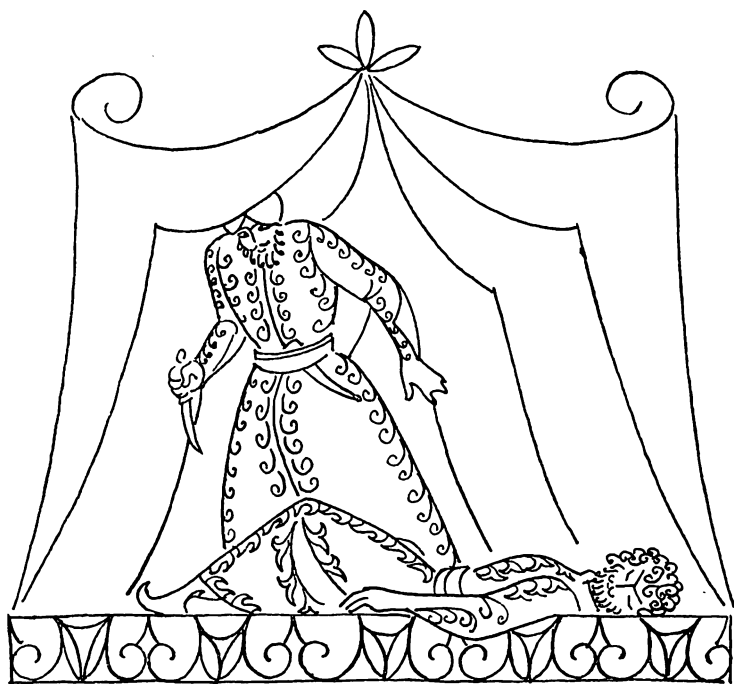
На тім вони позводилися з місця
І цілу ніч ладналися до справи.

12. ТУР ТА ІРЕДЖ

Одкинулась запона з-перед сонця,
Зоря блиснула на нічному небі.
Обом непотрібам горіло серце,
Щоб швидше змить з очей усякий сором.
Вони пішли гарненько до Іреджа,
І він углядів їх з свого шатра,
Побіг він щиросердо їм назустріч,
Зустрів, привів їх до свого намету.
Розпочалась балачка, що й до чого.
Та й зговорив тоді до Йреджа Тур:
«Коли ти, Йредже, геть од нас молодший,
То нащо ти надів величну шапку?
Тобі Іран, тобі вельможний трон,
Мені ж служити десь у Туркестані?!
Найстарший брат на Заході бідує,
А ти — в вінці і всадовивсь на скарбі?!
Отак нас поділив отой пройдисвіт,
Що наймолодшому оддав усе!»

Іредж, учувши мову ту од Тура,
Сказав йому таку святу одмову:
«Гей,— каже,— ти, вельможе-славолюбче!
Вволю твою я волю,— втихомирся!
Не хочу я ні трону, ні корони,
Ні титулів величних, ані війська,
Не хочу Йрану, Заходу, Китаю,
Не хочу царства і країв розлогих.
Котрая власть¹ веде до ворожнечі,
З такої власті треба тільки плакати.
Хоч би хто й саме небо осідлав,
Найостанніша подушка — цеглина¹.

¹ У пізніших перських поетів цей вірш трапляється дуже часто, а надто у Гафіза.

Якщо іранський трон був справді мій,
То вже я наситивсь вінцем і троном!
Возьміте шапку і царівський перстень,
Закиньте лиш ненависть проти мене.
Не хочу я війни, не хочу бійки,
Нікому серце я вражати не хочу.
Зрікаюсь власті, житиму як простий,
Годиться все робить як слід, по-людськи».

Як переслухав Тур оцю всю мову,
То він її сподобав геть не дуже.
Піднісся з крісла, страх як угнівився,
Зачав казати і аж плигав зо зла.
А далі вибіг із свого місця,
Схопивши в руку золотее крісло,
Та й вдарив брата ним по голові.

Іредж благав: «Ти бога не боїшся!
Ти не шануєш рідного отця!
Не убивай нещасної комахи,
Що тихо йде й несе одну зернинку.
Я житиму плохенько у куточку
Та працюватиму на хліб насущний.
Чи ж треба важить на братерську кров?
Чи ж тра палить старому батьку серце?
Ти хтів, щоб ти запанував над світом,—
То вже ж ти пан! Не убивай мене!»

Тур переслухав мову,— не одвітив:
Лютилось серце, в голові був вітер¹.
Він витяг з-за халяви гострий ніж,
Ввігнав в Іреджа й тут, і там, і всюди
З Іреджа кров поллялась, наче річка,

¹ Важко вгадати, що саме хоче сказати тут Фірдоусі. Звичайно перси звуть «головою, повною вітру»,— людей гордих, пихатих. Та, може, попросту треба тут розуміти, що в Тура з великого гніву гуло та шуміло в голові.

Тур пропоров йому усенькі груди.
І от високий кипарис звалився;
Він мертвий був, лиш кров текла по виду.
Од тіла, що скидалось на слонове,
Тур голову одсік. І все скінчилось.

Гей, доле! Ти Іреджа так кохала,
Кохала,— так чому ж не врятувала?!

Замісто мозку в голову Іреджу
Цар Тур напхав пахучий мускус-амбру.
Зробивши так, її він одпровадив
До світодільця, до старого батька,
І так переказав: «Оцій головці
Ти можеш дати тепер корону й трон».

А далі порозходились поганці:
Один — до Руму, другий — до Китаю.

13. ФЕРІДУН ДОВІДУЄТЬСЯ, ЩО ІРЕДЖА ВБИТО

Цар-батько не спускав очей з дороги,
І військо, й шапка скучили за Йреджем.
А надійшла пора йому вертатись,
То що тоді зробив для нього батько?
Зробив йому він трон із бірюзи;
Вінець обклав камінням самоцвітним;
Ладналися піти йому назустріч,
Вели слона, накликали музик.
Набрали бубнів і вина надбали,
І кожне місто широко готувалось,
Щоб стріти Йреджа пишно-величаво.

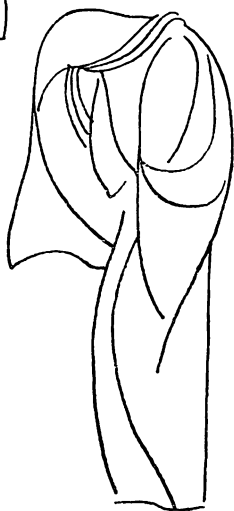
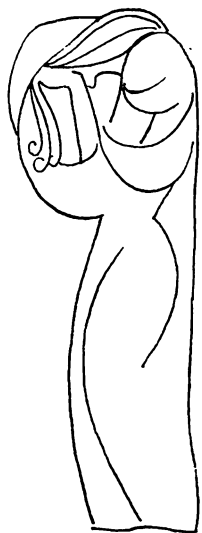
Отак заходжувався цар і військо,
Коли щось закуріло на шляху,
Потроху з-поза пилу стало видно:

Іде верблюд, везе гінця сумного.
Гонець — у жалобі, гука тужливо,
На грудях має золотую труну.
(У труні тій була шовкова хустка,
А в ню завито голову з Іреджа).

З плачем і стогном, із зажовклим видом
Під'їхав той гонець до Ферідун
І заривав: «Ой горе ж, горе, горе!!!»
Одкинули од домовини віко.
Як відгорнули ж хустоньку шовкову,
Побачили там голову Іреджа.

Цар Ферідун упав з коня на землю,
Все військо на собі подерло одіж;
Зчорніли лиця, побіліли очі,
Бо сподівались бачити щось інше.
Так от як повернувся наш царенко!
Всі пишні приготови зараз геть!
Подерто стяги, барабани — навзнак,
Слона і бубни вбрано в чорні хусти,
А на арабські знамениті коні
Посипано індійську темну синьку.
І люди, пилом голову укривши,
Пішли всі пішки: військо й воевода.
Пішли. Із туги витязі кричали,
Шматуючи на м'ясо власні руки.

Не вір, що доля може полюбити:
Не був би лук кривим, не був би луком.
Небесний круг над нами так вертиться,
Що ледве гляне, зараз же й ізникне.
Коли ти думаєш, що доля — ворог,
Вона тобі показує обличчя;
Коли ж ти кажеш, що вона твій друг,
То вже од неї ласки не побачиш.
Я щиро дам тобі таку раду:
Покинь любити світ, ще й руки змий.

Цар голосив, у воїв дерлось серце.
Прийшли усі до Йреджевого саду.
Колись як у царя лучались свята,
То одбувалися у тім саду.
Хитаючись і тулячи до серця
Юнацьку голову, цар Ферідун
Ввійшов туди, на трон царський поглянув:
Без сина — темно й сумно на престолі.
Поглянув на водойму садовую
І на царські високі кипариси,
Поглянув на рожевії кущі,
На верби та на дерева айвові,—
І взяв метнув він порохом на трон,
І стогни воїв піднялись до неба ¹.
Цар голосив, дер на собі волосся,
Гіркії сльози лляв і тнув обличчя.
Кривавим поясом підперезавшись,
Він запалив палати, де жив син.
Рожевії кущі розрив-скопав він,
Поспалював високі кипариси.
Для радощів, для всякої утіхи
Він одтепер заплющив очі геть.

І взяв він в руки голову Іреджа,
Та й притулив її до свого серця,
І звів до неба очі, та й благав
Создателя землі й небес отак:
«Ой боже ж правий! Боже справедливий!
Поглянь на мученика ти цього,
Що голова його передо мною,
Леви ж пожерли тіло на чужині!
Спали ти серце тим обом поганцям,
Щоб не було їм просвітку ніколи!
Спали та розірви їм печінки,

¹ В тексті: «до Кейвана», себто до планети Сатурн. Кейван-планета віщує нещастя.

Щоб навіть диким звірам стало жаль!..
Ой боже ж правий, боже справедливий!
Благаю, дай мені ще стільки віку,
Щоб бачити, як знайдеться на світі
З Іреджевого сім'я славний витязь,
Який помститься за його загин
І голову зітне обом злочинцям.
Як це побачу, то тоді вже добре
Піти в могилу виправляти стан».

Отак от цар журився, побивався,
Аж доки поросла трава по грудях.
Спав на землі, за подушку мав порох,
Потьмились ясні очі-світогляди.
І все казав він: «Витязю-юначе!
Так не вмирав ще жоден вінценосець!
Стяв голову ганебно Агріман,
А гробом стались лев'ячії пащі!»
Він голосив, стогнав, ридав і плакав,
Аж навіть звірі спати не могли.
По всіх краях жінки і чоловіки
Так само побивались за Іреджем.

14. ІРЕДЖЕВІ НАРОДИЛАСЯ ДОЧКА

Якось після того цар Ферідун пішов подивитися на жінок Іреджевих. Побачив невольничку-хорошулю, на ім'я Магаферіду. Іредж тяжко кохав її, а тепер показалося, що вона була прийшла на ваготу. Цар Ферідун зрадів; він сподівався, що вона приведе на світ хлопця, який відомститься за свого батька. Магаферіда породила не хлопчика, а дівчинку, що око в око скидалась на Іреджа. Як зросла тая внучка-красавиця, Ферідун видав її за Пешенга: це був небіж Ферідунів, син його брата. І так минуло трохи часу.

15. ФЕРІДУНОВІ НАРОДИВСЯ ВНУК МІНУЧІГР

За дев'ять місяців зірка-молодиця породила на світ хлопчика, годного трону і царського вінця. Скоро він вийшов на світ з матірнього лона, його зараз принесли до старого царя. Тая баба, що принесла дитину, сказала: «Вінценосцю! Радій щирим серцем та подивись на сього малого Іреджа!» Світодержець любо осміхнувся, здавалося, ніби Іредж воскрес. Узяв він на руки благородне хлоп'ятко та й помолився создателеві, щоб той вернув йому очі, аби подивитись на дитину. Бог зглянувся на Ферідуна, зробив його знову зрячим, і цар побачив свого внука, свого майбутнього намісника. Він нарік його Мінучігром.

ТРОЄ ВЧЕНИХ ПОЕТІВ Х—ХІ вв.

(З молодших сучасників Фірдоусієвих)

I

Омар Мервський

Я б бажав: зложивши пісню
Для коханої моєї,
Буť словами тої пісні
На устах у неї,
Щоб, коли зачне кохана
Тую пісеньку співати,
Я уста її солодкі
Міг би цілувати.

Омар Мервський жив почасти ще при саманідській династії Х в., але це поет більше вже газневідський, ХІ в. Махмудові Газневідові (998—1030) він писав панегирики. Був він дуже вчений і відомий астроном, а рівночасно й поет. «Мала вченість одганяє од людини поезію, а велика вченість знов веде до поезії»,— каже один французький іраніст (Джемс Дармстетер).

Авіценна

(980—1037)

Авіценна — це ім'я так вимовляють європейці, а справді звався той славний учений — Абу Алі ібн Сіна.

Середньовікова Європа знає Авіценну як безсмертно геніального лікаря. За його медичним «Каноном» гоїлися європейці навіть у початку Нових віків, і, наприклад, у Медіцейській друкарні в Римі 1593 р. видрукувано Авіценнину працю по-арабськи, дуже розкішним фоліантом; а вже ж латинські переклади «Канону» виходили в світ у XVI—XVII вв. безперестанку, видання за виданням: «Авіценна та Гіппократ» — це були найавторитетніші лікарські ймення для тодішньої Європи, яка й справді мала тоді велике право згадувати про Авіценніні лікарські способи з пошаною¹. Та, щиро кажучи, медицина являлася в Ібн Сіни самісіньким додатком до всіх його інших знаттів: з нього був енциклопедист, з нього був філософ Арістотелевого напрямку, дуже не позбавленого містично-неоплатонічної закраски. Жив тоді в Персії святий Абу-Сеїд (967—1049), отой Феодосій Печерський перського чернецтва, засновник монастиря в Хорасані; так от, найученіший філософ Ібн Сіна і святий прозорливий старець Абу-Сеїд Хорасанський перебували між собою в приязних відносинах. «Ібн Сіна через науку пізнає те саме, що я впізнаю через божє навіяння», — обізвався був про нього Абу-Сеїд. «Шейх

¹ Та от, приміром, проти сифілісу, страшної хвороби, що несподівано вдарила на безпорадну Європу XV—XVI вв. і поз'їдала чимало видатних людей, спосіб гоїння підказаний був «Каноном». Знайшлася в Авіценні вказівка, що хворобу такого характеру треба гоїти живим сріблом. Одтоді та й аж до наших часів живе срібло не перестає бути найголовнішим ліком на цю страшну пошесть людського роду.

Абу-Сеїд з божого навіяння збагнув те саме, що я вчинив через науку»,— сказав про святого старця філософ.

З роду був Ібн Сіна перс із Бухари і перебував то там то сям при висококультурних дворах північноперських відокремлених, самостійних володарів X—XI вв., котрі були повисувалися на руїнах недавнього арабського халіфату; жив він при дворі бухарських емірів — з династії Саманідів (ці тільки до кінця X в. й додержалися), жив у прикаспійських князів — Джорджанських, західноперських султанів-шиїтів — з династії Бовейгідської. Войовник Махмуд Газневідський, пустославний, пихатий і примхливий турок, радніший був,— аби свій двір уславити,— затягти таке диво вченості та знатів, яким був Ібн Сіна, до себе в Афганістан, у далеку Газну; і філософ ледве-ледве обритувався од такої важкої для нього честі попросту тим, що втік.

Ідучи за тодішньою літературною звичкою, Ібн Сіна, в характері автора вченого, належав переважно до письменників арабських: бо арабська мова була для освічених персів те саме, чим була латинська мова для вченої середньовікової Німеччини. І не тільки як учений, ба навіть як поет, творив Ібн Сіна здебільша мовою арабською; між іншим, свою найкращу, дуже вславлену оду про душу-пташку, що несподівано влетіла в його скоротлине тіло і має от-от ізнов одлетіти вгору, в небеса,— цю оду написав Ібн Сіна теж по-арабськи, а не по-перськи. Тільки ж дещо художнє зложив він і своєю рідною мовою, перською ¹.

¹ Перські Авіценнині вірші позбирав і видав Ете в геттінгенських «Nachrichten», 1875, а звідти вони попадалися часом до деяких перських хрестоматій (приміром, до Мірзи Абдулли Гаффарова, т. II, стор. 448—449). Арабські тексти я беру з біографічного арабського словника Ібн Абі-Осайбі XIII віку (там вони вміщені всі в рубриці «Ібн Сіна»).

I

(З арабського)

Обійшов я цілий світ...
Для очей — неначе втіха;
Та в душі моїй було
Повно суму, повно лиха.
Світ — поганий, дохлий труп;
Там розводиться щасливо
Лиш могильная черва,
Що знаходить там поживу.
Сам я родом — з тих червів,
Та цураюсь тої рідні:
Без людей не обійтись,
Але всі вони — огидні.
Серед люду я живу,
Наче лев серед діброви.
Всюди чорна самота...
Ні привіту, ні розмови.

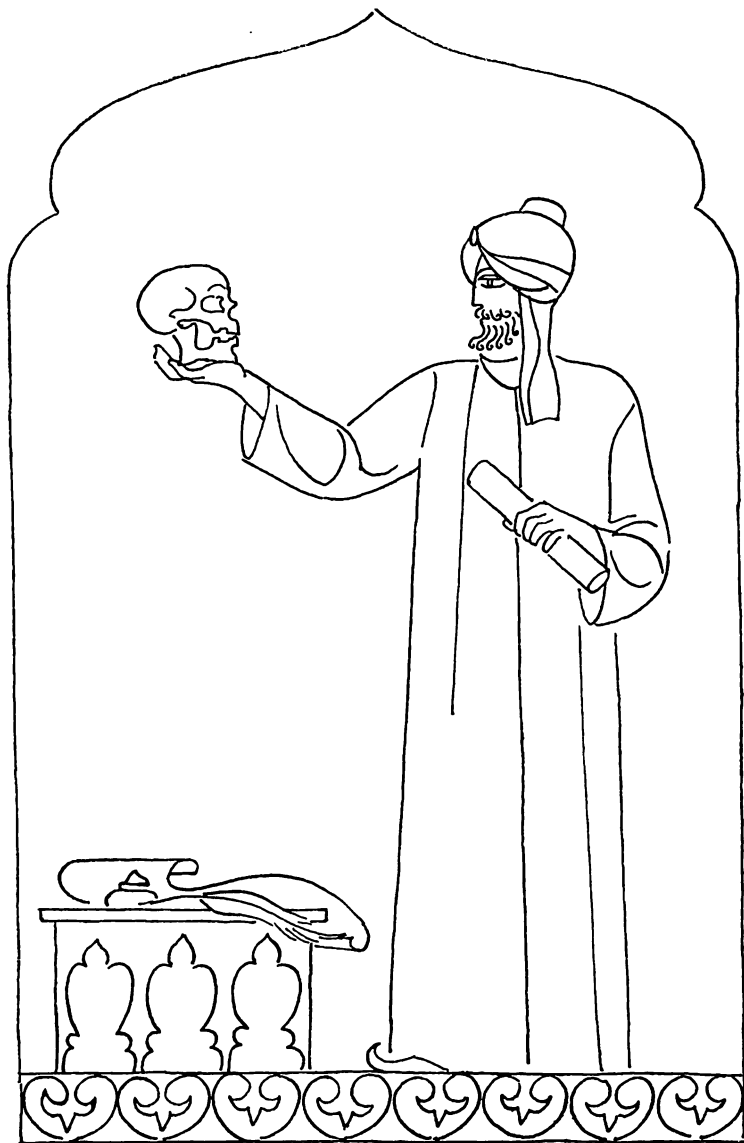
II

Де зберуться два-три дурні,
Безпросвітні тумани,
Зараз кажуть, що на світі
Наймудріші — то вони.
Ти в ослячій тій громаді
Будь осел, не чоловік!..
А не будеш — загукають:
«Гу! Невіра! Єретик!»

III

(З арабського)

Як вони лютують, що вони нікчемні!
Що у мене мудрість, а вони всі темні!

Та людині вищій байдуже до того:
У своєму серці знаю я дорогу.
Я дивлюсь спокійно на отих нахаб,
Бо бику не страшно, чи лютує цап.

IV

Ох, коли б мені знаття:
Що за шлях у мене?
І куди ж то пнуся я
В світі, мов шалений?
Чи радіти наперед,
Що діпнусь до долі?
Чи збирати море сліз
На прийдешні болі?

V

Од темних підземних безодень
До ясних планетних верхів
Важкі світові питання
Я всі розв'язати зумів.
Усе там поплуталось хитро,—
Усе я розплутав геть-геть...
Та єсть нерозв'язная тайна:
Смерть.

III

Абу-ль-Ала Мааррійський

(973—1057)

Абу-ль-Ала Мааррійський, сліпий поет-філософ, є найвидатніший поміж арабськими поетами післякласичного періоду. Він абсолютно не перс і навіть не перський підданець. Абу-ль-Ала — сірійський араб.

І народивсь він, і трохи чи не безвиїзно весь свій вік звікував у сірійському городкові Маарра, у північній

Сирії; а вся північна Сирія перебувала в Х—ХІ вв. під володінням алеппської династії Хамданідів, яка з Алеппа (по-арабськи він зветься «Халяб») зробила важливий культурно-літературний арабський осередок. Студіювати всяку науку довелося Абу-ль-Алі переважно з чутки, не з власного читання, бо, ще як не було хлопчикові й чотирьох років, загубив він через віспу одне око, а потім трохи чи не зовсім осліп він і на друге око. Вірші, що він написав за своїх молодших літ, згуртував він у цілий диван¹ під заголовком: «Викресаний вогонь». Є в тій збірці і панегірики (правда, обмаль), є зітхання за милою, є моралізація і т. ін., в душі арабо-сирійського поета Мутанаббі Х в. (915—965), який своїми віршами мав силу над молодим Абу-ль-Ала. Трапляються вже й у цій збірці часом деякі теми вільнодумні та песимістичні, перейняті духом світової скорботи: почасти треба і їх пояснити так само певним впливом од Мутанаббі, бо Мутанаббі, хоч здебільша був облесливим хвалієм сильних панів світу сього, любив, однак, поміжувати про загибель і марність усього сьогосвітнього життя та по-філософському полаяти цей порожній світ.

Але далі, як було Абу-аль-Алі вже літ під сорок, поїхав він до Багдада. Було це в 1010 році. Багдад тоді ввійшов у склад Перської держави династії султанів Бовейгідів, що володіли західною та південною Персією; більше того, являвся тоді Багдад навіть резиденцією тих Бовейгідів, а з них були єретики (неправовірні шиїти). Перські культурні впливи були ще й давніш дуже міцні в Багдаді, а за Бовейгідів — тим паче. Тут вибув Абу-аль-Ала більш як півтора року, обертаючись у передових філософських колах славної столиці та працюючи по

¹ Диваном зветься збірка віршів якогось поета, де розпорядок для поезій дається їхньою римою. Попереду містяться поезії, де кожен вірш має кінцеву риму «а» (алеф), далі — поезії з римою на «б» і т. д., і т. д. за алфавітним принципом.

бібліотеках. За цей час він зовсім перейнявся світоглядом багдадських філософів, що будувався на ідеях Арістотеля та Платона, а ще більш — неоплатоників.

Як наспіла до Абу-ль-Алі в Багдад звістка, що мати його в Сирії вже смертельно заслабла, поїхав він швидше до рідного міста Маарри та й уже звідти нікуди був і не їздив: сидів там та писав вірші. Але в його поетичній творчості, відколи повернув він з Багдада, одбулася чимала зміна. Одтепер він уже не буде виспівувати кохання, але складає дужі поезії, повні гіркоти, і виводить на чисту воду людську банальність, забобонність, фанатизм; він нудиться з усього того, що діється навкруги; він вільно і безстрашно здирає запону з себелюбства султанів, усяких державців та всяких політичних проводирів, викриває неправду сильних людей сього світу та негідь лицемірного духовництва, що радніші притупити всіх і пригнобити. «І невже серед людей, що мають здоровісінькі очі, єдина зряча людина — то я — сліпець?!» — кличе він, повний патхнення. Диван Абу-ль-Аліних поезій цього періоду зветься «Л ю з у м і й т», або довше: «Обов'язковість того, що досі не було обов'язковим». Друге замітне Абу-ль-Аліне писання цього періоду — «Послання про боже прощення» (проза в суміші із віршами); це пародія на мусульманський рай, і тут виводяться поганські, передісламські поети, що, неважаючи на їхнє поганство, немусульманство, дістаються-таки до раю, а не до пекла.

Жив тоді Абу-ль-Ала як аскет, обстоював вегетаріанство (навіть є в його писаний трактат про це). Багато дехто вважав його за святого, а інші за нечестивця; у дальших поколіннях закріпилася за Абу-ль-Ала саме ота друга слава. З ним вели літературне листування багато вчених людей та письменників XI в., і тее листування доховалося аж до наших часів.

Деякі вірші з «Люзумійят» (арабські, як усе, що писав Абу-ль-Ала) аж надто близько нагадують собою ті славнозвісні перські рубаї, що їх потім писав усесвітньо славний перський поет Хайям. А вже ж Хайям жив трохи пізніш од Абу-ль-Алі та й міг бути знайомий з філософськими Абу-ль-Алініми поезіями. Але важко напевне сказати, чи справді зробив Абу-ль-Ала якийсь вплив на Хайяма, чи, може, була це зовсім випадкова схожість поміж ними.

I

Звідкілясь лунає сміх...
Хто там може реготати?!
Людам треба на землі
Тільки плакати й ридати!
Щастя наше — скляне...
Ні! Для скла бувають ліки:
Скло поб'ють — і знов зіллють,
Щастя б'ється — вже навіки.

II

Чоловік до жінки йде,
Добирається;
Дак із того трете в світ
Нарождается.
Не одразу ж то воно
З світом злучиться:
Перше мати вагітна
Най намучиться.
Як народить — то вмира,
Стане глиною;
Отакее ж буде знов
І з дитиною.

III

Вдайся з дзеркалом астролога
Ти до зірок і планет,—
І для тебе погіркішає
Щільниковий свіжий мед.
Зорі ясно нам показують:
Всі ми маєм помирать...
А чи має хто воскреснути?
Щось про те вони мовчать!

IV

І чого се той гончар
Так зневажно топче глину?
Він не думає, що сам
Стане глина за хвилину!
Може бути, що й горща
З тої глини зроблять люди.
Хто захоче — з гончаря
Їсти буде й пити буде.
Може, хтось і в дальній край
Схоче горщика поперти!..
І товктиметься бідняк
За життя і — знов — по смерті.

V

Ворожбит ворожить людям...
Але ж він немов сліпий:
Має там якуюсь книгу,
Щось вичитує у ній...
Аж нудьга на це й дивитись!..
Де ж він може розгадать
Ті рядки, яких не тямить
Сам писака прочитать?!

Перше він послав Мусія...
Далі Йсус учив не так.
Хоч також навчав од бога...
А Мохаммед — знов інак.
Кажуть люди: «На останок
Буде ще пророк у нас;
Всю тоді пізнаєм правду...»
Бідні люди! Шкода вас:
Ви жили учора в пільмі,
Та й сьогодні живете...
Тільки ж годі!.. В нашім світі
Не балакаймо про те!
Хочеш стрілити дурницю;—
О! — кричи найголосніш!
Але схочеш правду мовить —
То шепни та й тихо диш...

VI

Я дивуюся на персів,
Що корова в них святиться:
Що вона їм пустить річку,—
А вони вмивають лиця!¹
Я дивуюсь християнам:
Бог попався людям в руки
І не зміг одборонитись,
Хоч терпів живії муки!
Я дивуюсь на жидівство:
Бог у них людина ласа,—
Тяжко любить кров од жертви
Й запах паленого м'яса.
Я дивуюсь мусульманам,
Що ідуть у путь далеку

¹ В зороастрійській релігії, коли святять воду, то впускають туди трошки коров'ячої урини.

Цілувати чорний камінь,
Камінці швиргать під Мекку.
Чудернацькій розмови!
Я дивуюся їм завжди.
Бо невже посліпли люди
І ніхто не бачить правди?!

VII

Віра і безвірство...
Сунна і коран...
Біблія жидівська...
Біблія в христ'ян...
В кожного народа
Є свята брехня...
І нікому правда
Просто не сія!

VIII

Заблукались мусульмани;
Шлях згубили християни;
Блудять-крутяться жиди;
Маги теж — сюди-туди!
Люди всі — на два ранжири:
Є розумні — та без віри,
Другі — вірою міцні,
Але глуздом — аніні!

IV

Пісенька з «1001 ночі»

(Часів Авіценни та Абу-ль-Алі)

В Персії, ще за старих, домусульманських часів,
була своя збірка: «Тисяча казок» (Гезар ефсане), і
її за мусульманських часів арабського Багдадського

халіфату переложено було на арабську мову, мабуть, іще на початку IX віку. Далі, в другій половині X століття, вже як Багдадський халіфат занепав, а в Багдаді панували шіїти-султани з Бовейгідської династії, один арабський письменник склав збірку «1001 ніч», куди увійшли, з одного боку, деякі кращі казки з переложеної перської «1000 казок», а з другого боку — свої, місцеві, арабські, багдадські оповідання, в яких виступає зовсім антиісторично зідеалізована постать давнішого багдадського халіфа Гаруна ар-Рашіда (786—809). Оця багдадська збірка X в. дісталася потім до мамлюцького Єгипту в XIII віці, і там сильно доповнилася казками єгипетськими, і здобула оту саму свою остаточну редакцію, в якій ми тепер і знаємо «1001 ніч».

Пісенька про горе для багатих і значних людей, що її переклад ми даємо, була, мабуть, іще в багдадській редакції X віку.

У долі — дві днини: одна — спокійненька,
А друга — турботна.
В життя — дві сторінки: одна — веселенька,
А друга — скорботна.

Та ти придивися: під злу завірюху
Навальний вітрище
Руйнує, ламає поміж деревами
Лиш ті, що найвищі.

І скільки тих дёрев, зелених, підсохлих,
Земля нам тримає,—
А вже ж камінюччя летять лиш на тее,
Що овочі має.

На небі всім зорям ти ліку не знайдеш,
Не знайдеш чисління,—
А вже ж поміж ними лиш місяцю й сонцю
Буває затміння.

Коли проминає за днинною днина
Немовби щасливо,
Не вір тому щастю! Хіба ж ти не знаєш.
Що доля — зрадлива?
Безжурно йдуть ночі,— на них ти повірив...
А вірити шкода!
Бо серед мовчущої тиші нічної
Кується пригода.

З «Рубайят» Омара Хайяма

(коло 1040—1123)

Омар Хайям (род. коло 1040, пом. 1123) з-поміж усіх перських поетів має теперечки, безперечно, найпопулярнішу славу у людей західного світу. Серед англіців та американців є товариства імені Омара Хайяма і створено йому справжнісінький культ.

Хайям був дуже вчений математик-астроном та філософ XI—XII вв., духовний вихованець Ібн Сіни, що помер десь, певне, літ за троє перед тим, як Хайям мав народитися на світ. Жив Хайям при нішапурському султанському дворі (Нішапур — столиця перської провінції Хорасану) і завідував обсерваторією великого володаря-сельджука Мелік-шаха (1072—1092), що під його пануванням була вся тодішня мусульманська Азія, од кордонів Китаю до Індії та аж до воріт візантійського Царгорода; бо все це позавоювали турки-сельджуки в XI віці, а самі попіддавалися культурному перському впливу. Хайям тішився прихильністю всемогутнього Мелік-шахового візира (міністра), талановитого й освіченого перса Нізамольмолька, що був колись навчителем-вихователем Мелік-шаха. Султан Мелік-шах зовсім звірився на свого візира, дав йому повну владу у державі, і отому славному міністрові Нізамольмолькові пощастило через усякі добрі економічні та адміністративні заходи підняти

добробут мусульманських країн, що їх було геть поруїнувало газневідське правління X—XI вв., та так само завдали були їм чимало лиха і самі турки-сельджуки, як підбивали мусульманську Азію під своє панування.

В характері письменника-вченого (як алгебраїст та астроном), Хайям не належить до перського письменства: наукові свої праці писав він по-арабськи. Тим його працям ще й досі складають європейські спеціалісти неабияку ціну. Тільки ж повсюдну світову славу і гучний розголос дали Хайямові не його цінні математичні арабські писання, але його перські двострофні поезії, що звуться в перській версифікації четверостишсями, «рубаї». З нашого, європейського, погляду точніш було б звати їх не четверостишсями, але осьмистишсями, бо строфу ми пишемо чотирма рядками, а не двома, не так, як перси. Через Хайяма зробилося слово «рубаї» (мн. ч. «рубайят») дуже відомим для Європи; і звичайно бува так, що коли хтось вимовить слово «рубайят», то європейці згадують не кого, тільки Хайяма: в цій поетичній парості він — цар.

Хайямові рубайяти і талановиті, і дотепні. В них є багацько пантеїстичного вільнодумства і світової скорботи, гризьких виступів проти ненажерливого мусульманського духівництва; в деяких висміюється Мохаммедова заборона пити вино, а навпаки — Хайям кличе до вина як до прапора втіхи та живої радості. Яким чином помирити вбивчий, безнадійний песимізм — заклик до розгнужданої веселості, до життєвих насолод? А вже ж саме отой другий тип рубаї, вакхічний та гедонічний, ще й досі має в Персії найширшу, вселюдну славу поміж усіма іншими Хайямовими рубайями; вони — як народні пісні. І багато дехто з європейців розумів Хайямові четверостишся про вино та втіху не інакше, як в атеїстичному й гедонічному дусі, не як алегорію. Фітцджеральд, той що своїм гарним віршованим англійським перекла-

дом найбільше спопуляризував Хайяма на Заході, дотепно примирив усі Хайямові суперечності: в перекладі Фітцджеральдовім розміщено Хайямові рубаї таким розпорядком, що спершу перед читачем чуються заклики до життя, лунає радісний гук: «Vivere temento!», а тоді вже потроху чуються ноти розчарування, зануда од сьогосвітнього життя, і провадиться гадка: «Memento mori»¹. Західні поклонники Хайяма аж надто охоче згоджуються розподіляти його вірші так, як це зробив Фітцджеральд, і добачають в історії розвитку Хайямового світогляду саме отой процес, який зазначив Фітцджеральд. Але дехто з іраністів, та й то поважних, щоб помирити різні суперечності в Хайямовому «Дивані», намагаються довести, що більшина гедонічних рубайят, які вважаються за Хайямові,—це попросту пізніша вставка, «інтерполяція» в Хайямів «Диван», і що сам Хайям ніколи їх не писав,—отже ж, і до світогляду Хайямового вони не стосуються. Тільки ж будь-що-будь, хоч би частина таких віршів була й справді чужа, є таки в Хайямовому «Дивані», в його найстаріших рукописах вахкічні вірші такі, що в ніякому разі не можуть уважатися за інтерполяцію: їх писав сам-таки Хайям. Може бути, до них добре можна прикласти вищезгадану Фітцджеральдову мірку, а саме — що вони мали б бути молодими Хайямовими віршами, а вірші смутні — то вже його писання старече. Та не можна поручитися, одначе, що і за своїх старечих літ мудрець Хайям не писав гедонічних віршів, тільки вкладав в них не справжню гедоніку, ба алегорію, отаку, яку вкладає християнська церква в біблійну «Пісню пісень»². Бо вже ж треба

¹ А в перському правописі Хайямового «Дивана» всі вірші розміщено по римам, не хронологічно.

² Як дійдемо до Гафізових пісень (XIV в.), то нам доведеться поговорити про містичну гедоніку ширше, бо й Гафіза багато людей хотіли б витолкувати алегорично.

вважати за безперечний факт, що автор, філософ Хайям, належав до однієї з віток суфійства, себто містичної теософії напівбуддійського, напівнеоплатонічного напрямку,— та й життя він провадив мало не аскетичне; принаймні наскільки ми про це маємо звістки.

Хайям безмірно популярніший у європейців та американців, ніж у самих персів. Найкращі видання перського тексту дали європейці, як-от: Nicolas, *Les quatrains de Kheyam*, з прозаїчним, науковим французьким перекладом (Париж, 1867), E. Whinfield, *The quatrains*, з віршованим англійським перекладом (Лондон, 1883), E. Heron Allen (Лондон, 1898), вкупі з факсимільною репродукцією найстаршого рукопису Хайямових рубайят, і теж з англійським перекладом, і т. ін.; практично користуватися і досі найзручніше виданням Ніколя, а не якимсь новішим. Щодо перекладів з Хайяма на європейські мови, то їх є така сила, що самісінькі заголовки могли б скласти товсту книгу обсягом більш ніж 200 друкованих сторінок. Найславніший з перекладів — віршований англійський, E. Fitzgerald'a, що вперше з'явився в світ у 1859 році та був тоді неповний, а далі чимраз доповнювався і перероблявся (1879 — четверта редакція, 1889 — п'ята редакція). Фітцджеральдів переклад друкується та й друкується щороку разів з десятеро: в Лондоні, Нью-Йорку, Бостоні, Філадельфії, Сан-Франціску і т. д., і т. д. Це, виходить, справжнє ідолопоклонство перед Хайямом; і типова річ — до цього перекладу прихильники Хайяма склали навіть т. зв. *к о н к о р д а ц і ї*, наче до святого письма!¹

Я вже був зазначав, що ми не звикли, як перси, писати віршову строфу двома рядками, а пишемо чотирма. Коли б ми захтіли наближатися неодмінно до перського

¹ I. R. Tutin, *Concordance to Fitzgerald's translation of Rubāiyāt*, Лондон, 1900.

звичаю, то, наприклад, наш № 2 (в виданні Nicolas, № 16) мав би написатись ось як:

Гей, питво мое кипуче, дар веселої лози!
Мрії дай мені палючі, мудрі думи загаси!
Хто сп'яніє, той одкриє превеликії чуда,
І поллеться жвава моза, як текучая вода.

В такому вигляді (а перси отак і пишуть) ця поезія могла б і у нас зватися справді четверостишною. Але ж, думається мені, кожен наш читач з більшою охотою читатиме цю саму поезію тоді, коли побачить її в тому написанні, в якому вона йде нижче.

а) Гедоніка

I

Серед ранішньої тьми
Із винарні хтось гука:
«Встань, гульвісо навісний,
Та й до нашого гуртка!
Не барися, наливай
Чашу срібную вином,
Доки чашка голови
Ще не тліє порохном».

II

Гей, питво мое кипуче,
Дар веселої лози!
Мрії дай мені палючі,
Мудрі думи загаси!
Хто сп'яніє, той одкриє
Превеликії чуда,
І поллеться жвава мова,
Як текучая вода.

III

Невелике в нас прохання,
Проповідниче суворий:
Припини свої навчання
І побожнії докори!
Наші ходи — рівні, гарні,
А криві у тебе очі.
Ти звернися до лікарні,
Ну, а нас — покинь, панотче!

IV

Знов фіалочка на себе
Сине вбрання надіва.
Знов до рожі теплий вітер
Гарну пісеньку співа.
Знов веселий сміх у любки
І сріблиться біла груди...
Випивай до дна свій кубок,
Вдар об камінь — і забудь!

V

Хто кохає, хай п'яніє
Од кохання-божевілля!
Хай любісінько шаліє
В чаді вічного похмілля!
Де тверезі міркування,
Там утіха не утіха.
А сп'яніють почування —
Будь, що буде! Геть до лиха!

VI

Ти знаєш, серденько: життя
Дає нам тугу раз у раз,
А на кінці й сама душа
Як стій одлине геть із нас.

Сідаймо ж ген на моріжку,
Зазнаймо скількись днів утіх,
Поки новітній моріжок
Ще не проріс із нас самих.

VII

Розридалась чорна хмара;
Зеленіється трава...
Ой чи можна в світі жити
Без пурпурного питва!
 Що за втіха ця травичка!
 Що за втішний, любий час!..
 Хто ж натішиться з травиці,
 Що ростиме вже із нас?

VIII

Надворі весна. Поруч мене — кохана.
У неї, мов в хурії, стан.
Є кварта вина — дак його попиваєм, —
А збоку хвилюється лан.
На дечию думку, це — погань, мерзота,
 А я вдовольняюся вкрай.
 Бодай я зробився гидкіший од псюки,
 Коли хоч згадаю за рай!

IX

Мене впевняють: «Буде пекло,
Ба є й тепера».
Не вірмо, серце, сій промові:
Брехня й химера.
 Коли б усі пішли до пекла,
 Хто п'є й кохає,
 То взавтра б, наче на долоні,
 Спустило в раї!..

Х

Тоді ще, як бог виліпляв
Природу мою,
Усе він гарнісінько знав,
Що я нароблю.
Немає у мене гріхів
Без волі його.
Чого ж би я в пеклі горів?
Скажіть-но: чого?

ХІ

Господи! Кажуть, що раб я мерзенний,
Але ж до чого і ласка твоя!
Кажуть, що темнее серце у мене...
Чом твоє світло туди не сія!
Кажуть, у господа ласки багато,—
Хто йому служить — у рай попаде...
Так! Але це вже не ласка, а плата!
Де ж твоя л а с к а, скажи мені! Де?!

ХІІ

Ой боже! Хто ж на світі
Такий, що не грішив?
Хіба ж би, не грішивши,
На світі хто прожив?
Коли карати схочеш
За все, що робим ми,
Яка ж тоді одміна
Між¹ богом і людьми?

ХІІІ

Ті, що люблять прихилитися
До святинь та вітарів,
Це ж осли! Бо їх нав'ючують
Може кожен із попів.

А попи, що, преподобившись,
Обертають віру в крам,
Це — невіри безперечні!
В них — гяурство, не іслам!

XIV

Чи Ка'ба, чи кумирня —
Це зборища рабів.
Церковнеє дзвоніння —
На с л у ж б у то призив.
Церкви, хрести і чотки,
Мечеті і михраб¹ —
Усе воно ознака,
Що тут людина — раб.

XV

Господи! Краше з тобою
В темних сидіти шинках,
Ніж муркотіти без тебе
Всі молитви в вівтарях.
Ти лиш єдиний розсудчик
Всякому злу і добру.
Скажеш — і буду я в пеклі,
Скажеш — хвали наберу...

б) Песимізм

XVI

Дочиталась книга юності
І закрилася... Гай-гай!
Одійшла весела молодість...
Вороття не дожидай.

¹ М и х р а б — ніша в мечеті, де стає мулла на молитвування.

Ох! І досі я не стямлюся:
Де ти, щастя молоде?
Надлетіло, наче пташечка,
І пурхнуло... Де ти? Де?!

XVII

Серце-серце! Кров'ю обкипаєш
Ти з лихої долі,
І щодня, щодня тебе шматують
Все новітні болі.
На кінці ж кінців душа одлине
Із мого тіла.
Так навіщо ж ти, душе, до мене
В тіло прилетіла?!

XVIII

Довелось мені учора
Йти через базар.
Бачу, топче під ногами
Глину там гончар.
І з-під глини чувся голос,
Тихий та смутний:
«Я ж була така, як ти!
Зглянься! Пожалій!»

XIX

Як і ми, колись кохався
Цей-о глечик, що із глини.
Знав він добре, що за пuto —
Локон милої людини!
Ця глиняная ручка,
Що до шийки приліпилась,
Се ж була рука живая
І до любоньки тулилась.

XX

Маєш вроду, любий подих,
Гарна в тебе кожна риса.
Маєш личко, як тюльпанчик,
Стан — неначе в кипариса.
А не звісно: з а д л я ч о г о ж
Той маляр талановитий
Оздобив тебе так гарно
В тліннім царстві сього світу?

XXI

Понад берегом течійки
Пишно квітчаться зілля
Ти б гадав, що то й не квіти,
А сміється янголя.
Не топчіте їх зневажно:
Кожна квітка проросла
З праху вродниці, що в неї
Щічка, мов тюльпан, цвіла.

XXII

Як нас не було ще, так само світало,
Так само й смеркалось,
Так само вертілося небо. Так само
Усе відбувалось.
Поволі ж ступай, бо не порох ти топчеш
Своєю ногою:
Ти гарній красуні оце наступаєш
На око п'ятою.

XXIII

Ми помрем,— а без кінця
Житиме цей світ,

А за нами пропаде
Всякий знак і слід.
Не було на світі нас —
Світу байдуже.
Ми помрем — і буде все.
Як було уже.

XXIV

Через те, що я родився,
Світу користі немає,
Та й на тім, що я помру,
Світ нічого не зиськає.
І даремне я ізвідкись
Хочу відповідь дістати:
Нащо тра мені було
І родитись, і вмирати?

XXV

Це не вигадка порожня,
Щира правда, хоч заплач:
Ми — фігурки в шахівниці,
Круг небесний — наш іграч.
Він на дошці існування
Нами — пішками — гуля
Та й скидає поодинокі
В темну скриньку небуття.

XXVI

Все, що діється на світі,
Все не з нашого бажання.
Ну й навіщо ж мати в серці
Всякі замисли й змагання?

Раз у раз ми мусим тоскно
Промовлять самі до себе:
«Ще прийти ми не поспіли,
А одходити вже треба!»

XXVII

Прийшли ми в світ, щоб одійти...
Чому?.. Куди!..
Були надії нам на світ...
Чи слід?.. Чи слід!..
Небесне горно, мов за гріх,
Пожре усіх.
Ми станем попелом німим...
Та де хоч дим?!

XXVIII

Що діяти? Вічну я маю
В душі боротьбу:
Грішу,— а тоді почуваю
І стид, і журбу.
Хоч бог мені може простити
Діла соромні,—
Та сором куди мені скрити?!
Що діять мені?!

XXIX

Од гяурства до ісламу —
Лиш хвилинка,
І від сумнівів до віри —
Лиш хвилинка.

Всю нам долю вирішає
Та хвилинка...
Ох, яка ж дорогоцінна
Та хвилинка!

XXX

Крапельина тихо плакалась
На розлуку з морем.
Море щиро посміялося
Над дитячим горем:
«Все до мене знов вливається:
Всенькі води, ріки.
На хвилину ти розлучишся,
Вернешся — навіки!»

ДВА РОЗЧАРОВАНІ ПЕРСЬКІ ПАНЕГІРИСТИ XII в.

(*Сенаї та Енвері*)

Хвалебна поезія добре процвітала в Азії будь-коли; доволі буде згадати панегіристів Махмуда Газневідського. Але в XII віці, як розвалилася сельджуцька монархія і весь Іран порозпадався на багацько самостійних держав (султанств, атабецьких князівств, шахств і т. ін.), то перська поезія ущерть повна стала панегіризму. При кожному державному дворі були свої поети-хвалії, здебільша дуже талановиті: Енвері — у Хорасані, Ветват — у Хорезмі (Хіві), Хакані — в Закавказзі, Зегір Фар'ябі — в Азербайджані, і т. д., і т. д.

Шейх Сенаї (коло 1048—1141) належить почасти ще до XI віку. Він жив у Газні, у теперішньому Афганістані, куди навіть могутні сельджуки XI в. не дійшли і де панували, як в XI, так і в XII віці, нащадки султана Махмуда Газневідського. Сенаї попереду, за першої, себто кращої, половини свого довгого життя, був виславляв своїх султанів і здобував за це добрі гроші та щедрі дарунки. Та далі настала в Сенаїєвій душі реакція, він покинув двірську суєту, вдавсь до бога і зробився черцем, а в поезії замість панегіриків узяв писати ліричні вірші, повні містичної любові до божества, — і тих віршів набравсь аж цілий «Диван». Та ще писав Сенаї художні приповідки етичного та містично-пантеїстичного напрям-

ку, і з них вийшла ціла збірка під заголовком «Сад правди» (1131). Пізніші перські поети, між ними Джалаледдін Румійський, XIII в., та Гафіз, XIV в., багацько черпають із Сенаї, позичають у нього художні образи, з пошаною згадують його.

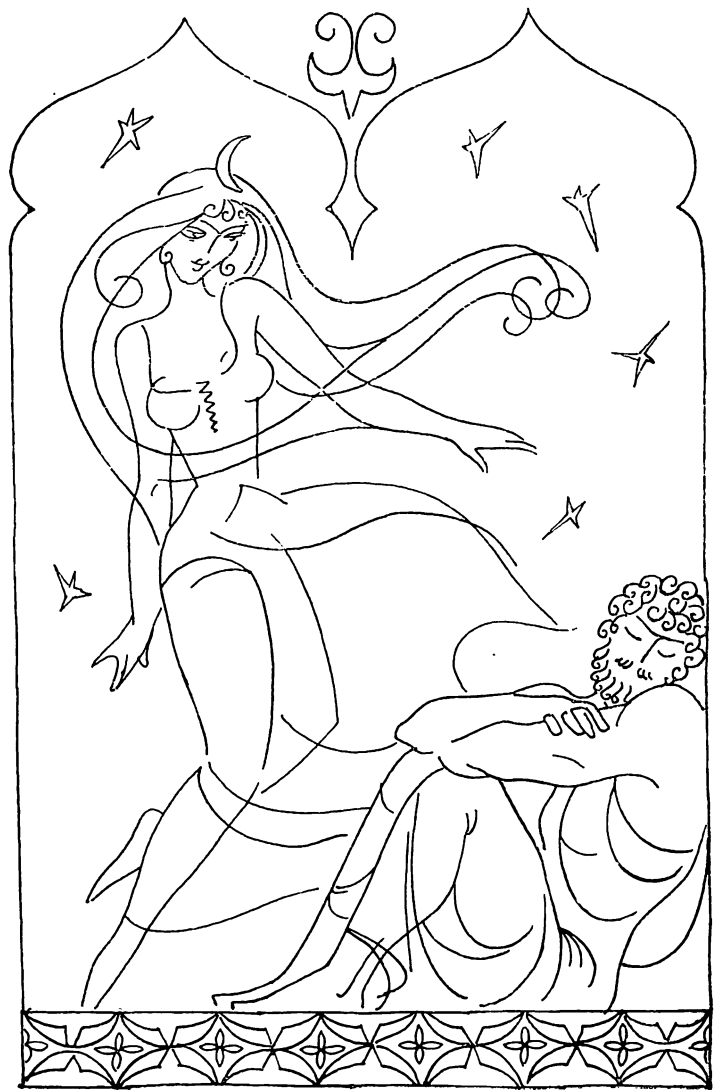
Енвері (коло 1125—1191) жив у Хорасані та виславляв сельджуцького султана Сінджара (1118—1157) та його наступників. Похвали його, як він сам казав, були «такі блискучі, що їх побачив би й сліпий, і такі гучні, що їх учув би глухий». Та, собі на біду, був Енвері іще й астрологом та й пророкував, що коли має скоїтися. В 1185 році він, розглянувши зорі, оголосив, що велика частина світу має загинути, запастися¹. Але як нічого не сталося, то з Енвері почали всі так сильно глузувати, що довелося поетові покинути двірську атмосферу. На самоті, в глухій провінції, він, замість панегіриків, заходивсь писати сатири та епіграми на всіх і на вся і на себе самого в тому числі; а окрім того, отак, як і Сенаї, удався Енвері до бога та до містичної теософії.

З Сенаї (Пом. коло 1141)

I

Хто я такий, щоб про себе
Навіть помріяти міг?!
Де ж би т е б е пригортати
Смів я у мріях своїх?!
Честю великою буде
Й дозвіл на муку гірку!..
В тебе — скарбниця кохання,—
Кинь мені дрібку таку!

¹ Це той самий 1185 рік, коли одбувся похід князя Ігоря на половців. «Слово о полку Ігоревім» згадує, що сонце тоді було потьмарилося.

II

Мила! Серце ти моє забрала!
Добра ніч! Прощай!..
Знаєш ти, що весь душею твій я?..
Добра ніч! Прощай!
 Ти не вернешся до мене знову?
 Мабуть, що і так.
 Дай стиснути міцно на прощання!
 Добра ніч! Прощай!
Білий лоб твій криють чорні коси...
Це ж на мене чар:
Через тебе день мені — як нічка!
Добра ніч! Прощай!
 Білий лоб твій — то моя надія,
 Коси — то одчай.
 Але мука — і одне, і друге!
 Добра ніч! Прощай!
Подивися, я тону й палаю:
Бо тону — в сльозах,
А палають — пересохлі губи...
Добра ніч! Прощай!.

III

Мила — свічка промениста,
Ти — метелик коло неї.
Будь рабом тієї свічки
І зречись душі своєї.
 Як метіль на світло лине,
 Він у полум'ї і згине.
 Не лякайся того сконання —
 І спались в огні кохання.

З Енвері

(Пом. коло 1191)

I

Думка у мене — вогненна;
Мова пливе — як вода.
Маю я дух поетичний,—
Добрі він вірші склада.
Ах! Але що віршувати?..
Оду? — Достойних нема!
Пісню кохання? — Про кого!
Скрізь-бо мізер'я сама...

II

(Із сатири на віршування)

Ой віршування! Хронічна хворобо!
Кинеш мене? Чи не кинеш до гробу?
Бідні поети!.. Мабуть, як жінкам,
Треба щомісяця слабнути вам?!
Мовчки красується квітка лілеї,
Хоч язичків ціла сотня у неї.
От було б гарно лілеєю стать:
Жить поетично й чарівно мовчать.

ПОЕТИ МОНГОЛЬСЬКОГО ЛИХОЛІТТЯ (XIII в.)

Сааді Шіразький та Джелаледдін Румійський

а) Сааді Шіразький

(Коло 1184—1291)

I

Сааді Шіразький, або, як звичайно він пишеться у європейців: С а а д і (род. коло 1184, вмер старезним дідом у 1291) — один з тих письменників, яких Персія любить найбільше. Він суфій-мораліст, і його дуже теплі й бистроглядні писання являються й досі якнайпопулярнішими і у персів, і по цілому ісламському світі, де тільки шанують перську культуру. Саадієві слова, чи то будуть сентенції, чи то цілі вірші, не сходять у всіх людей з уст, наче якісь прислів'я.

Писав Сааді за часів монгольського лихоліття, за жахливої епохи погубного Чінгісхана та його наступників. Суфійство, себто містико-пантеїстичний аскетизм, широко тоді порозповсюднювалося серед народних мас. Цікаве воно для всіх було переважно не як релігія, а як житейський аскетизм, як світське чернецтво, чернецтво без перебування в монастирі, себто якнайвигідніша для того часу форма життя. За часів монгольщини, під вічним дамокловим мечем, людина попросту аж силою не-

минучої потреби схилялася до думки, що хто нічого не має і нічим не дорожить, той нічого й не тратить. Ця думка однаковісінько вросла і в душу тих, хто вже постраждав од монгольського навалу, і не менше в душу тих, хто, живучи в дальшій країні, ще допіру ждав, доки прийде на нього отой меч божий. Саадієва рідна країна Фарс із містом Шіразом (у південній Персії), через розумну й обережну політику її володарів-атабеків, встерегла себе проти татарського страхіття; тільки ж поет найкращі свої літа і не жив у ній. Він до батьківщини повернув аж за своїх старших літ, вже як підтоптався, а до того часу доля була кидала його геть на всі боки, в усі кутки мусульманського світу, од Індії та й до Сирії, та ще й далі — аж до Марокко та Атлантийського океану, — і чого-чого не судилося йому од долі закоштувати! Сьогодні — з Сааді побожний мусульманин, уавтра він, аби життя врятувати, пристає до брахманської віри в Індії, сьогодні — з нього поважний шейх-учитель мусульманської пастви в Дамаску, уавтра — вже він бранець-невольник у сирійських хрестоносців та й копає окопні вали для Тріполійського лицарського замку, що має статися грізною твердиною проти мусульман. Пантеїстичне суфійство такого людя, що «з рук долі закоштував і гарячого і холодного», звичайно, мусило визначитися легким приладнанням геть до всього на світі та згідливою двоїстістю. Коли в своєму віршованому художньому трактаті про містицизм «Бустан» («Баштанний садок») та в благородних ліричних поезіях (касидах, газелях і т. ін.) Сааді натхненним голосом закликає людей пізнати порожнечу цього світу та його нікчемність, то в напівпрозаїчному, напіввіршованому, повному анекдотів «Голістані» («Рожевому квітнику») він радить найкращі способи, щоб якнайвигідніше і найспокійніше пристосуватися до отого самого марного, нікчемного світу; уся щира суть моралістичних Саадієвих порад зводиться

в «Голістані» до правила: «Не будь вовком, тільки ж не будь і вівцею, щоб тебе вовки не з'їли». В містичних касидах та в «Бустані» Сааді з теоретичним захватом і екстатичністю співає гарні пісні про те, що перед богом усі релігії рівні; а як дає він читачеві практичну пораду в «Голістані», то, ілюструючи свою думку, що в розумної людини все має піти до діла, Сааді наївно наводить наочний приклад:

В християнській криниці — нечиста вода?
Там ми можемо змити труп поганій жида!..

Він кличе людей умертвляти свою плоть — і рівночасно, аби догодити сильним людям світу цього, пише найнепристойніші, стидкі, грубо-порнографічні «Мерзоти» та такі самі «Жартовливі засідання», обороняючи таку свою творчість короткою увагою, що, мовляв, для розмови жарт — те, що для страви сіль.

Сааді — дорогий персам поет для їхньої щоденної обихідки, він чудово висловлює щиро перський дух, і земляки аж надто його любляють. Писати так, як він, слідком за ним, і в дусі «Бустана», а ще більш у тоні «Голістана», перські літератори заходилися ще за його життя і не перестають так писати іще й досі, — і це тим легше буває для письменного перса, бо Саадієвого «Голістана» повинна вивчити перська дитина ще на школярській лаві.

Як лірик, Сааді теж є першорядна сила, і його вплив одбивається на дальших перських ліричних поетах, не виймаючи і «царя газелі» — Гафіза, XIV в.

Європейська література про Сааді колосальна. Доволі буде зазначити, що в моїй «Истории Персии и ее литературы» (т. III, 1917) самісінький бібліографічний огляд мусив забрати більш як півсотні сторінок густого друку (стор. 416—469).

I

Я не знав, не відав досі,
Що у тебе стільки зради.
Краще — слова не давати,
Ніж давати і ламати.

Полюбив тебе я щиро;
«Нащо? — кажуть. — Справа марна...»
Хай спитають попереду,
Нащо ти така гарна!

До дверей твоїх крадуся...
Торгну? Ні! Немає духу!
Підглядають вороженьки...
Я стою... немов старцюга.

Жду тебе, щоб розказати,
Як я мучуся з розлуки...
Але де вже тая мова!

Вийшла ти — не стало й муки!..

Під твоїм арканом Саадій
Не заплаче, мов з недолі:
Краще бути в тебе бранцем,
Ніж блукати десь на волі.

II

Гей, припиніть каравана!
З ним утікає кохана.
Іде, мене змордувавши,
Серце моє одірвавши.

Хтів гамувати я кров
Силою тайних замов...
Чари — мала допомога!

Прискає кров — до порога!

Гей, припиніть каравана!
Хай не поїде кохана!
Хто через неї конає —
Хай йому серце вертає!

Мій кипарисе! Вернись!
Любо до мене схились!
Крик мій несесться до неба,
Хворого жалувать треба!
«Саадія любя не чує,—
Сором, що він репетує!»
Що ж! Як несила терпіти?
Мушу ридать-голосити!

III

Ніяку людину й країну
Всім серцем своїм не кохай:
На світі — простору багацько,
А люду? — Та хоч одбавляй!
 Ти думаєш: «Личко — як квітка!..
 А ротик — свіженький пуп'ях!..»
 Чимало квіток у садочках!
 І дєрева — всі в пуп'яхах!
Мов курка, ти лізеш до хати —
І чуєш на себе: «Киш-киш!»
А будеш ти голуб крилатий —
Де схочеш, туди й полетиш!
 Ти пурхай із гілки на гілку,
 Ти будь соловейком співним!
 Чому ти загруз у коханні,
 Мов чапля в болоті своїм?
Хоча й би і тисяча вродниць
Стрічалися часом тобі,
На них подивися — та й гайда!
А серце держи при собі:
 На гарні шовки та атласи
 Поглянути можна й не раз,
 Лиш знай, що на кожному базарі
 Не диво ні шовк, ні атлас.

Крутись між усяким народом
І весело смійся до всіх,
Та в спілку ні з ким не вдавайся,
Щоб сліз не дізнати гірких.
 Чи схочеш ти сам своє тіло
 У рабські кайдани оддати?!
 Чи схочеш спокійну душу
 Турботами всю схвилювать?!
Слугою ти стався у любви,
А любка того не вважа.
Невже ти служитимеш далі?
Невже не повстане душа?
 Щасливий, хто на ніч вітає
 Кохану у спальні своїй,
 А вранці,— не час для кохання! —
 Її виганяє мерщій.
Якщо ти за ким пропадаєш
У вічному путі думок,
То хто ж тобі винен? Не сам ти
Себе в тее путо затовк?
 Солодкого плоду — багацько,
 Аж сам тобі в руки впада.
 Чи треба ж садить деревину,
 Де овощ — одна гіркота?
Чи треба, щоб мила раділа,
А я через ню сумував?!
Чи треба, щоб милая спала,
А я через неї не спав?!
 Коли тій людині байдуже
 До суму мого, до скорбот,
 Чому ж би я мав через неї
 Собі завдавати турбот?
Коли мене друг не жаліє
І чинить образи страшні,

То звідки я можу впізнати,
Хто друг, а хто ворог мені?
Правдивая мила — лиш тая,
Що має правдиву любов.
Як ні, то вона вже не мила!
Не гріх, щоб і я прохолов!
Навіщо хвилиночка щастя,
Як далі журба наплива?
Недобре нічне оп'яніння,
Як ранком болить голова!
Так будь же розумна людина:
Сліпее чуття загнуждай,—
Не дуже вдавайся в кохання,
І будеш ти мудрим украй.

* *

*

З такими думками просидів
Я цілую нічку колись,
І в серці моїм аж до ранку
Важкії боїща велись.
Здавалося: вже утечу я,
Покину тяжкую любов...
Аж вірність мене налігала,
Вернула до милої знов:
«Хто любить, невже той од любки
Одверне обличчя своє?!
Покине гадать про кохання
І всякі бажання уб'є?!
Ба ні! Хто кохає троянду,
Кому вона світло очей,
Той легко одтерпить і муку,
Якую терпить соловей!
Та й нащо таку пораду
Для тебе давати дарма?

Якщо ти кохаєш на правду,
То й гадки про муку нема!..
Ти, Саадіє, добре умієш
Гарненькі вірші складать.
Покиньмо ж балачку про давнє,
Давай про кохання співать!»
«Ой де ти, солодка кохана?
Де слово твоє чарівне?
Я жду! Притомилися очі!..
З'явся! Пожалуй мене!»

IV

Надибав Джонеїд у степу Санаані ¹
Собаку, що зуби згубив в полюванні.
Де сила поділась! Скавав на левів,—
Тепер — старий лис він, без моці й зубів.
Колись буйволів ця псюка ловила,—
Тепер і ягнятко хвица її сміло.
Зирнув на таке безталання святий
І пів свого хліба дав псюрі слабій.
А далі сказав, обіллявшись сльозами:
«Це пес, я — людина. Хто кращий між нами?
Сьогодні за кращого мають мене,—
А в завтра — що доля мені нажене?
Сьогодні ще твердо стою я на вірі,
І в мене вінець — покаяніє щире;
А що, коли промінь святого знаття
Од мене одступиться? — Що тоді я!
Ще гірший, як пес! Бо подохлого псюку
До пекла ніхто не потягне на муку».

¹ Джонеїд Багдадський (пом. 910 р.) — один з найвидатніших святих отців суфійського чернецтва. Санаан (точніш — Сан'а) — в південній Арабії.

Це шлях тобі, Саадіє! Праведник божий
На себе з пихою дивитись не може.
Він славою вищий за всіх янголят,
Бо вірить, що нижчий за всіх цуценят.

V

ТРА ЖАЛУВАТИ ТИХ, ЩО НИЖЧІ ОД НАС

Конала собака в безводній пустині.
Та шлях був тудою добрячій людині.
Відра не знайшлось — він шапчину зніма,
Чіпля на тюрбан, бо й каната бігма,
Моторно, як служник, спуска до криниці
І бідному псу витягає водиці.
Казав Мохаммед про людей отаких:
Господь їм проща геть усякий їх гріх...
Кривдителям людським! Ану, схаменіться!
До правди й добра ви душею горніться!
Добро не змарнується, зроблене й псам,—
А що ж, як чинить його людям-братам?!
Будь щедрим усякий, наскільки хто може,—
Бог міря щедроту зовсім не на гроші.
Пуд золота, даний од сили багатства,
Не може рівняться з дрібком од харпацтва.
Яка кому дужість, така й вага:
Комащин тягар — сараняча нога ¹.

¹ Мусульманський переказ оповідає, що коли всі духи, люди і звірі принесли свої найкращі дарунки цареві Соломонові, то він заявив, що найдорожчий дарунок — то сараняча ніжка, яку притяг йому муравей.

VI

СКУПИЙ БАТЬКО І СИН-ГУЛЬВІСА

Скупому не хтілося тратити гроші:
Хоч золота вволю,— а тратить не може!
Не хтів заспокоювать земні потреби,
Не хтів роздавать на відсотки у небі,
Він наче в кайданах — у грошах своїх,
А гроші — у нього в кайданах міцних...

* * *

Якось його син дізнає таємницю:
Де батько свій скарб закопав у землю.
Він вирив, щоб з вітром розвіять ті гроші,
Натомість поклав камінюччя негожі.
Не довго те золото мав молодик:
В одну руку влізло, а з другої — скік!
Бо був він грачем, мав недобрую славу,
Що й шапку продасть, а підштаня —
в заставу!

Татусь собі горло з одчаю стискає,—
Синочок на лютню й сопілочку грає.
Татусь за плачем не заснув цілу ніч,—
Син вранці сміється й таку каже річ:
«Навіщо нам золото? Певне, для трати!
А в землю однаково й камінь сховати.
Метал добувають з кремення твердого
На те, щоб з друзями гуляти за його.
Скупий — це ж те саме каміння тверде,
Що з нього тра видобуть золото те».

* * *

Якщо ти поводишся зле із сім'єю,
Не скигли, що смерті бажають твоєї:

Од тебе сім'яни тоді будуть ситі,
Коли тобі трапиться з башти злетіти.
Багатство, котрому скупиндя є пан,
Замовний то скарб, а над ним — талісман.
Минають над золотом довгіі годи,
Поки талісман його висить без шкоди.
Як стій талісман злая доля розтроше —
І люди спокійно поділять ті гроші.
Роби ж, як мурашка: надбай — і пожий,
А то ж і тебе з'їсть червак гробовий!
Цю приповідь, Саадіє, шири пораду,
Затям собі добре, вчини так напавду,
Бо шкода обличчя своє одвертатъ
Од того, чим можна і щастя придбать.

VII

ПРО ДОБРУ ТА ПРО ЛИХУ ЖІНКУ

Як жінка гарненька та щира й слухняна,
То робить вона з голодраба — султана.
Царські барабани тобі хай гучать,
Як будеш дружину таку пригортать!
Весь день ти бідуєш — не тратиш надії:
Є вдома, хто ввечері тугу розвіє!
Де лад у господі, де liebe подружжя,
Сам бог туди дивиться з ласкою дуже.
Де жінка вродлива і вірно кохає,
Муж гляне,— та й наче у божому раї!
Весь світ — осолода щасливій людині,
Що серце звіряє сердечній дружині.
Коли й не вродлива, та добра на вдачу
Та тиха на мову,— я теж не заплачу!
Бо добрая — лучче, ніж гарна на личко:
Привикнеш до жінки, то врода — дрібничка.
Геть, янгольська врода, де вдача чортяча!
Будь чорт на обличчя, та серцем добряча!

З рук мужевих уксус їй здасться шербетом;
Красуні — все кисло, хоч маж її медом!
Од доброї — мужу все любо та гоже,
Од лютої жінки — ховай його боже!
Той муж — як папуга в тій клітці, де крук:
Він мріє про втечу, про визвіл од мук.
Іди світ за очі, на вічні блукання,
Бо вдома ти матимеш вічні страждання.
Хто босий, це кращ, ніж обува тісна,
І краще — блукання, ніж хатня війна.
І краще — в злодійській в'язниці сидіти,
Як зморшки на жінчинім лобі глядіти.
Безхатком тинятися — здасться за свято,
Коли злую пані містить твоя хата.
Замкни двері щастя ти рідному дому,
Що люта жона галасує у ньому...

* * *

А знаєш? Ти жінку-базарницю бий!
Лупцюй! Бо інакше не муж ти, бабій!
Той муж, кого слухать дружина не хоче,
Нехай удягається й сам по-жіночи!..
Як маєш подружжя дурне та й брехливе,
Не жінку ти взяв — безголов'я правдиве.
Не вглядиш, що вкрала ячмінную квартиру,—
Прощай тік пшениці! Кажу це без жарту.
А вже ж як з чужими сміється дружина,
Кажі чоловіку: «Та ти ж не мужчина!»
Хай око їй буде з чужими сліпее,
А з хати щоб віятись?! — Гибель для неї!..

* * *

...Та ні вже! Як жінка твоя легкодуха,
Не має постійності, ради не слуха,—

Од неї тікай в крокодилячий рот!
Бо краще вже смерть, ніж ганебний живот!
Премудро додумались два мужики,
Такі, що обом допекли жіночки:
 «Коли б між жінками лихі не водились!..»
 «Ні! Краще, щоб зовсім жінки не родились!»
Хороша вона та слухняна — то втіха,
А люта й погана? — Жени геть од лиха!
 Нову треба жінку на весну щорічно:
 Жона — календар, не годиться торічна!..
Коли хто в кігтях у подружжя свого,
Ти, Саадій, не смійся з недолі його,
 Бо й ти ув обіймах жонохи-огиди
 Тяжку маєш муку та лютії кривди ¹ .
Один молодий, що терпів таку кару,
Старому жалівсь на незгідную пару:
 «Од жінки така тягота на мені,
 Неначе я камінь-спідняк у млині!»
Глузує старий: «Тут терпіти впадає,
Бо той, хто терпить, каяття не зазнає.
Вночі — дак ти верхнее жорно, небоже?
Чому ж тобі вдень бути спіднім не гоже?»
Якщо в квітнику та шукаєш принади,
То знай, що і терня буває в троянди.
Як овочі рвеш із колючих грушок,
То й болю натерпишся ти з колючок!»

VIII

Якось я був занудився в товаристві своїх дамасських приятелів та й подався до Єрусалимської пустелі. Там я був жив у добрій лагоді з дикими звірами, аж доки діставсь у полон до франків-хрестоносців. Вони мене за-

¹ Ці слова писалися, очевидно, в 1230 роках, коли Сааді був дуже нещасливо одруживсь проти своєї волі в Сирії, в Алеппі. Про цю свою пригоду він ближче оповідає в «Голістані».

били в кайдани, завезли до Тріполі, що в Сирії, і погнали разом із купою жидів копати вал для Тріполійської кріпості. Ішов побіля нас один з алеппських вельмож, що в мене була з їм давня знайомість. Упізнав він мене. «Що воно за знак?! — спитавсь він. — Що з тобою?» То я одказав:

Між людьми проживав — втік у гори, в пустки,
Щоб нікого, крім бога, не знати.
Розміркуй: яково ж то для мене тепер
З нелюдьми отут-о пропадати!

Зглянувсь він на мою недолю, викупив за десять червінців із франкських кайданів та й привіз із собою до Алеппа. Була в нього дочка. Він мене з нею одружив і записав за нею сто червінців віна. Зминуло трохи часу — і виявилось, що з неї жінка лиха на вдачу, та сварлива, та неслухняна. І така вона була язиката, що аж життя мені через неї в горлі рубом стало. Бо вже ж недурно мовляють:

У кого в господі дружина лихая,
На цьому вже світі він пекло спізнає.
Помилуй мя, боже, от злия жони:
От пламене адова мя охрани!

Одного разу вона такечки розгнуздала свого язика, що сказала: «Хіба ж ти не той, кого мій тато викупили з франкського полону за десять червінців?» — «Еге ж, — одказав я. — За десять червінців викупив з неволі, а за сто червінців оддав тобі в неволю!»

Сильний парубіка (така єсть помовка)
Був видер ягницю із пазурів вовка.
Надвечір — зарізав. Загибла ягниця
І так перед смертю могла пожаліться:
«Хоч ти і не дав мене вовчим зубам,
Та бачу я правду: мій вовк — це ти сам!»

б) Джалаледдін Румійський

(1207—1273)

Джалаледдін Малоазійський, або, як кажуть по-східному, Румійський (1207—1273),— має в персів трохи меншу популярність, ніж Сааді, але своєю геніальністю Джалаледдін буде, мабуть, чи не найзначніше ім'я в суфійській поезії. У нього є безмірно більше духовності, ніж у практика Сааді.

Під той час, як монголи руйнували Іран і, кажучи словами арабського історика Ібн аль-Асіра (пом. 1232), робили з живої дійсності не днину страшного суду, але щось іще грізніше, Джалаледдін Румійський жив у сельджуцько-турецькій державі Малої Азії («Рум»), у місті Конії, куди монголи не дісталися, але приходу їхнього можна було й там сподіватися. Гнітючий громадський настрій, який тоді був панував серед усіх людей мусульманського Сходу через лиху монгольську годину XIII віку, докотивсь і до Руму, до Малої Азії, зачепив і Джалаледдіна, що був ученим при султанському дворі; до того додалася сильна душевна нудьга зовсім особистого характеру, бо Джалаледдін утратив щирого приятеля, юродивого вчителя. Це все одбилося і на його житті, і на його творчості. Джалаледдін покинув світ, покинув забезпечену двірську наукову кар'єру, зробивсь убогим старцем дервішем та й заснував окремий чернецький орден дервішів-мовлевіїв; у цього дервішського чину типова зовнішня побутова ознака — свої особливі радіння: щоб прийти до екстазу, дервіші-мовлевії ведуть гуртовий танок під сумовиту мелодію флейти чи сопілки.

В ідеях своєї літературної творчості Джалаледдін являється високим пантеїстом.

Щоправда, інші ліричні поезії його «Дивану» прославляють і чисто практичні вигоди од неволодіння нічим, на тему, що, мовляв, людина божа — без м'яса си-

та, без вина п'яна і що коли над людським життям вічно важніє гнітюча погроза од навислого вдару, то найкращою полегкістю для людини буде зректися того життя самому своєю охотою, зректися самому життєвих вигід, життєвих суєтних турбот. Але багато більше в Джалаледдіна є чистої контемплативності, споглядання. Скрізь у світі він екстатично добачає всеєдиного бога, він — закоханий в бозі, він пнеться до з'єднання з ним, до зречення од «я», він намагається стерти одміну поміж «я» і «ми».

Окрім чистого ліричного «Дивану», Джалаледдін Румійський зложив іще «Масневі», або «Двійницю», себто збірку віршованих повісток та оповідань упереміш із віршованими-таки міркуваннями та роздумуваннями, де скрізь рима чергується у кожній парі двустишшів. Свое «Масневі» Джалаледдін викладає методом таким, що оповідання або приповідь служить за ілюстрацію і за матеріал для міркування. Переказавши якусь вигадку чи анекдот, автор заразісінько пояснює, що це тільки приповідь, та й висновує з неї добру науку, витягає певну мораль, витягає суфійські пантеїстичні та аскетичні доктрини. Або навпаки: попереду викладається якась суфійська теорія, а вже потім, щоб наочно її зілюструвати чи там подати художнє порівняння, наводиться для читача цікаве оповідання.

Єсть у Джалаледдіна і рубаї, що нагадують собою хайямівські.

«ТИ» І «Я»

Раз навідався до любки парубчук.

Підійшов під двері милої: «Стук-стук!»

Чує голос він: «А хто там?» Каже: «Я».

«А, це ти?! То вся любов твоя — брехня!

Геть од мене, недоспілий ти, сирий!..
Підпечись в огні розлуки — та доспій!

Аж розлука, може, виучить тебе:

В ній пізнаєш і мене ти, і себе».

Взяв пішов блукать по світу молодик

І паливсь огнем розлуки цілий рік;

Добре пікся і варився — та й вернувсь...

Знов під двері до коханої поткнувсь.

Тихо грюкнув — та й од страху аж заляк,

Хоч давно усе обдумав що і як.

Чує голос: «Хто там проситься сюди?»

Каже: «Любко!.. Під дверима — тільки ж «ти».

«Якщо ти єсть тільки я, то входь-но, «я»!

Двом же «я» тісна була б хатинька моя.

Пхати в голку п а р у ниток — се чудно.

Ми ж пролізем, ми не двоє, ми — одно».

З ГАФІЗОВИХ ПІСЕНЬ (XIV в.)

Вступне слово

I

Гафіз — поет троянд та соловейків шіразьких.
Хто з класиків перської давньої поезії мав над
Гафізом силу?

Поміж перськими ліриками найславніше ім'я є Гафіз із Шіраза, «перський Анакреонт», «співець троянд і солов'їв», — поет не тільки надзвичайно популярний у своїй рідній Персії, де його газелі співаються як народні пісні, а добре відомий і в Європі, бо через збірку «West-östlicher Diwan» німецького класика Гете мав Гафіз велику силу і над європейською поезією.

І народивсь Гафіз (так коло 1300 року), і жив, і помер (1389) у південній Персії, в місті Шіразі, в тому самому благодатному місті, яке в переднішому XIII вікові дало для Персії теж дуже славного і дуже улюбленого її письменника-мораліста Сааді Шіразького (1184—1291). Тільки ж Сааді не сиділося вдома, і він багацько блукав по світі, а Гафіз навпаки — він увесь зрощений із рідним Шіразом. Аж надто зрідка покидав він своє рідне місто, і малює він у своїй поезії Шіраз мов рай земний: скрізь квітники із рож-троянд; скрізь лящать-співають соловейки, що закоханими очима дивляться на

горді троянди; річка Рокнабад з її надбережними краєвидами — самісінька принада; повітря — зіцілюще; все кличе людину втішатися солодким життям, особливо серед весняного процвітання.

Поет насправду звався не Гафіз, а Шамседдін Мохаммед, або попросту навіть тільки Мохаммед. Бо й ім'я Шамседдін (себто «сонце віри») — це вже пізніший почесний титул, почесна назва, що надано її поетові вже за його немолодих літ, вже аж тоді, як був із нього поважний суфійський шейх дервішів, себто наче ігумен над мусульманськими черцями-містиками. А назва «гафіз» («пам'ятущий») — це дуже звичайне на мусульманському Сході прізвисько для тих людей, котрі цілий коран, оту чималеньку арабську книгу, завчили напам'ять. На Сході, де по дитячих школах (от як у нас по жидівських хедерах) панує тая система, щоб задовбувати геть усе напам'ять, слово до слова, гафізів водиться чимало. Дуже часто вони вхитряються задовбати в голову весь святий коран навіть тоді, як його не розуміють і як не тямлять його перекладати, бо вже ж коран писано дуже важкою мовою, арабською, що її вивчитися нелегко. Тільки ж наш поет Гафіз знав святу книгу не механічно напам'ять, а вмів її навіть витолковувати в усіх тонкощах: він добре тямив в арабській граматиці і в мусульманському богослов'ю, та й узагалі освіту здобув непоганеньку собі.

Життєписних звісток про Гафіза, особливо про його молоді літа, ми маємо аж надто мало — навіть точно не знаємо, якого саме року він народивсь. Здебільша відаємо ми тільки те, що сам поет про себе часом скаже у своїх віршах. І от про його освіту і про ті літературні впливи, що за ними вироблявся поетичний Гафізів талант, нам Гафізові вірші дозволяють судити як слід. Ми з них бачимо, що він, хоч і лірик, добре знав епічну перську поезію давніших часів: от знав він добре національну

героїчну епопею «Шахнаме» Фірдоусі X віку та романтичні поеми Нізамі XII віку — того шейха Нізамі, що виспівував ідилічних коханців Меджнуна та Лейлу (східних Ромео та Джульєтту) або Александра Македонського, не історичного, а того, що в Александрії. А з ліриків хто мав силу над чистим ліриком Гафізом? Шанобливо згадує Гафіз суфійського (себто містичного) поета Сенаї XII в. як дуже високий зразок ліричного хисту. Зве себе Гафіз мовлевієм, себто заявляється прихильником натхненного пантеїстичного поета Джалаледдіна Румійського XIII в. Дослівно позичає він цілі рядки ліричних віршів од свого земляка-шіразця Сааді XIII в., що помер літ за десятеро перед тим, як Гафіз мав народитися на світ. Дуже близький своєю лірикою був для Гафіза і найбільший індо-перський поет Хосров Деглійський (1253—1325): з нього Гафіз теж дещо позичав для своєї поезії. Не зайвим буде зауважити, що цікавивсь Гафіз не тільки тими з давніх поетів, од яких можна було навчитися натхненного пантеїзму та тонкого сердечного ліричного співу: ба і з хвалебних, безмірно пересадних панегіриків славного одиста Зегіра Фар'ябського (1156—1201) так само набирався Гафіз доброї для себе науки. Бо щоб здобути ласку літературних меценатів, кожному поетові тих часів треба було вряди-годи добре знати, яким способом похвально-підлесливу оду до пуття скласти; а вже ж Зегір Фар'ябський був одним із найталановитіших двірських хваліїв, і повчитися в нього молодий Гафіз міг як слід.

Звичайно, що вчивсь Гафіз поезії не тільки з давніх класичних поетів, які давно вже повмирали. Од живих тодішніх (XIV в.) літературних впливів так само не міг Гафіз утекти,— тим паче що Шіраз у першій половині XIV віку був дуже непоганим письменським осередком для цілої Персії, хоч, правда, були тоді й, окрім Шіраза, ще інші центри перського письменства.

Політичне становище Шіраза за молодечих Гафізових часів. Інджуїдська династія і її двірський літературний гурток.

Гафіз — найясніша окраса того гуртка.

Верховно панували над Персією за дитячих і молодечих Гафізових літ іще монголи.

Або, краще сказати, панували тоді й не монголи, а тільки панувала монгольська династія, що звалася Гулагідами; Гулагу-хан — то був один із синів відомого монгольського світодержця і світогубця Чінгісхана XIII в. Хоч з ім'ям монгольського володаря, грізного Чінгісхана, зв'язуються, починаючи з 1219 року, дуже й дуже сумні згадки для Персії, бо він її в XIII віці страшенно зруйнував і попалив, для Шіраза не був і Чінгісхан страшилищем: кривава чаша Чінгісханового лихоліття першої половини XIII в. щасливо поминула провінцію Фарс і її найважливіший город Шіраз. А вже ж у XIV віці монголи Персію не губили, ба й не мали реальної сили губити її. Одно — що династія Гулагідів геть оперсіянилася ще в кінці XIII в. і навіть непогано дбала про те, щоб по всій землі іранській жилося людям добре. А друге, що в XIV віці, вже як був народивсь Гафіз, монгольська влада скрізь значно ослабла по Персії, навіть подекуди й зникла. В самій Шіразі монголів у XIV віці, можна сказати, навіть і не було, бо в Шіразі і в других городах провінції Фарса саме тоді, як Гафіз був молодим ще парубком, закріпився й добився до значної політичної самостійності намісницький рід Інджуїдів, чистокровних персів¹. Та й узагалі в XIV віці ще й інші про-

¹ Орієнталісти звичайно звуть династію Інджуїдів монголами (Hammer-Purgstall, Geschichte der Ilchane, т. II, Дармштадт, 1843, стор. 334—335; т. I, стор. 3; А в г. Мюллер, История ислама.

вінціальні намісники легко ставали незалежними од Гулагідської монгольської династії, що сиділа далеченько, або в Багдаді, або в Азербайджані, ближче до Кавказьких гір, та й там продержалася ледве-ледве до половини XIV віку.

Слово «інджу» монгольське: так монголи звуть управителя царських маєтків, і такий титул мав той перс Махмуд-шах, що був у Шіразі монгольським намісником між 1318—1334 роками. Йому пощастило закріпити Шіраз за своїм родом, і продержалася там династія Інджуїдів аж до 1353 року. Було всіх Інджуїдів четверо: сам Махмуд-шах Інджу та троє його наступників. Всі вони були добрими, щедрими і культурними меценатами, і коло їхнього двору гуртувалась літературна громадка перських та персько-арабських письменників — чи вчених, чи поетів. Поети, звичайно, не тільки присвячували Інджуїдам свої писання, але прославляли їх. При першому Інджуїдові, Махмуд-шахові, молодий Гафіз, може, й не був іще покликаний до двірського гуртка, — принаймні ми в його віршах не знаходимо тих неминучих похвал, які були б заадресовані безпосередньо на ім'я Махмуда Інджу¹. Як помер Махмуд-шах (1334), мав Гафіз уже літ понад тридцятьоро, і, певне, талан його вже аж надто добре був виблискував тоді будь-кому навіч.

г. III, СПб., 1896, стор. 286). Але ж не можна не рахуватися з виразним свідомством, напр., шіразької «Історії Мозафферідів» XIV—XV вв., обробленої в 1420 році Махмудом Кінієм і встановленої в той список XV віку «Таріх-и Гозіде», що його факсимільно видав Едв. Броун (Лейден, 1910, стор. 613—755). В тій шіразькій історії точно сказано (стор. 622), що Інджуїди — це стародавній арабо-перський рід, нащадки відомого перського поета Абдаллага Ансарі, «старця Гератського» (1006—1088).

¹ Хоч, правда, з Гафізової поезії № 279 (вірш 22) видно, що іще за життя Махмуда-шаха (пом. 1334) Гафіз прославляв його сина, принца Абу-Ісхака, себто деякі відносини до двірських сфер уже й тоді мав.

Наступники отого першого Інджу, Махмуда-шаха, звернули ближчу увагу на талановитого шіразького лірика: вони прихильно притулили його в своєму двірському колі, а при четвертому й останньому Інджуїдові, Абу-Ісхакові (1341—1353), Гафіз був уже, мабуть, чи не найславнішою окрасою того літературного гуртка, що туливсь коло Абу-Ісхака. Поетичний талан Гафізів тоді, очевидячки, геть виспів (вже ж поетові було тоді більше як 40 год), і це, мабуть, був zenit Гафізової творчості, бо далі, як минуло поетові 50 літ, то треба думати, що поетична його фантазія мусила вже й притухати: звичайно, старість — не радість.

Як людина вже підстарювата, повинен був Гафіз за часів Абу-Ісхака Інджу значно споважніти. Щоправда, про молоді Гафізові літа ми не знаємо, чи серед бурхливих веселощів, чи, навпаки, одразу серед розумного, розсудливого спокою зминули вони для поета. Знаємо ми з біографій (на жаль, з пізніх, бо вже з кінця XV віку), що Гафізова вдача була жартівлива, і навіть до старечих його літ лишилася жартівлива; отож у людини такої вдачі, мабуть, молоді літа пливли не сумовито. Але що за часів Абу-Ісхакових Гафіз, хоч, може, й не без гумору, дививсь на світ уже поважно, песимістично і державсь чернечого (дервішського) світогляду, то це ми знаємо напевне з його власних датованих віршів (№ 383). Через те серед літературного гуртка Абу-Ісхакового двора міг шейх Гафіз охоче й природно, вже не приневолюючи своєї натури, горнутися, між іншим, і до людей науки, до «царів знаття», як він їх звав; а найбільше він шанував «царя царів над мудрістю» філософа Азодеддіна Іджі (пом. 1355), що був членом султанської ради. А Іджі був не тільки філософом неоплатонічного напрямку, але ще й філологом, дуже добрим арабським філологом. Справедливість вимагає зазначити, що арабської філології завчивсь або довчивсь Гафіз од Азодед-

діна Іджі, мабуть, безмірно більше, ніж навчивсь грецької філософії, бо в арабській мові Гафіз, як бачимо з його писань і знаємо з життєписних свідочств, був справді людина тямуща, а от у царині грецької філософії — любісінько плував ідеаліста Платона з циніком Діогеном та й, ничтоже сумняся, заявляв у своїх газелях, що любе для нього вино живе в бочці, «паче Платон», і через те могли викрити людині всі тайни мудрості (№ 306). Видко, що й Платон, і Діоген лишилися для Гафіза відомі хіба з чутки, та й край.

Та треба думати, що не менш, як «царі царів над мудрістю», цікаві були для жвавого Гафіза, для щирого поета, ще й ті письменники з двірського Абу-Ісхакового гурту, у яких спеціальністю була поезія. А всяких поетів тулилося коло Абу-Ісхака чималенько. Був там романтик, старенький Хаджу Кірманський (1282—1352), що писав у дусі Нізамі XII в. та Хосрова Деглійського XIII—XIV вв. і, між іншим, склав віршовану трагічну повість на таку тему, якої Нізамі не знав: про римську царівну Троянду та про хорасанського царевича Нововесняного («Голь о Новруз»). Писав на цю тему, навіть іще трохи раніш од Хаджу, ще й другий шіразький поет Джелаль Тебіб (пом. 1393), десть, певне, Гафізів одноліток. Як Хаджу, так і Тебіб були не тільки епіками: вони творили і ліричні вірші і тим самим тісніш наближалися до Гафізового хисту. З інших поетів Абу-Ісхакового гуртка цікавими були лірик-панегірист Гейдер-шіразець, що султанові Абу-Ісхакові співав пишні хвали, а других поетів, які теж хвалили Абу-Ісхака, кусливо висміював; не жалів він і старенького Хаджу Кірманського. А вже ж зовсім особливу постать займав у султанському колі непристойний віршопис Обейд Заканський (пом. 1370). На Сході відносяться до непристойностей трошки поблажливіше, ніж у приудно-лицемірній Європі; і недурно шіразець Сааді XIII в., дарма що був з нього суворий

мораліст, казав, виправдуючи непристойності, що «жарт у розмові — це наче сіль у страві». У Обейда Заканського його цинічні «Жарти» або сатирична повість «Про мишей та kota» (як миші kota ховали) містять у собі не тільки тривіальні скабрезності, але й багацько поважної громадянсько-сатиричної кусливості, спрямованої і проти клерикалів, і проти багатих класів, «буржуазних», на теперішню термінологію. От у цій точці він близенько дотуляється до Гафіза. Хоч з Гафіза — соромливо ніжний лірик, але непристойного Заканія споріднює з Гафізом спільний їм обом войовничий нахил виводити людей на чисту воду; спільна їм обом огида проти лицемірства правовірного духовенства, що торгує молитвою, огида проти фальшивих святенників дервішів, проти ненажерливого купецтва, що дбає тільки про грошові зарібки, і т. ін.

Отакий був у шіразького султана Абу-Ісхака двірський літературний гурт, а найяркішою, першорядною зорею світивсь там не хто, як Гафіз, — той самий уже с л а в н о з в і с н и й Гафіз, якого саме й знають нащадки, але ще не надмірно старий, не настільки старий поет, щоб і талан його почав гаснути. І почував себе Гафіз за часів Абу-Ісхака дуже добре. Навіть пізніш, коли Інджуїдів давно на світі не було і слід за ними загув, Гафіз елегічно згадував про ті минулі часи, як про безповоротне щастя і для себе самого, і для цілої країни (№ 579). «Таких людей, які тоді були, нема тепер на світі!» — плакався він.

Куди, куди поділось те прихилля,
Що панувало в тамошнім гурті! —

журливо споминає старенький Гафіз епоху Абу-Ісхакового султанування в Шіразі.

Перехід Шіраза (з 1353 р.) під панування Мозафферідське. Добрі відносини нових володарів до Гафіза.

Пошана, яку мав старий поет поза межами своєї батьківщини.

Тоді як у Шіразі і в провінції Фарсі були панували Інджуїди, в інших місцях південної Персії першої половини XIV віку сиділа друга перська династія Мозафферіди. Емір Мозаффер (з 1314 р.) теж був попереду не самостійником, тільки намісником верховної монгольської династії Гулагідів, та далі зробивсь фактично незалежним од монгольських ханів, а потім як у половині XIV віку (1344) Гулагідський рід вигас, то емір Мозаффер і його династія Мозафферідів могли вважати себе зовсім самостійними володарями і заходилися об'єднувати південну Персію під своєю рукою.

В 1353 році Мозаффер захопив рідне Гафізове місто Шіраз, далі заволодів ще й другими містами Фарської провінції, де був панував султан Абу-Ісхак Інджу, і от у 1356 році самого Абу-Ісхака покарано було на смерть. А незабаром, за два роки, Мозафферів син шах Шоджа вийняв очі своєму рідному батькові та й сам запанував на престолі (1358—1384). Гафізову душу ці всі події приголомшили. Але нові шіразькі господарі, Музафферіди, поставилися до заслуженого поета зовсім прихильно. І ми бачимо, що хоч він і сумує за Абу-Ісхаківими інджуїдськими часами, але й нових панів уже прославляє — присвячує їм свої дрібні ліричні газелі або й цілу «Книгу виночерпія» (а саме — останньому з Мозафферідів, шахові Мансурові шіразо-ісфаганському (1388—1393). Мозафферідські міністри, візирі тії, теж дбали, щоб старому заслуженому шіразькому поетові жилося гаразд.

А тим часом слава про Гафіза давно вже йшла далеко поза межами рідного його Шіраза. Князі-султани, що панували по других областях Персії або Індії, добре про його чували та й радніші були навіть до себе перетягти, до своїх дворів. Були ж вони ворогами для Мозафферідів.

На північному заході Персії, в провінції Азербайджані (з м. Тебрізом) та в Месопотамії (з м. Багдадом), там само, де давніш була резиденція монголів Гулагідів, держалися найповажніші супротивники Мозафферідської династії Джелаяриди, нащадки монгольських воевод: замість Гулагідської династії панували тут уже вони. Їхньою рідною мовою була, як і в ханів Гулагідів, уже не монгольська, а турецько-азербайджанська та перська, і перське письменство Джелаяриди високо шанували. Коло них у Тебрізі та Багдаді тулився свій гурток перських письменників, що блищав, може, не гірше, ніж гурток шіразький. Як у Шіразі найславніше поетичне ймення було Гафіз, так у Тебрізі — поет Сельман Саведжі. Гафіз піддержував заочні дружні зносини з талановитим Сельманом, з іншими джелаяридськими поетами, з джелаяридськими візирами, з самими султанами (шах Увейс (1356—1374), Ахмед (1382—1410)). Тільки ж, коли з джелаяридського боку наспіло запрохання до Гафіза переїхати геть і на життя до Тебріза або Багдада, то старий поет одкинув таке запрохання. «Йому вистарчало мати шматок хліба у рідному Шіразі, щоб не вганятися за медовими щільниками чужих сторін», — гіперболічно каже квітчастий і до того пізній його біограф (Довлет-шах, аж із кінця XV в.). Та певне, що Гафіз мав у Шіразі не тільки якийсь там шматок хліба...

Більше-менше такі самі відносини, як до Джелаяридів, були в Гафіза і до всяких відокремлених господарів Індії. Запрохував поета до себе (1369) володар Бенгалії, — Гафіз не поїхав, а обмеживсь на тому, що послав

бенгальському султанові гарну газель на честь трьох хороших жінок його гарему. От тільки як був Гафіз уже геть старим дідом, а з північної Персії насувався туркестанський цар, славно-грізний войовник Тімур (1370—1405), то десь, певне, Гафіз перелякався і був зважився вибратись до південної Індії, до одного з декканських господарів. Та зміг він доїхати з Шіраза тільки до Перської затоки; бо ледве старець-поет вліз на корабель, море так сильно зашпувало й забурхотіло, що дідусь злякався та й поспішивсь покинути корабель і висісти на берег. Він повернув до свого Шіраза, до династії Мозафферідів, та й одтоді вже й не надумувався скоштувати «медових щільників чужих сторін».

IV

Завойовник Тімур у Шіразі 1387 р. Зустріч його з Гафізом. Поетова смерть (1389) і кінець Мозафферідської династії.

А войовник Тімур-ленг (себто — Залізний Хромець) таки досунувсь із Середньої Азії аж до південної Персії. Наближавсь кінець для династії Мозафферідів.

Перший раз з'явивсь Тімур у Шіразі 1387 року. Слава про Залізного Хромця та про його далекі столиці Самарканд і Бухару доходила до Гафіза вже давненько і навіть послужила художнім образом для Гафізового вірша:

Коли мою душу шіразька туркенья
Підхопить своєю рукою,
За мушку індійську, що в неї на личку,
Я дам Самарканд з Бухарою.

Анекдот повідає, що як увійшли до Шіраза Тімурові війська, то старого поета, вдягнутого в убогу дервішську дранку, притягли до грізного тюркського завойовника. І той нагукнув: «Я своєю блискучою шаблею четвертину цілого світу покоровив, аби звеличити Самарканд і Бухару, а ти, мізерний чолов'яго, смієш їх комусь дарувати

за якусь там індійську мушку!» — «Пане над світом! — гумористично одказав дєрвіш-поет, поцілувавши землю перед Тимуром. — Через отаке моє марнотратство, бачиш, до якої вбогості дійшов я!..» Тимур не зміг не розлягтися сміхом і поставивсь до Гафіза прихильно.

Другий раз прийшов Тимур до Шіраза вже 1393 року, і тоді, оддавши на смертну кару останнього Мозафферіда шаха Мансура, Гафізового покровителя, Тимур зовсім прикінчив Мозафферідську династію, а місто Шіраз включив у свою величенну державу. Та вже Гафізові не судилося побачити Тимур-ленга вдруге: він помер ще 1389 року, трошки-трошки не доживши до загибелі Мозафферідів.

Тепер Гафізова могила вважається за дуже значну й славу шіразьку пам'ятку. Але як помер Гафіз, то правовірне мусульманське духівництво в Шіразі не захотіло було ховати його, бо вважало Гафіза за єретика-вільнодумця. Ледве-ледве пощастило поетовим приятелям якось загамувати справу і дати шіразькому співцеві останній людський притулок — у рідній землі.

V

Гафізів «Диван». Чи треба його розуміти в містичному, алегоричному дусі?

Гафізів «Диван», себто збірку його писань, становлять переважно газелі. Їх є 573 номери. Це недовгі ліричні поезії звичайного ліричного типу перського письменства. В них виспівується краса та кохання, добряче бадьоре вино, соловейки та квіти, весняна люба природа і т. ін. «Краще пити й гуляти, ніж лицемірити й робити з корана сильце на людей!» — іронічно відповідає в своїх віршах поет тим муллам і всяким святенникам (хоч би й суфіям), що були гудили його. Не чужі Гафізовій ліриці ще й інші мотиви, поважніші й глибші. От він робить горді заяви про людську гідність, сумує, що груба сила,

й нецтво, й тривіальність видираються нагору, а достойні люди — упосліджені. Він журливо міркує про те, що світ — порожнява й суєта, що людська доля непостійна, що людське щастя зрадливе; він вимовляє гіркі думки про те, що й релігію люди перекрутили. Він обурюється, що вчителі віри — лицеміри, що і вони, і другі люди в релігії фанатично й сліпо держаться зовнішньої обрядності і витолковують коран чисто формально, а між тим правдивий храм божий ховається в людському серці, і всі люди, хоч би неоднакову віру мали, можуть і повинні бути братами незалежно од того, чи до мечеті ходять вони молитися, чи до гебрської молільні, чи до церкви, чи до жидівської синагоги.

Всякі такі теми, і веселі, і журливі, добре розвивалися в перській поезії ще й перед Гафізом. Сенаї, Хайям, Сааді в його ліриці, Джалаледдін Румі, емір Хосров Дехлійський і багато других визначних поетів давно були виспівували те саме, та й дуже талановито до того. Тільки ж, на думку пізніших перських поколінь, Гафіз усе те виспівав з більшим художнім таланом, в кращій художній елегантній формі; а через те він у перській поезії вважається царем газельної творчості, — дарма що справжньої, дійсної оригінальності нема в його.

Дуже важко вирішити питання, чи являється Гафізова поезія закликом до гедоніки реальної, чи до гедоніки абстрактної, містичної, алегоричної.

Щоб до ладу розуміти класичну перську ліричну поезію, треба раз у раз пам'ятати, що її геть усю обвіяно т. зв. суфіїзмом. Суфіїство — це мусульманський містицизм, закрашений пантеїзмом. Генезу він має почасти буддійську, почасти християнсько-неоплатонічну (через грецьку філософську літературу, що її переложено на арабську мову за халіфів). Перська лірика повна того пантеїстичного світогляду. Та ще, окрім того, має вона свою особливу, умовну алегоричну термінологію такого

роду, яку добачають християни в старозавітній біблійній «Пісні пісень».

Світ, на думку суфіїв, вплив з бога, він є еманация божества, і, дарма що здається він різноманітним і неоднаковим, тая неоднаковість є тільки привид, ілюзія. Візьміть воскову тонко зроблену й розкішно розмальовану квітку, погрійте її — і побачите, що, замість отих різноманітних форм і барв, перед вами — єдина матерія. Світ і бог — єдине. Людина — крапельина з океану божества. До ілюзоричного тутешнього світу прихилитися й прив'язуватися не варт, тим більше, що він — суцільна низка страждань. Можна веселитися в цьому світі, втішаючися з кожного окремого підхожого моменту; та багато краще — не прив'язуватися до втіхи, не робитися рабом насолоди, а натомість убити своє «я», умертвити свою плоть, заживо наблизитися до всеєдиного, щоб потопитися в ньому, втонутися в ньому, зіллятися з ним, розпливитися, наче крапля в океані. Поривання до божества, тяготіння до екстатичного з'єднання з ним суфії порівнюють з тим, як людина любить свою милу любку або щирого приятеля або як упивається вином і т. ін., а через те суфійська поезія, окрім філософсько-песимістичних ідей, виспівує ще й містичну гедоніку. Таким чином, поет вихваляє, приміром, молоду весну, розквітлий сад, безжурне бенкетування, гарненького чашника-виночерпця, дорогую любку, — а справді це все має визначати містичні пориви душі аскета-споглядача до з'єднання з богом. Поет лірично нудьгує, чому в його милої любки таке жорстоке й холодне серце, чому вона не вважає на того, хто її щиро кохає, — а насправду це аскет-подвижник стогне, чому так довго не надходить на нього містичне навіяння од бога та екстаз ¹.

¹ Тут не місце розводитися ще ширше про суфійство і викладати його історію. Суфійству присвячено II том моєї «Історії Персии и ее литературы».

Європейський читач, мабуть, чи не попитає: «А що, хіба в персів нема звичайної, дослівної, не містичної поезії?! Хіба в їх нема такої поезії, що без усякої алегоричності була б виспівувала справжнє, звичайне людське кохання, справжню красу природи, справжні радощі, веселощі?!»

Доведеться одказати: такої поезії в перському письменстві, можна сказати, що й нема. Не залишилося. В X столітті літературна звичка ще зовсім добре дозволяла поетам непідроблену еротичу, непідроблену гедоніку, а далі потроху встановилася в письменстві доволі лицемірна звичка — писати про немістичне людське ліричне життя так, щоб вірші прикро не вражали святих людей. Писати так, щоб люди побожні могли розуміти навіть щонайгірнішу гедоніку й розгнuzдану почуттєвість як алегорію, як високу побожність, висловлену в містичній формі. Більше-менше сторгувалися й з другого боку: святі люди або поети безперечно містичні, бажаючи, щоб їхнє писання припадало до вподоби меценатам, настроєним по-світському, силувалися писати реально і не будували дуже вимушених алегорій.

Наслідком такого звичаю з'явивсь той факт, що ми тепер часто не маємо жодної змоги вирішити, як треба розуміти того чи іншого поета,— тим більше, що самі суфії всіх легко зачисляють до свого табору. І надто велика незгода є саме супроти суфійського шейха Гафіза, царя ліричної газелі XIV віку, найбільшого лірика-анакреонтика Персії. Ані широка публіка, ані вчені люди не можуть погодитися між собою: чи в містичному, чи не в містичному дусі написано ту або іншу любовну або вакхічну його газель? Здебільша вчені перси ладні витолковувати Гафізові газелі так, як казали ми, що дехто з християн витолковує тим способом «Пісню пісень», себто що під лубкою тра розуміти господа бога, під коханням — містичну нудьгу за возлюбленим божеством, під

п'янючим вином — молитву та містичний екстаз і т. ін., і т. ін. Є багато спеціальних коментаторів, що дуже добре й дотепно пояснюють кожне слово Гафізового «Дивану» в чисто містичному, алегоричному дусі, «по-суфійському».

А простий люд у Персії виспівує собі його газелі як звичайні пісні про щире людське кохання та про веселе погуляння!

Мені думається, що й сам Гафіз не міг би точно сказати, чи реальну, чи містичну любов та гедоніку він виспівує. Як був він молодик, як не був ще суфієм, а весело тішився життям, то, мабуть, писав тоді по-простому, по-щирому, про справжні свої молодечі, чисто людські почуття; і не думав, либонь, про жадну містику й алегорію. Але й тоді міг він ввертати в свою світську лірику деякі містичні терміни, містичні порівняння, образи і вислови, бо суфійський спосіб віршування давно вже був запанував у перській поезії, і молодий Гафіз міг зовсім не свідомо часом піддаватися загальновживаним умовним формам тодішнього віршування. А з другого боку, і про пізніші Гафізові газелі дуже й дуже можна гадати, що, зробившись суфієм, ба навіть суфійським старцем-шейхом (щось ніби ігуменом), Гафіз повинен був більше-менше пристосовувати свою лірику до тих світських настроїв, які жили в душах вельможних покровителів його, а через те навряд щоб і сам він міг був щиро тоді сказати, чи справжнє кохання та вино він виспівує, чи вихваляє він містичне з'єднання з ним — усеєдиним, та похмілля од містичного, нереального вина. Звичайно, для його суфійської совісті гедонічна термінологія могла бути не інакше, як алегорично-містичною, але писав він вірші так, щоб читач, коли того забажає, міг розуміти їх і буквально, дослівно.

Для європейського середнього читача, не для історика письменства, читаючи перську лірику, чи то Гафізову, чи то Джалаледдінову, чи яку іншу, мабуть, чи не най-

зручніш буде держатися правила, що дав його один з критичних видавців перського тексту Гафізового «Дивану»: «Зустрічаючи в Гафіза щось гарне і глибоко відчуте, ми маємо повне право розуміти його по вічним законам краси і істини, хоч би й які алегоричні витолковування давали йому коментатори»¹.

VI

Дещо бібліографічне про Гафіза

Одним з перших, хто приніс до Європи звістку про Гафіза, був італіянський гуманіст П'єтро делла Валле (народ. 1586, пом. 1652). Він між 1614—1625 рр. їздив по східних країнах, тоді як над Персією царював шах Аббас Великий. В листі з 27 липня 1622 року П'єтро делла Валле оповідає, як він був одвідав у Шіразі могилу Гафізову і могилу Сааді, двох славних перських поетів; каже: з-поміж них Гафіз для персів є те саме, що для нас, італійців,—Петрарка. Тут-таки на кладовищі П'єтро делла Валле зложив і вірші на честь Гафізові:

Hafix, il gran poeta, in questa tomba
Le ossa caduche: il nome, in mille carte,
Da lui vergate con mirabil arte,
Lasciò che ancor famoso à noi rimbomba².

Та тільки в XVIII віці, переважно в другій половині століття, Європа познайомилася з Гафізом ближче: переложено тоді було на всякі європейські мови більше як півсотні Гафізових газелей. Перший повний переклад цілого «Дивану» вийшов аж у XIX віці од дуже відомого орієнталіста Йос. фон Гаммера (Штутгарт, 1812) німе-

¹ Herm. Brockhaus, Die Lieder des Hafis, т. I, Липськ, 1854, передмова, стор. VIII.

² Viggi di Pietro della Valle il pelegrino — надруковано в Римі 1650 р. Але я маю під руками видання венеціанське 1667 р., де див. т. II, стор. 508—510.

цькою мовою. Переклад той, нема де правди діти, був поганенький: і неточний, і неелегантний; але він мав велику історико-літературну вагу, бо «Westöstlicher Diwan» (1819) славного німецького класичного поета Гете був заснований саме на Гаммеровому перекладі. Через патріарха світової поезії, великого старця Гете, Гафізове ім'я одразу зробилося відомим усенькій Європі. Через отой Гетів «Східно-західний диван» дуже поширилася в Німеччині поміж поетами мода писати любовно-ліричні поезії в дусі Гафізових газелей; силувалися навіть додержуватися тієї через лад незручної зовнішньої прикмети перських газелей, яка вимагає, щоб рима в усіх строфах однієї газелі була однакова. Кусливо схарактеризував німецьких газелістів Immerman (пом. 1840 р.):

Von den Früchten, die sie aus dem Gartenhain von
Schiras stehlen
Essen sie zu viel, die Armen, und vomiren dann Gaselen...

Добрий німецький віршований переклад повного «Дивану» видав Розенцвейг-Шваннау (3 тт., Відень, 1858—1864), долучивши паралельно й перський текст до кожної переложеної поезії. Тішаться славою і неповні антологічні гарні переспіви фон Боденштедта (4-е вид., Берлін, 1877). Мають свою ціну повні англійські переклади: прозаїчний — Вільберфорс-Клерка (Калькутта, 2 тт., 1891) та віршований — Джона Пейна (Лондон, 1901, 3 тт.). Часткових перекладів з Гафіза є багацько в усіх європейських мовах. Взагалі на протязі XIX століття Гафіз зробився рідним поетом для всіх європейських народів... о к р і м ф р а н ц у з і в. У французів чомусь нема охоти до Гафіза: віршами не перекладалася на французьку мову ще ніякісінька його поезія, а науковою прозою не знайдеться по-французьки, мабуть,

і півсотні газелей, та й то деякі переложено не з перського первопису, а з німецької мови.

Перський текст Гафізового «Дивану», починаючи з 1791 р. (двохтомове калькуттське видання), друкувався більше як сто разів, частіш в Індії, ніж в Персії. Але найкритичніші видання — це не східні, а ті, що їх виготовляли європейці: Брокгауз (1851—1863, в Липську, 3 тт.) та вищезгаданий Розенцвейг-Шваннау (Відень, 3 тт., 1858—1864, з паралельним німецьким віршованим перекладом). Брокгаузове видання — науковіше¹. Я, при своїх українських перекладах, що йдуть нижче, завжди подаю сторінку Брокгаузового видання та здебільша показую також перську сторінку і Розенцвейгову. Окрім того, коли перський текст якоїсь Гафізової поезії мається в надрукованих у Росії перських хрестоматіях Болдирева (Москва, 2-е вид., 1833) та мірзи Абдулли Гаффарова (М., 1906), то я це теж зазначаю.

Коли в перських виданнях (а ними Брокгауз не користувався) трапляються такі варіанти Гафізових поезій, які, на мою думку, часом дають собою кращий текст, ніж у Брокгауза, то я в таких випадках іду за перськими виданнями. Але я це роблю *tacita manu* і, можна сказати, ніде того не зазначаю.

З Гафізових пісень

I

Щастя, братику,— хвилиночка одна:
Наче хмарка понад нами промина.
Не впусти! Життя не довго тішить нас.
Промине,— тоді спобігти вже не час.

II

От ранок розсвіта. Вітрець пахучий віє;
Мір'ядами квіток дихнули вже поля.

¹ За основу Брокгауз поклав редакцію потурченого босняка Суді (XVI в.).

Туманний аромат над ними ще біліє,—
Та в небі рожевіє вже зоря.

В серпанку золотім цар неба встав із трона
І землю покора оружжям осяйним.
Біжить нічна тьма... як чорная ворона
Тікає перед соколом ясним.

Лука вся ожила. Яка чудова рожа!
Вогнисту пісню їй співає соловей.
Під сонцем аж горить ця днинонька погожа;
Горять під сонцем і серця людей.

Та знає сонечко: паніти над землею
Повинен розумець — Абу-Ісхак султан.
І далі в височінь дорогою своєю
Воно пливе, небесний гордий пан...¹

III

Воскресла рожа з небуття,
Квітками вся укрилась,—
І перед нею на луці
Фіалочка схилилась.
Весь світ цвіте, неначе рай:
І рожі, і лілеї.
Втішайся квіткою мерщій:
Недовгий вік у неї!

Дивися онде на тюльпан:
Горить, немов вогненний.
Він — згадка нам про віру ту,
Що дав Зердошт² натхненний.

¹ Це одна з ранніх поезій Гафізових. Бо хоч Абу-Ісхак Інджу сидів на шіразькому престолі аж у 1341—1353 роках, але в цій поемі (далі вже в вірші 22) згадується, іще як живий, його батько Махмуд-шах (що панував коло 1318—1334 рр.); звідси видно, що Гафіз тут прославляє Абу-Ісхака ще як молодого принца. Звичайно, що й сам Гафіз був тоді ще геть молодий.

² Зердошт (авестійське Заратуштра) — пророк Зороастр. Зороастрійська віра шанує огонь і дозволяє пити вино.

Цвітуть троянди — ти шукай
Вино, любов, музики.
Повір, Гафізе: тиждень цей
Тягтиметься не віки!
Та як наллеш ти чашу вщерть,
Згадай ім'я візира:
Мудрець Махмуд Імадеддін ¹,—
За нього випий щиро!

IV

Ті любові-пустощі. Втішня молодь.
Вино, що рубінами грає.
Гурток товариський, тісний, однодумний,
Що тее вино попиває.
Послужливий чашник, з устами як сахар.
Кобзар-співомовець принадний.
Сусіда застольний, увічливий, щирий.
Товариш правдивий, незрадний.
Бенкетна світличка миліша для серця,
Ніж палац у горному раї.
Квітник коло неї, де дихати легко,
Неначе в едемському гаї.
Гостей ціла низка; прихильні, звичайні.
Тямущий господар над ними;
Всі — вірні друзяки, що тайни не зрадять,
Бо всі тут мов побратими.
Є в тому гурті і жартун немовчуший,
Ну хоч би Гафіз ніжномовний;
І сяє прещедре всесвітнє світило —
Хаджі наш, Ківам благородний ².

¹ Махмуд Імадеддін — добрий Гафізів покровитель, був візиром у султана Абу-Ісхака Інджу (1341—1353).

² Хаджі Ківамеддін Хасан (пом. 1353 р.) — візир у султана Абу-Ісхака Інджуїда.

Кому тут не любо, то в того, напевне,
Всі радощі серцю закриті.
Кому товариство таке не до думки,
Такому шкода й животіти.

V

Гей, співаче! Граєш ти чудово,
Ти співай пісень ізнову й знову.
І вина давай на втіху серцю
Знову й знову, ще та й ще!
Як вина не будемо вживати,
То в житті не матимеш відради.
Нумо вип'єм за здоров'я любки
Знову й знову, ще та й ще!
Гарно б нишком з лялею сидіти,
Мов кумир, її боготворити,
Цілувати, щиро милувати
Знову й знову, ще та й ще!
Срібноногий чашниче коханий!
Підливай!.. Дарма що я вже п'яний...
Геть доповна підсипай у кухоль
Знову й знову, ще та й ще!
В мене мила серце полонила.
Як погляну — витримає несила!
Гарні вбрання... взори... аромати...
Знову й знову, ще та й ще!
Вітре-леготе! Лети під двері
Теї хатки, де кохана пері:
Шепочи їй казку про Гафіза
Знову й знову, ще та й ще!

VI

Знову прийшов для весняного саду
Час молодечий, блискучий.

Радісну звістку про рожу-красуню
Вчув соловейко співучий.

Вітре-зефіре! Коли загостюєш
Ти на зеленій леваді,
Рожі вклонись, кипарису й василькам:
Всій молоденькій громаді.

В пору таку хай вином не частує
Хлопець із гебрського льоху!
Радий я впитись, на діл повалитись,
Віями втерти підлогу.

Дехто, либонь, поглузує з підпилих...
Ті глузування не щирі:
Нишком, напевне, радніші пристати
Всі до п'яницької віри.

Гей, не журітесь! Про долю не дбаймо!
Доля — хазяйка лукава.
Перше — голубить, а далі — загубить,—
Це вже відома справа.

Кожному з нас для останнього ліжка
Жменьку землиці лиш треба.
Нащо ж ми мали б собі будувати
Палац високий до неба?

Тільки кохання престולי будуймо...
Любонько! Місяцю ясний!
Виступи з пільми, засяй на престолі,
Наче той Йосип Прекрасний!

Нащо ти локони так закрутила?
Що там за хитрощі маєш?
Нащо пахучую мускусом косу
Пасмами всю розпускаєш?

Лоб з-під кучерів світить, як місяць.
Брови — стрілецької луки,
Дихають амброю, з глузду збивають...
Не завдавай мені, муки!..

Скажуть: Гафіз є людина байдужна,
Скажуть: розпусна і п'яна,
Тільки не скажуть, що він, наче дехто.
Робить тенето з корана.

VII

Чому картаеш ти гульвіс,
Одшельниче святий?
Гріхи — всі їхні, не твої,—
До чого ж клопіт твій?
 Чи буду добрий я, чи злий,—
 Байдуже, кинь мене!
 Що сіяв кожен, те колись
 Усе він і погне.
І той, хто п'є, і хто не п'є,
Не радий бути сам:
Чи в церкву підеш, чи в мечеть,
Л ю б о в панує там.
 Коли я богу ширий раб —
 Засну хоч і в шинку...
 Невже не втямить лицемір
 Цю мудрість неважку?
Ти кажеш, пекла не мину,
Бо рай — не для таких...
В густім тумані й пекло, й рай:
Звідкіль ти знаєш їх?!
 Та я й не перший, хто за гріх
 У рай не попаде:
 Наш дід Адам сидів в раю.
 А опинився де!
Щасливий той едемський сад...
А в нас не рай хіба?..
Маївка... Ниви шелестять...
Схиляється верба...

Нехай і суд іде страшний,
Гафізе, не вважай!
Тебе з чарчиною вина
Підхоплять просто в рай.

VIII

Гей, виночерпіє! Де ти?
Рожі цвітуть на вгороді!
Дай серед рож розговіймось:
Годі нам постувать! Годі!
Весело-бучно гукнімо
Та й у садок заберімось:
Мов соловейки співучі,
Ми серед рож загніздімось.
Нас ти вином почастуєш
Серед рожевого саду.
Рожі нас кличуть до втіхи,
Рожі віщують принаду.
Квітчиться рожка недовго,
Глянеш — уже і немає.
Зараз гуляймо-кохаймось
Ми у рожевому гаї!
Любиш ти рожу, Гафізе,
Наче якийсь соловейко.
Єсть над садочком господар,—
З ним привітайся низенько.

IX

Присвячено тюрко-монгольському панові північної
Персії (Тебриза й Багдада) султанові Увейсові Джелай-
ридському (1356—1374).

Люба рож! Що на світі
Краще, як вона?
Тільки ручка, що підносить
Кубок нам вина.

Не барімося, гуляймо
В гарному саду:
Квітку з рожі я за тиждень,
Може, й не найду.
Не впустім хвилину щастя,
Тішмося мерщій!
Ох, не вік лежить перлина
В матиці своїй!
Подерімо книжну мудрість,
Викиньмо з голов:
У книжках нема науки,
Що таке любов.
Шлях кохання — чудернацький,
Дивний із шляхів:
Гордо голову там носить,
Хто її згубив...
Цюю ж пісеньку Гафіза
Зганять геть усі,
Хто душею лютій ворог
Радості й красі.

Х

Вже дихає ранок на небо,
Рожевим серпанком повите.
Гей, друзі! Ви ранішній кубок,
Ви ранішній кубок беріте!
Роса капотить, наче перли,
На гарную щічку тюльпана,—
Чому ж наші чаши не повні
І наша громадка не п'яна?
Вітрець повіває з лужечка
І райськії тхне аромати,
Гей, милі! Та треба ж нам швидше
Пахнюче вино попивати!

На троні своїм ізумруднім
Пишається рожа-цариця,—
Нехай самоцвітом-рубіном
У кухлях вино загориться!
В винарні зачинено браму...
Хіба ж так пристало робити?!
Та, певне, стоїть там придверник,—
Повинен для нас одчинити.
В таку весняную пору
Порядки оції — не гарні:
Навіщо отак недочасно
Зачинено браму в винарні?!
У кого закохане серце,
Для того вино — запомога:
Ви сміливо можете пити,
Лиш треба боятися бога.
Гафізові лле виночерпій
Гарненький, як перія з раю.
На честь його свіжому личку
Я чисте вино випиваю!

XI

Зацвіли в саду тюльпани,— чашу пий, не лицемір!
Та троянду ароматну пригортай, немов зефір.
Хочеш тайни світової добачати, як Джемшід?
Пам'ятай: лиш через чашу добачав він цілий світ¹.
Старець-містик прославляє таємничее вино...
Добре! Пиймо! Не одніме ласки божої воно.
Не кажу, щоб ти винові поклонявсь усенький рік:
Пий три місяці². А дев'ять — будь тверезий чоловік.

¹ У міфічного царя Джемшіда була чаша, де одбивалися всі семеро земних поясів.

² Три місяці — себто цілу весну.

Все поплутано на світі, мов на квітах пуп'яшки.
Та дихне вітрець весною — всі розкрутить вузолки.

Будь отим безжурним вітром!.. А з людьми
поганий торг:

Хто їх слуха, той — алхімік, той шукає, де сіморґ¹.
Але в ту чужу науку вже ж не піде наш Гафіз:
Він держатиметься гурту щирих серцем, хоч гульвіс.

XII

На базарі вчувся репет
Посеред приятелів:
«Гей, сусіди дорогії!
Наш куточок — запустів!
Кілька днів уже минає,
Утекла дочка лози...
Тра втікачку здоганяти...
Хто ж не зна її краси?
З неї іскряться перлини,
В неї одяг — весь рубін...
Вміє голову дурити:
Гірко згинув не один!
Гірко згинуту я радий,—
Розшукайте, де вона!..
Може, в пеклі де сховалась?
Обтрусіть його до дна!
Тра рум'яну веселиху
Неодмінно упіймать:
З нею в хаті у Гафіза
Будем ніч бенкетувать».

XIII

Уже ароматом едемським
Вітрець по садочку гуля.—

¹ Сіморґ — таємнича казкова птиця, що живе десь у далеких горах. У греків була така птиця фенікс, у нас — жар-птиця.

Зо мною — вино веселюще
Та хурія — любка моя.

Сьогодні й убогому можна
Хвалиться, що він — із царів:
Шатро його — хмарка небесна,
А бенкет — на зіллі ланів.

Луг — казка про весну, про квітень,
Ще й мудру науку дає:
Не думай про рай тогосвітній,
А тим утішайся, що є.

Вином підмуруй своє серце,
Бо доля розвалить якраз:
Потре нас дрібненько на порох
Та й зліпить цеглину із нас...

* *
*

Рукопис гріхів моїх — чорний,
Та кидать надію — шкода:
Того, що присуджено буде,
Ніхто наперед не вгада.

Настане мій час похоронний,
То й ти за труною ступай:
Гафіз, хоч угруз у гріхові,
Ще може попасти і в рай.

XIV

Рожа на грудях... Вино у руці...
Збоку — голубка кохана...
Супроти себе — рабом я назву
Світодержавця султана.

В нашу громадку не вносьмо свічок,
Світла такого — не треба:
Миле обличчя сіяє для нас
Краще, як місяць із неба.

В нашу громадку не вносьмо кадил,—
Нащо курить аромати?..
Віють із кучерів милих її
Пахощі, повні принади.

Гарна — як рожа, а стан — кипарис...

З нею вино — річ законна.

От як сховається врода така —

Буде питву заборона.

Любо послухати: флейта співа,

З арфи — мелодія лине...

Любо й поглянути: чаша кружля,

Блискають губки-рубіни.

Сахар, цукерки — яка їм ціна!

Хто їх захоче згадати!

Є солоднеча — ті милі уста:

Їх би бажав скуштувати.

Їх я люблю — і розбилася грудь;

Скарб мого серця — печальний.

Тим-то не раз до винарні я йду,

В кутик ховаюся дальній.

Скажете: «Ганьба!..» Байдуже мені!

В ганьбі такий — моя слава.

Скажете: «Добрее ім'я шануй!»

В доброму ім'ю — неслава.

Схочу — то й п'ю... погуляти люблю

І на дівчата моргаю.

Тільки ж огляньтесь: інакший, ніж я,

Хто тут у нашому краю?

Ви й мохтесибу¹ про мене мовчіть.

Він не захоче карати:

Нишком і сам він шукає вина,

Випити — вічно він радий...

¹ Мохтесибу — цензор над звичаями, суддя моральності громадської.

Ні, вже, Газіфе: без любви й вина
Ти не сиди ні хвилини.
Піст одійшов, а надворі — весна,
Рожі цвітуть і жасмини.

XV

Подай-но вина! На похмілля —
Найкращая ліка воно.
Ніщо тебе так не прохмелить,
Як знову те саме вино.
Збереться гурток товариський...
Хто дасть йому жвависть і лад?
Гарненькее, любее личко,
Питво, що вродив виноград.
Моргне бистроока, — готово!
Не встоїть ніяка душа.
Я з досвіду знаю із свого:
Недурно вона спокуша!
Вважав я себе за аскета;
Моргнула. — попався як стій!
Пропали і піст, і молитва,
І настрій чернечий святий!
У кого ще серце не вмерло,
Тому покохати — це жить.
Гей, набік, нездатні любити!
Я можу вас тільки жаліть.
Я ж любої стрічі добився!
Минула розлука-нудьга!
Цвіте мое серденько знову, —
Цвіте, бо щасливо коха!..
Не з кожним на світі ділися,
Гафізе, своїм почуттям:
Тебе тільки той зрозуміє,
Хто мучивсь розлукою сам.

XVI

Не люба троянда без личенька любки,
Не люба весна без вина та без кубків.
Не любий город, не принадливий лан
Без тої, у кого обличчя — тюльпан.
 Не любий мед губок і пишного стану
 Без права тулити до себе кохану.
 Не любі пахучі квітки й кипарис
 Без співів, що їх соловей не приніс.
Не любі ніякі малюнки-картини
Без образу милої любки-дівчини.
Не любий садок, ні квітник, ані гай
Без тої розмови, що серцю, як рай.
 Гафізе! Покірно схились перед нею,
 Посип їй дорогу душею своєю.
 Та горе! Душа твоя — ламаний шаг!
 Не любо таким посипати їй шлях.

XVII

Горить мое серце з любові
До личка Феррохи.
Розпатлалось серце, немовби
Волосся в Феррохи.
 А в неї пречорнії патли,
 Мов бранці-індуси,—
 І сміють торкатись єдині
 До личка Феррохи!
Щасливі ж ті кучері гарні,
Ті чорні індійці,
Що вічно вони пригортають,
Цілують Ферроху!
 За те ж і з Татарщини мускус
 Не сміє рівнятись
 До пахоців амбри в хвилястім
 Волоссі Феррохи.

В саду кипарис од досади
Тремтить, мов лозина,
Як бачить рівненькую постать
Красуні Феррохи.
 Червона півонія в саді...
 Вина мені, хлопче!
 На честь чарівничим нарцисам —
 Очицям Феррохи!
Од суму уся моя постать,
Мов лук, покривилась,
Од туги мій стан зігнувся,
Мов брови Феррохи.
 У кожного в серці буває
 Прихилля до когось.
 А в серці моему прихильність
 Одна: до Феррохи.
Ох, тее індійське волосся!..
Гафіз — на послугі
У того, хто хоче служити
Волоссю Феррохи.

XVIII

Ану, виночерпіє! Всім доливай
Та й кварта моєї, гляди, не минай:
Було мені легко з надій на кохання,
Та от уже й важко,— нема сподівання.
 Ось вітер повіяв, приніс аромат...
 То кучері милої пахнуть, не сад!
 То пахощі мускусу віють на мене!..
 Болить і кривавиться серце шалене.
Частує господар — я слухаю, п'ю...
Я й килим молебний вином покроплю.
Бо хто заходжає сюди до харчевні,
Хазяїна слуха: порядки тут певні.

От гарні обличчя глядять навкруги:
Хотіли б мене розважать од нудьги...
Та серце, мов дзвоник, збиває тривогу:
«Недовго тут гайся! Пора у дорогу!»
До неї! В дорогу! Хоч нічка спіпить,
Хоч море лютує, хоч вир клекотить...
Хто звук походжати землею твердою —
Хіба зрозуміє, що сталося зо мною?
Усе, що роблю я, те людям не в лад:
Усі мене гудять... А я собі й рад:
Душа моя досі любов хоронила,
Про те забалакали,— знатиме й мила!
Гафізе! Як хочеш свого досягнуть,
То от тобі рада, цього не забудь:
Знайшов собі милу — до неї горнися,
А люди що скажуть — про те не журися.

ХІХ

Треба всім принадним хорошулям
Дань нести до тебе, як до трона:
На чолі красунь усього світу
Ти блищиш, як пишня корона.
Кинеш погляд бистрими очима —
Заколот іде по Туркестані;
Хилитнеш єдину кучеринку —
І Китай, і Індія — піддані.
Білий-ясний в небі повний місяць,—
Біле личенько твоє — ясніше.
Темна-чорна темрява нічна,—
Чорні кучері твої — темніші.
Закохавсь я і тепер слабую,
Не знайти мені нізвідки гою,
Якщо ти прихильністю своєю
Не даси для серденька впокою.

В тебе ротик — джерело безсмертя,
Що врятує й Хізра¹ од загину;
Сахар губ твоїх перевищає
І єгиптську сахарну тростину.

Твій пушок для мене був би Хізром,
З уст я міг би і життя черпнути...
Стан — як волос. Зріст — як кипарисний.
Мов слонова кість — у тебе груди.
Тільки серце в тебе — із кремення,
А мое із скла, та й із тонкого:
Як своїм та ти мое розіб'єш —
Вже не зліпиш: це вже край для нього!
Та Гафіз любив тебе і любить;
Ти для нього справжня цариця:
На твоїм порозі він по-рабськи
Буде радий порохом стелиться.

XX

Вся твоя врода — така принадна;
Звідки не глянути, всюди ти ладна;
Губки-рубіни, коли осміхнуться,—
Мед та утіха!
Мов соковита лепісточка з рожі,
Все твоє тіло — свіженьке та гоже.
Мов кипарис із едемського луку,
Стан твій — утіха.
Всі вихиляння твої — чарівничі.
Гарна і мушка, й пушок на обличчі.

¹ Джерело живої безсмертної води, що туди пнувся дійти Александр Македонський по країні вічної темряви, охороняється пророком Хізром. Той Хізір допомагає весні воскресити природу й дати їй процвітання. Образ Хізра сплетено в мусульман із старих парсійських легенд про бога Мітру та християнських легенд про Георгія Победоносця і Іллю-пророка.

Рослава постать... А очі та брови —
Чистая втіха!

Сад моїх мріянь — твої все картини.
Кучері в тебе, пахучі жасмини,
Гарно так дишуть, до серця доходять.
Серцю — утіха!

Хто покохав — не втече од страждання.
Тільки ж я маю в душі сподівання:
Буду дивитись на тебе, кохану,—
Все буде втіха.

Перед тобою я, може, й сконаю,
Але й, конаючи, радість назнаю:
Гляну на щічку твою прехорошу,—
З болю — утіха.

Піде Гафіз до твоєї домівки
Навіть крізь пустки страшеннії, дикі:
Серце згубивши, тебе розшукати
Буде утіха.

XXI

Божевільно я люблю, а мила
Не пита нічого:
Про мое слабе, недужне серце
Не пита нічого!
Ліка — в неї: я ж і рознедужавсь
Од нудьги за нею.
Та який це лікар, що в слабого
Не пита нічого?!

Вчора був якийсь у мене лікар,
Нахилився до ліжка
І сказав: «Ну, що? Вона у тебе
Не пита нічого?»

«Так,— кажу.— Моя така доля
І безщасна зірка:

Не кожен старцюга торкне її полу!..
Подумай, Гафізе!
Нехай твоє серце покине кохать
Ці локони й щічку!
Скидай-но своє нещасливе путо!
Будь вільний, Гафізе!
Візьми одспівай непогану газель,
Новеньку, свіженьку:
Твій вірш потішає і всіх розважає
Од туги, Гафізе.

XXIII

Раннім раном пахощі од квітів
Потягли мене до саду:
Я хотів, мов бідний соловейко,
Дати мозкові розраду.
Ось червоній повновидій рожі
Зазирнув я просто в личко;
А вона у сутіні поранній
Аж зоріла, наче свічка;
Ох, пишалась гордовита квітка,
Що вона така вродлива,
І була для серця соловейка
Без кінця немилостива.
Од жалю з очей побігли сльози
Струнковитому нарцису,
Гнів опік тюльпану душу й серце,
Мов розжарене залізо.
Нагостила свій язик лілея,
Наче меч, задля докорів.
Анемона губу розпустила
Для нещадних поговорів...
Ет, Гафізе! Молодість і радість
Ти люби, неначе квіти.

Це для тебе щирая порада...
Та чи схочеш так чинити? ¹

XXIV

Пішов я раненько в садочок
І рожу зірвати хотів.
Я чую: лящить соловейко;
Я чую сумний його спів.
В обох нас — нещасне кохання!
Він рожу-красуню коха.
І серед сусіднього поля
Так жалісно квилить-зітха.
Зачав я щодня походжати
По полю тому й квітнику!
Зачав наглядати я пильно
І пташку, і квітку в садку.
Хоч колеться й колеться рож,—
Летить соловейко ізнов:
Вона — не зважає на його,
А в йому — не гасне любов.
Всю душу мені зворушили
Журливі пісні солов'я.
Не можу спокійно терпіти,
З ним разом журюся і я.
Багацько єсть рож у садочку,
Багацько є пишних квіток;
Та важко їх людям зірвати
Без рани од тих колючок.
Гафізе! Із колеса долі
Великої втіхи не жди:
Там тисяча всяких нещастів,
А щастя — не прийде туди!

¹ Варіант: «Бо навряд, щоб дав тобі посланник
Ще інакші заповіти».

XXV

Серце — скинія святині: для любові тихий храм,
Очі — дзеркало, щоб любо відбивалася ти там.

Я забув і сьогосвітнє, й тогосвітнє життя:

Ти — єдина в мене пані, сам в ярмо хилюся я.

Людам мрія — райське древо. Рай мій — там,
де є твій стан.

Як хто вміє, так і мріє: в мене ти — мій
талісман.

Та чи зважусь я ступнути на поріг твоїх палат,

Де й зефір не сміє віять, а побожно йде назад?!

Байдуже, коли я, може, нечепурний маю вид:

Що кохана в мене чиста, це посвідчить цілий світ.

Як колись було Меджнуну, так мені воно тепер...

Вік минає — все вмирає, цей — живе, а той — помер¹.

На душі — скарбниця щастя, я з кохання наче цар.

Це все ти мені даруєш, це од тебе щедрий дар!

Я оддам за тебе серце, все життя своє оддам:

Бо коли гаразд у тебе — буде все гаразд і нам.

Хай твій образ, милий, гарний, не стирається з очей;

Там йому затишне місце, неприступне для людей.

Та й хіба ж він може стертись?! Як цвіте нова весна,

Кожна рожа, що запахне, шепотить: «А все — вона!»

Хоч Гафіз — неначе вбогий, але ти тому не вір:

В нього груди — повні скарбів, він з кохання
багатир.

XXVI

Ніколи твій образ, божусь, не зітреться

З скрижалів моєї душі й мого серця,

¹ Меджнун, закохавшись у Лейлу, зовсім був здичавів у самотній пустелі. Гафіз, звичайно, має на думці романтичний епос свого улюбленого поета Нізамі «Лейла та Меджнун», 1188 р.

Ніколи твій стан, кипарис величавий,
Із думки не вийде.

Зблукався мій мозок, засіла в нім мрія:
Він уст твоїх прагне, вони— вся надія.
Хай марне чекатиму,— мрія палюча
Із мозку не вийде.

Для мене це присуд одвічної долі —
Кохать твої кучері з доброї волі,
Судилось кохати,— і те, що судилось,
Із серця не вийде.

Так глибоко в серці кохання засіло,
Так сильно всю душу любов захопила,
Що хай голова одлетить, а із неї
Кохання не вийде.

Коли я за любкою завжди слідкую,
Невже хто осудить налізливість тую?
Болить мені серце,— хіба ж воно з болю
За ліком не піде?!

Усякий, хто хоче в одчай не попасти,
Не взнати моєї, Гафіза, напасти,
Той серця красуням не здасть і за їми
Ніколи не піде.

XXVII

Леготе-вітре з коханого краю!
Ой принеси мені, щиро благаю,
Пахощів амбри з коси ароматної
Любки моєї.

Заприсягнувся я нею самою:
Все, що захочеш, ти зробиш зо мною,
Лиш принеси мені вістку од неї,
Любки моєї.

Може, й для тебе обвіяти милу
Буде важке і заказане діло?

Ну, то привій порошок з порога
Любки моєї!

Хто я, убогий, що пнуся до неї?!
Чи ж мені суджено щастя таке?!
Щастя — коли вже й присниться той
образ

Любки моєї.

Серце моє, що було мов кедрина,
Гнеться-тріпочеться, наче лозина:
Мріє та згадує постать кедрову —
Любки моєї.

Мила не схоче мене й торгувати.
Цілого світу не схочу я взяти
За волосинку, що впала з головки
Любки моєї.

Бідний Гафіз! Він слуга і невольник.
Та чи бажає він, вічний бездольник,
Скинути з себе докучливе путо
Любки своєї?!

XXVIII

Ох, вітре! Нагадав мені про любовку
Твій аромат!
Бо мускусу од кіс її пахучих
Наніс ти в сад.

Гляди, однак! Розважно обмірковуй
Діла свої!
Яке ти маєш право доторкатись
До кіс її?!

Трояндо! Не такая в тебе врода!
Покинь думки!
Кохана — вся вродлива, а у тебе
Єсть колючки.

Васильки! Вам далеко до пушинок
Її лиця.

Воно — свіженьке, ви — припали пилом,
В вас вид мерця.
Нарцисе! Ти не можеш дорівняться
Її очам.
Вони — сп'яняють, чарами чарують,
Ти — п'яний сам.
Твоєму стану, рівний кипарисе,
Яка ціна,
Коли в саду, де гордо ти буяєш,
Гуля вона?
Гей, розуме! Чи матимеш ти силу
Там, де любов?
Закоханому статися розумним
Не легко знов.
Та що ж, Гафізе! Як бажаєш ласку
Її придбать,
Розсудливо повинен ти терпіти
І вижидать.

XXIX

Ох, кохання — то таке страждання,
Що і не питайся!
А зануда — то така отрута,
Що і не питайся!
Був тинявся я в світах чимало
І отож нарешті
Став я бранцем у такої пані,
Що і не питайся!
Був бажав я цілувать пороги,
Де вона ступала,
А не смів... І сльози так лилися,
Що і не питайся!
І оце на власні вуха вчора
Я із уст коханих

Вчув як стій таку солодку мову,
Що і не питайся!
Нащо губки ти тепер кусаєш?
Себто щоб мовчав я?
Ох, і я вкусив рубіни-губки!..
Тільки ж... не питайся!
А давніше, у своїй хатинці,
Скільки я журився!
Скільки суму я зазнав без тебе!..
Ні, і не питайся!
Ну, тепер кінець моїм блуканням
По шляхах любові!
Вже в Гафіза є такий притулок,
Що і не питайся!

XXX

Щось давно мене забула
Та, кого люблю:
Ні писання, ні привіту
На любов мою!
Сто листів писав до неї —
Не дає вістей,
Хоч у неї на послугах —
Тисяча людей...
...Цить, Гафізе! Чом і досі
Ти не зрозумів,
Що царі не пишуть письма
До своїх рабів?

XXXI

Не дихання, а стогнання в мене,
Бо тебе не бачу.
Чом тобі хоч вітер не розкаже,
Як тужу я й плачу?!

Вдень і вніч — нудота та скорбота.
Але що ж робити?
Ти — далеко, я тебе не бачу,—
З чого ж тут радіти?!
Що робити, як не голосити
Од гіркої муки?
Хай того і ворогу не буде,
Що мені з розлуки!
Ох, відколи зникла ти від мене,
Повного любові,
Серце тугу вилива не слізьми —
Джерелами крові.
Як до серця раптом доторкнеться
Туга ця глибока,
Раптом точить сто кривавих крапель
Кожна кліпа ока.
Тільки ти на думці у Гафіза!
І в душі — страждання.
А тобі й байдуже, хто там гине
З рабського кохання!..

XXXII

Нашому болеві гою немає... Пробі, рятуйте!
Краю немає нудній самотині... Пробі, рятуйте!
Ті, кого любимо, видеруть серце,— раді й убити!
Ой од красунь, од насильниць рятуйте!..
Пробі, рятуйте!
Раз поцілують — і вже для розплати хтять нашу душу!
Що за розбійниці-серцеграбіжниці!.. Пробі, рятуйте!
Кров нашу вип'ють — то вже й не поглянуть,
зрадниці тії...
Гей, мусульмани! Де ліка на цеє? Пробі, рятуйте!
Ох, чи засвітить за все нагорода — любая зустріч?
Ночі самітні,— довженні та темні. Пробі, рятуйте!

Що ні хвилина, в душі і на серці — мука новітня,
Все — через них, безсердечних, бездушних...

Пробі, рятуйте!

Хто б пожалів нас прихильно та щиро? Може,

создатель?

Він, милосердний господь, милостивий... Пробі, рятуйте!

Вдень і вночі я, неначе Гафіз той несамовитий,

Плачу-ридаю та перегораю... Пробі, рятуйте!

XXXIII

Вітре-зефіре! Розкажеш

Тій вихилястій газелі,

Як я оббігав за нею

Гори та дикі пустелі.

Стрінеш цукерника, скажеш:

«Вік тобі жить-торгувати!..

Онде папуга голодна,—

Сахару чом би не дати?»

Стрінеш троянду, питаєш:

«Ну, красавице горденька!

Чом би не скинути оком

На бідака соловейка?..»

...Хто не впіймався на вроду?

Де той розумник між нами?

Де тая пташка тямуща,

Що не зловила сїтями?

Мила! Коли бенкетуєш

В гарних та людних оселях,

Чом не згадаєш, що другі

Блудять по диких пустелях?

Ні!.. Ти сієш як місяць;

Чорнії маєш ти очі...

Де вже така гордовита

Бідних спогадувать схоче!..

Де вже для щирого серця
Знайдеться в неї пошана!..
Зовсім чужа для любові
Врода така бездоганна..
Пісня в Гафіза — сумная;
Небо жорстоке радіє:
Зірка Венера танцює,
Крутиться поруч місяць...

XXXIV

Хто вийняв із мене і силу, і розум?
Хто тягне останнє терпіння?
Отой істукан, що обвішаний сріблом,
А сам він — бездушне каміння.
Той ідол — струнка, вродлива туркень,
Мов перія — горда красою.
У неї обличчя сіяє як місяць,
Дарма що запнуте чадрою.
Я в ній залюбився та й весь загорівся
Палкою жагою до неї:
Кипнем закипаю, ущерть вибігаю,
Неначе казан на огневі.
Бажав би сорочкою бути у неї,
Щоб тихо її пригортати.
Бажав би круг неї плащем оповитись,
Щоб любо в обіймах держати.
Я мовчки терпів би образи і примхи,
Я в болешах мав би відряду..
Хто бачив на світі троянду без терня
І мед без бджолиного яду?
Коли я помру і кістки перетліють
У темній забутій могилі —
Кохання не зникне. Душа, як служила,
Так само й служитиме милій.

І серце і віру, і серце і віру,
Забрали і серце і віру.
Ті плечі і груди, ті плечі і груди,
Ті плечі і груди кумиру.
Один твій рятунок, один твій рятунок,
Єдиний, Гафізе, рятунок:
Її поцілунок, її поцілунок,
Солодкий її поцілунок...

XXXV

Бути з милою вдвох у затишнім кутку —
Це направду втіша.
А в великім гурті, де вона блискотить,
В мене тліє душа.
Якби дав мені перстень й сам Соломон —
В мене нехить і жах,
Скоро знаю, що перстень отой чарівний
Був у чорта в руках.
Борони мене боже од храма того,
Де в святині моїй
Лютий ворог розсівсь, і незмога мені
Поклонятися їй!
Ой не кидай, Гомаю ¹, почесную тінь
На країну й людей,
Де ворона гидка має більшую честь,
Ніж співун соловей!
Та даремні слова!.. Всенька думка моя —
Про оселю твою!
У чужинця всі мрії літають не де,
Як у ріднім краю.

¹ Гома й — міфічна птиця (щось ніби класичний фенікс), що на кого впаде од неї тінь, той буде щасливий або й царюватиме.

І чого вияснять, що я серцем палюсь?
Тут не треба розмов!
Із огню моїх віршів не видно хіба
І огненну любов?
Ні! Бо хоч би Гафіз так, як лілія, цвів
В десятиох языках,
Там, де ти, він німіє; і в нього уста —
Нерозквітлий пуп'ях.

XXXVI

Прийди! Хай потомлене серце
Одужати знов забажа!
Прийди! Хай у мертвее тіло
Повернеться знову душа!
Прийди! Бо за слізьми розлуки
Світ ясний в очах моїх згас,—
То, може, щасливая зустріч
Їх зрячими зробить якраз.
Нудьга, як орда ефіопська,
Насунула в серце мое:
Твій вид, наче римське військо,
Орду кровожерну поб'є.
Ніщо одбиватись не може
В душевнім зерцалі моїм:
Твій образ, як любая мрія,
Один лиш малюється в нім.
Не спиться вночі самотою,
Дивлюсь я на зорі ясні:
Гей, нічко! Ти — мати всім лихам!
Ти щось приведеш і мені?..
Кохана! Прийди до Гафіза!
Прийди, як весняна любов!
Нехай соловей його духа
Прокинеться з піснею знов!

XXXVII

Не журись! Пропавший Йосип верне знов у Ханаан;
Заплетуть хатину смутків рожі щастя. Не журись!
Скільки б серце не тужило — вір, що туга

промине.

Голові твоїй недужій стане легше. Не журись!
Прийде знов весна-цариця, трон розкине на луках.
Солов'я, співця нічного, прийме рожа. Не журись!

Днину-другу круг небесний лихом крутиться
для нас;

Де крутіння, там і зміна! Зміни жди і не журись!
Хочеш Ка'би досягнути — шлях веде серед пустель,
Сміло йди колючим терням! Онде ж Ка'ба! Не журись!

Хай дорога небезпечна, хай не видно і мети,—

Не бува шляхів на світі безконечних!.. Не журись!
Хвилі лиха затопляють злим потоком цілий світ.

Серце! Згадуй долю Ноя — і не втонеш! Не журись!

Смерть — запона таємнича. Але й тут не
зневіряйся;

Може, й радіснії тайни смерть одгорне? Не
журись!

* * *

Що за біль мені з розлуки, що за радість ворогам,
Зна про те господня воля,— і шепчу я: «Не журись!»
Гей, Гафізе! Доки маєш ти молитву і коран,
В темні ночі самотнії в бідній кельї — не журись!

XXXVIII

На високій кипарисній гілці
Не вщухає бідний соловейко:
«Злії очі! Не наврочте рожу!
Одступіться, вороги, далеко!..»

Роже, роже! Ти б не забувала,
Що на світі ти цариця вроди!
Соловей — з кохання навіжений,
Нащо в тебе смішки та пустоти?!
Ох, і я коханої не бачу!..
Але я відкину нарікання:
Не спізнавши болю од розлуки,
Не спізнаєш радості стрічання.
Так, Гафізе! В ночі самотнії
Не жалійся на сердечні муки:
Ясний досвіток після темноти,
Щастя з зустрічі — після розлуки.

XXXIX

Темно-сумно... Навіть зорі
Якось меркнуть уночі!
Вийди, мила, на балкончик,
Наче місяць заблищи!
Осіяй своїм промінням
Той покоїк, де я сплю,—
І обвіють аромати
Всю хатиноньку мою.

XL

Так бажаю цілувати, так бажаю пригортати,
Що вмираю!
Дай уста твої попити, ті рубіни-самоцвіти!
Я вмираю!!
Та навіщо довга мова? Я скажу тобі два слова
Коротеньких:
«Одгукнися на кохання!» Од нудного дождання
Я вмираю!

ХІІ

Принеси мені, підचाший, те, чим молодість сильна:

Принеси-но кухоль-другий найчистішого вина.

Принеси ту гарну ліку од любовної нуди,

Те, чим можуть погоїтись і хлоп'ята, і діди.

Ой вино горить як сонце! Кухоль — місяць срібляний.

Хай загляне сонце в місяць! Принеси вина, налий!

Стане розум бунтуватись — не вагайся дуже тут:

Щоб його скрутити добре, принеси п'янючих пут!

У нутрі моїм пожежа,— заливати випада!

Принеси вогонь текучий,— той, що летиться, як вода.

Одцвіте-одійде рожа — ти кажи: «Щаслива путь!»

Та питво під колір рожі принеси — і все забудь.

Змовкне булькіт солов'їний,— ще немає в тім біди:

Булькотітиме й плящина! Принеси її сюди!

Не сумуй, що вік недовгий, що минає він як сон:

Принеси веселі звуки — і зурну, і барбітон.

Повидать мені кохану можна тільки уві сні.

Єсть дання таке сонляще! Принеси його мені!

Хоч і п'яний, випить можу кухлів ще чотири-три,

Щоб упитись до нестями, принеси їх, прискори!

А найкраще для Гафіза — принеси і сулію;

Гріх воно чи добре діло,— принеси, нехай я п'ю!

ХІІІ

Уставай! Та золотую чашу

Наливаймо радісним питвом,

Доки чашка голови твоєї

Ще не повна цвіллю-порохном!

Прийде час — усі ми в землю підєм;

І на гріб, де буде наша тлінь,

Кипариси схилять верховіття,

Навіватимуть затишну тінь.

Прийде час — мовчущі долини
Будуть вічна оселя всім...
А тепер — тепер веселий гомін
Аж під саме небо піднімим!
Нас засудять горді аскети,
Що не можуть жити без доган...
А! Бодай дзеркальні їхні думи
Застелила туга як туман!
Скажуть: «Гріх тобі! Обмийсь од скверни!
До пречистого — пречистий шлях».
Ой Гафізе! Ти ж давно обмився
Та й скупався — у своїх сльозах.

XLIII

Чернече, геть! І раєм ти
Мене не спокушай:
Як бог ліпив мене, то знав,
Що не для мене рай.
Тому не буде жадних жнив
На ниві всебуття,
Хто не ступав на божу путь,
Убивши власне «я».
Твої змагання — чотки, піст
І що звелів пророк.
Мої — храм гебрів і жидів,
І церкви, і ... шинок.
Так, чистий суфіє! Я пю,
Не дорікай мені:
Мій прах создатель замісив
На чистому вині.
І сам ти, суфіє, зміркуй:
Чи буду я в раю,
Коли безжурно по шинках
Я й рубище проп'ю?

Та що мені до тих раїв,
До хурій чарівних,
Як та, кого я покохав,
Одбігла рук моїх!
Гафізе! В бога ласка єсть,
На неї уповай
І кинь усякії думки
За пекло і за рай.

XLIV

На роду мені написано
Не цуратися утіх.
Так скажіть мені, святенники:
Чи на мене пада гріх?!
Все — з наказу передвічного,
Кожна чарочка вина,—
Я не винен, що судилася
На роду мені вона!
Замовчіть же, юродивії
З рясофорного гуртка,
Ви, що в вас рукави куції,
Але довгая рука!
Ваша ряса, ваше рубище —
Це ж омана для очей:
Перед світом лицемірити
Та з пуття збивать людей!
Ні, я стану й за невольника
Там, де весело живуть,
Де не дбають за теперішнє,
Де на той світ наплюють!
Де гуляють, де втішаються,
Для душі там ясний рай.
А святі книжки та келії —
І огида, і одчай!

Не ходи, Гафізе, жебрати
До нікчемних жебраків.
Можна щось розбогарадити
І без злих отих людців.

XLV

Ти собою вічно гордий,
Все любишся на себе...
Що ж! Тебе я розумію,—
Бо любов — чужа для тебе.
 Будь же ласка, не тиняйся
 Коло тих, що полюбили:
 Ти розсудливістю славний,
 А вони всі — подуріли.
Ти не знаєш, як п'яніють
Од кохання-божевілля:
Голові твоїй розумній
Лиш вино дає похмілля.
 Де пожовклеє обличчя,
 Де зітхання, повні болю,—
 Видко тих, що покохали,
 Видко їхнюю недолю.
Хто ж би смів їм дорікнути,
Що вони з любові п'яні?
Се ж бо й райська принада —
Хміль та хурії кохані.
 І тобі любити треба
 Зорю-дівчину прекрасну,
 Хоч би й мав ти славний розум
 І, як сонце, думу ясну.
Слава й ганьба не повинні
Над Гафізом мати силу.
Він вина такого вип'є,
Щоб його затуманило.

XLVI

Вже осінь надходить — і гасне любов...
Де ділись усі, хто любив?
Чому для коханої всяк прохолов?
Чому я не бачу друзів?!
Земля, де так пильно шукали колись
Слідочків од любчихних ніг,
Чому помертвіла? Чому одреклись
Коханці од присяг своїх?!
Зчорніла-змутніла живая вода,
І Хізру про ню байдуже.
Приблідла троянда. Чому не впада
Вітрець коло неї уже?
Іще доцвітають троянди отам,
Та щось там не чути пташок!
Чи лихо зчинилося всім солов'ям,
Що тисячу знали казок?
Як зійде на небо вечірня-зоря,
Не чути ніяких музик.
Не п'ють, не гуляють, і лютня не гра...
Охоти не ма чоловік?!
Гафізе, вгамуйся! Що бог прирішив,
Не втямить ніхто і ніяк.
Ти марно у когось питати б хотів:
Чом доля йде так, а не так?

XLVII

Де ти, вродо молодеча,
Де ти, славо юних днів?
Гарну молодість, як одіж,
Я навіки вже зносив!
Де ти, юносте! Зминула!..
І лишилася нуда,
Що в руслі життя людського
Висиха жива вода.

Доведеться розгубити
І друзів, і всенький рід.
Бо такий — небесний присуд,
З ним змагатися не слід.
Брат одірветься од брата,
Підуть в різнії кінці...
Нерозлучна тільки пара —
В небі зорі-близнеці.

XLVIII

Прийшла весна. Виходять із могил
І рожі, і шипшини, і тюльпани...
Так чом же ти, мій любий, мій коханий,
З землі воскреснути не маєш сил?
Ридаю я. Нехай потоки сліз
Зіллють могилу, як весняні хмари!
Чи не допоможуть тії сльози-чари,
Щоб ти з землі, неначе квітка, зріс?

З ЛІРИЧНОЇ ПОЕЗІЇ XV ВІКУ

а) *Лютфаллаг Нішапурський*

(Пом. 1413)

Шейх Лютфаллаг Нішапурський (пом. 1413) — молодший Гафізів сучасник — не являється для перського письменства якимсь славнозвісним ім'ям. Це поет аж надто маловідомий, талану другорядного або й третьорядного, і найбільшу славу має ота його поезія, що ми її нижче подаємо,— про бідолаху, якому ніде нема щастя-долі.

Тая поезія має характер автобіографічний: бо й справді, хоч би до чого був бравсь Лютфаллаг Нішапурський, отой учений дервіш, людина побожна, аж свята,— аніде йому не таланило, ніде не щастило! Тільки ж ті його вірші, дарма що були суб'єктивні, чисто особисті, дуже припали до вподоби ще й широкій громаді читачів, бо сильно підходили до повселюдних обставин тієї татарської руїни, що її зазнала Персія вже й за останніх літ життя старенького Гафіза, а тим паче — Лютфаллага. З Середньої Азії грізним потоком насувавсь та й насувавсь новий завойовник, Залізний Хромець Тімур (1370—1405); він погромив усю Персію, яку був підбивав під свою залізну руку чи ногу. Жахливі страхіття, що одбувалися скрізь, де пересувавсь Тімур-

ленг, мають аж казковий характер; піраміди з людських голів височилися, як дика окраса, по тих спалених і знищених країнах, кудюю він переходив. Кожна людина, добачаючи скрізь лихо та безталання, приневолена була покірно хилитися перед долею, перед тим, що кому на роду судилося; кожен любісінько міг прикладати до самого себе суб'єктивну поезійку Лютфаллага Ніщапурського.

В мене доля така, що, коли за водою
Я до моря подамсь, — утече перед мною.
А коли по вогонь я до пекла піду —
Тільки кригу морозну я в пеклі знайду.
В каменятих горах каменюку щоразу
Одшукать мені важч і трудніш од алмазу.
А скажу привітання людині якій —
На обидва він вуха оглухне як стій.
Хай у мене арабський і кінь, і кульбака,
Скоро всяду на нього — це буде осляка!
Отакії пригоди одтерпить бідак,
Як у долі він ласки не має ніяк.
Та нехай іще дякує господу богу,
Що не трапилось лишенько гірше од цього!

б) *Касим Енвар* (1356—1434)

Касим-і Енвар, що вважається у шиїтів за святого, народивсь 1356 року під Тебрізом, себто недалеко Кавказу, але за Тімура переселивсь він на схід Персії, до г. Герата, і помер в околицях того міста 1434 р. Там його могила вважається за святиню. Цей вірш, що ми його далі наводимо, тішиться в персів дуже великою популярністю. Наш переклад — трохи вільний (в першій строфі).

Чую в душі боязливую муку...
Бачу в повітрі я чорну руку...
Пальці — розп'яті... На мене стримлять...
Лізуть в обличчя... холодні... всі п'ять.
Двое середніх — на очі лягають.
Двое на вуха — наглухо стуляють.
Палець великий наліг на уста...
Вже... сліпота... глухота... німота...

в) Джамі
(1414—1492)

Після смерті Тимура (що помер 1405 року, на поході проти Китайської імперії) в руках нащадків його, Тимуридів, мало-помалу залишивсь уже не цілий Іран, повойований їхнім «залізним» предком, а самісінька східна (або північно-східна) половина Персії з Туркестаном і Середньою Азією. Ці країни не так сильно, як інші, постраждали були од Тимурових завоювань, бо одразу увійшли були в склад його держави, і Залізному Хромцеві не було б ніякісенької вигоди, ані потреби руйнувати свою власність. Окрім Самарканда з Бухарою, ще Тимурових улюблених столиць, висунувсь тут у XV віці на перше місце г. Герат у східному Хорасані. За наших часів тепер цей стародавній город, як відомо, належить до Афганістану; але це чисто перський город. Тут, у Гераті, на протязі XV віку, найперше була столиця Тимурового сина Шахроха (1405—1447), що був панував іще над цілим Іраном. Далі в Гераті (з 1457 року) осівсь тимурид другої лінії — західноіранський султан Абу-Саїд (1452—1469), а вже в другій половині XV століття тут мав свою столичну резиденцію один із незчисленних Тимурових праправнуків, могутній, але дуже миролюбний султан Хосейн-Бейкара (1469—1506),

якому й судилося бути останнім тімуридським паном Персії. Всі оці трійко султанів-тімуридів були дуже видатні і культурні люди, а найбільше вславився своїм літературним меценатством султан Хосейн-Бейкара Гератський. Все, що було в тодішньому перському письменстві путне й талановите, тяглося сюди, до далекого Герата, який через те зробивсь для XV віку літературним осередком Персії. Наче та лампа, що передше, ніж має загаснути, спалахне ярким, аж сліпучим полум'ям, перське письменство отут, у Гераті, у двірському колі султана Хосейна-Бейкари та його візира Мір-Алі-Шіра, спалахнуло в останній раз ярким, променистим, іскристим блиском.

Джамі (народ. 1414, пом. 1492 р.), останній класичний поет Персії, був найбільшою окрасою отієї гератської тімуридської літератури XV віку. Молоді його літа упливали під пануванням Шахроха; вже й тоді зазначивсь у молодика виразний нахил до містицизму в релігії й у поезії та до кабінетно-келійної наукової праці. Виспів Джаміїв талант і блискуче виявив себе за панування Абу-Саїда (1452—1469); а за часів султана Хосейна-Бейкари (1469—1506) Джамі не то що був найяскравішим світилом талановитого письменського гуртка, а й на цілий мусульманський світ уже славився. Він тішивсь прихиллям не тільки од султана Хосейна-Бейкари Гератського. Вже ж бо не менш високо шанувала Джамі і західноперська династія шаха Узун-Хасана Білобаранного. Присилали пенсію старому, заслуженому поетові шейхові Джамі і царгородські султани — завойовник Царгорода султан Мохаммед II (пом. 1481) та його наступник султан Баезід II Святий (1481—1512). Так само і дарунки, і високі компліменти надсилали Джамі й од султанів Індії.

Уславлений дідусь Джамі, наближаючись до 70-х роковин свого життя, вже мало тоді творив нового, але

пера не кидав. Він обернув свої старечі літа на те, щоб пильно й уважно обробити або зредагувати все те, над чим він працював був замолоду та що був він колись понаписував за молодших літ. Ото він на підставі однієї стародавньої праці обробив під заголовком «Дихання щирої приязні» (1476—1478) дуже цінну наукову історію суфійства вкупі з систематичним оглядом містично-пантеїстичних суфійських доктрин, що вивчати їх він почав мало не з дитячих літ. Для науки своєму молодому синашеві написав він (коло 1488 р.) арабською мовою поважні коментарії на граматику «Кафіє» XIII в., що користується великою пошаною в арабській філології. Для того ж юнака сина склав старенький батько зразок Саадієвого «Голістану» свій «Бегарістан», себто «Весняний квітник», де історично-філологічна наука плутається з поезією. А вже ж щодо поезії, то свої давніші віршовані романи (про «Юсуфа та Зулейху», про «Меджнуна та Лейлу» і т. ін.) та свої дидактичні поеми (про мудрого Александра Македонського і т. ін.) з'єднав шейх Джамі у «седмерицю поем» (між 1481—1485 рр.), а ліричні вірші позбирав він у дивани (між 1479 та 1491 рр.). Всі свої писання, котрі старий Джамі поредагував, він сам власною рукою й переписав, зовсім уже незадовго до своєї смерті, і той Джаміїв рукопис-автограф довго був переховувався в Персії, аж доки в XIX столітті опинивсь у Петербурзі, в бібліотеці міністерства закордонних справ, як військова здобич, вивезена з Персії російськими генералами¹.

В талановитій Джамієвій творчості щасливо зосередилися всі найкращі літературні напрями, котрі була утворила дотогочасна перська поезія. Свою епічну

¹ Здається, що в 1918 році, як перевозилася книгозбірня міністерства закордонних справ з Петербурга до совітської столиці Москви, за тим рідким автографічним манускриптом Джамієвим загав слід навіки. Де він подівсь, невідомо.

«седмерицю» віршованих повістей написав Джамі на зразок відомої «п'ятериці» Нізамі XII в. та Хосрова Деглійського XIII—XIV вв. на ті самі фабули, що в їх. В ліриці він талановито наслідує того самого Хосрова Деглійського, та Сааді XIII в., і Гафіза XIV в. Од Сааді, як од моралізатора, Джамі теж бере багацько, і ми вже бачили, що коли в Сааді є «Рожевий квітник» («Голістан»), то в Джамі є «Весняний квітник» («Беґарістан»). Деякі Джамієві земляки, гератці-таки (в кого нема земляків-ворогів!), не вважали були Джамієву творчість за «наслідування», а грубенько її титулювали «крадіжкою». Їхав він був на богомілья до Мекки у 1471 році, то один гератський глузівник послав йому кусливу епіграму, де казав, що Джамі пообкрадав усіх перських письменників, і старих, і нових, тільки ж іще нічого не вкрав із панегіриста Зегіра Фар'ябського XII в., бо... бачите... рукопису Зегірових віршів досі Джамі ніяк не щастило запобастися. Дак чи не по Зегірів «Диван» оце Джамі їде ніби на прощу до Кааби? Кінчалася епіграма порадою, повною ніби добродушності та прихилля:

Як зможеш у Каабі знайти
Зегірів «Диван» — то... вкради!

Тільки ж більшість людей так не думала тоді про свого шановного для всіх поета, а нащадки знов — склали Джамі ціну як одному з найвищих корифеїв перського письменства. Джамі не має оригінальності, це так; він, як і Гафіз, є еkleктик; але він, так само як і Гафіз, — безперечний художній талант. І перси нічого не мають проти того, що Джамі, кажучи словами одного з давніших письменників (іще з XIV віку), «перекладав стару срібну монету на нову, з новим штампом, з новим ім'ям». Або, як мовляв про себе сам Джамі: «Те, що я співаю, воно старе, але мелодія — нова».

I

Я ішов. Ти поклонилаєь,
Приглядаючись так пильно:
«Добрий день! Здорові будьте!» —
Привіталася прихильно.
Хтів сказати: «Бери всю душу!..»
Та гірка моя недоля:
Бачу, знов вона вклонилаєь
Та й пішла, струнка тополя!
Одійшла. А я не стямлюсь;
В серці, в вухах — те вітання...
Ще ж вона до грудей руку
Притулила на прощання!..
Хтів би бігти, наздогнати,
Стати, як раб, серед дороги,
Хтів би порохом дорожнім
Простелитись їй під ноги.
Так! Коротке привітання
Одібрало в мене волю.
Я зробивсь рабом покiрним,
Як побачив ту тополю.

II

Глянула ти — я отерпнув од болю:
В серці — стріла.
Падаю... гину... Лиху мені долю
Ти принесла!
Мучусь... А чом собі справді сконати
Я не даю?
Тліє надія: захочеш узяти
Здобич свою.

III

Ти — болість. Утекти од тебе —
Найкращий буде лік.
Хіба ж здоров'я не бажає
Для себе чоловік?
Та де знайти на світі місце,
Щоб образ твій не мрів?..
Я раз заслаб, з тобою бувши,—
Без тебе — сто разів!

IV

ПЕРІСТА ГАЗЕЛЬ¹

Уж не прийти ль к тебе с приветом,
Сказать: «Томлюсь! Узнай об этом!»
Но сила чувства такова,
Что пошлы будут все слова.
Чи скласти «Книгу про кохання»,
Щоб там списать мої страждання?
Ой! Довша буде книга та,
Ніж ціла «Книга живота»!
К тебе предстать я не решаюсь:
Ведь я в безумии теряюсь...
Письмо я шлю, где вместо слов —
«Страничка страсти, не стихов.
Якби ж судилось нам зустріться,
Нема подать тобі й гостинця:
Що дороге в мені жило —
Давно з сльозами уплигло.

¹ «Перістими», або «пістрявими», газелями (модем ме'ат) звуться в перському письменстві газелі, складені двома або іноді й трьома мовами: одна строфа йде арабська, за нею перська, за тією часом ще й турецька, а далі знов — арабська, перська, турецька. Я арабські строфи перекладаю мовою російською, а перські — українською, тоді поезія виходить і в перекладі такою самою перістою, як і в оригіналі.

И если грезю средь ночи
Слетишь во сне ко мне на очи —
Моим ли веждам эта честь!
От слез там мокро — негде сесть...
Та знов же: як тебе прохати
До серця, до тісної хати?!
Єсть недосяжний храм надій:
Перед очима з в і д т и мрій!

г) *Поетеса Міґрі-хатуна*

Міґрі-хатуна — це «османська Сафо», як мовлять європейські історики турецького письменства.

Народилася вона на світ незабаром після того, як Царгород завоювали турки, а це сталося, як відомо, в 1453 році за часів славного султана Мохаммеда II (1451—1481). Жила вона не в європейській Туреччині, а в Малій Азії, у г. Амасії, де її батько, дуже освічена людина, був судією-кадієм і де в XV віці мали свою резиденцію, серед дуже культурної обстанови, турецькі цісаревичі, доки їм доводилося потім їхати до Царгорода панувати. Добру літературну освіту Міґрі-хатуна здобула од свого батька, а завершила її, обертаючись як лірична турецька поетеса, в амасійському літературному колі; а там коло цісаревича (потім царгородського султана) Баєзіда II Святого (1481—1512) гуртувалися видатні турецькі письменники. Над ними усіма мав велику літературну силу перський поет Джамі, що тоді був іще навіть живий і перебував у далекому Гераті.

Міґрі-хатунині вірші аж надто сміливі, як на мусульманську жінку, особливо в царині любовної лірики. Заміж вона піти ні за кого не захтіла, але поголоска запевнювала (та й не без підстави, що це видно з її віршів), що в Міґрі-хатуни були інтересні таємничі

романи з деякими молодими поетами-аристократами часів султана Мохаммеда II Завойовника і Баезіда Святого.

«Любий! — кажу. — Це не перша стріча.

Чом же лиця не показуєш ти?»

Взяв він одкинув запону з обличчя,

Каже до мене: «Ну, добре! Гляди!»

Око побачило, серце пізнало:

Він полюбивсь мені більш од життя!..

Тільки ж нікому жалю не нагнало

Те моє бачення й тєє знаття...

ГАРМОНІЯ НАУКИ І ПОЕЗІЇ

Світову славу та визнання Агатангел Юхимович Кримський здобув як вчений-сходознавець. І до наших днів та слава зберегла свою силу і значення. Тому, коли Інститут народів Азії АН СРСР видає нарис про арабську літературу¹, то в списку досліджень, рекомендованих до теми, на чільному місці стоять монографії Кримського: «Арабская литература в очерках и образцах», т. I—III, М., 1911; «История арабов и арабской литературы», т. I—III, М., 1914. А в «Очерках из истории таджикской литературы» І. Брагінського, виданих Академією наук Таджикиської РСР, часті не лише посилання на дослідження українського вченого, але й фіксація його наукових концепцій як цілком сучасних.

Наукова діяльність А. Кримського — гідний найглибшої пошани трудовий подвиг. Академік І. Крачковський так охарактеризував здобутки свого колеги до його сімдесятиріччя: «На цей час (1898—1918 рр.— *С. Ш.*) припадає основна маса його сходознавчих праць, присвячених як арабському світу, так і персам, і туркам, а частково й семітським народам. Значення їх, крім науково-теоретичного, дуже велике і в іншому — іноді вони ще й досі є єдиними посібниками російською мовою з відповідних галузей... У зв'язку з 20-літтям Жовтневої соціалістичної революції було справедливо відзначено, що «для популяризації науки він зробив більше, ніж усі попередні й сучасні йому арабісти» («Известия Академии наук

¹ В. Соловьев (та інші), Арабская литература, М., «Наука», 1964, стор. 183.

СССР», 1937). Досить сказати, що Толстой, за його власними словами, «вивчав коран по Кримському», він же високо оцінив працю А. Ю. Кримського про «1001 ніч»¹.

Поряд із ґрунтовними науковими дослідженнями його перу належить сила-силенна популярних статей, повідомлень тощо. У «Трудах по востоковедению, издаваемых Лазаревским институтом восточных языков» двадцять шість монографічних томів — книги Кримського. І в цей же час він написав для енциклопедії Брокгауза — Єфрона понад триста великих і малих статей, у словнику Граната йому належать усі основні статті про літературу і культуру Сходу.

До цього слід ще додати багато праць видатного вченого, які не друкувалися і, отже, ще й досі невідомі не тільки читачам, але й спеціалістам. Останні двадцять років життя славетний вчений, один із провідних діячів Академії наук Української РСР, присвятив, головним чином, історії культур народів Середньої Азії та Закавказзя. В його архіві зберігаються частково завершені, інколи не доведені до кінця праці на такі теми: «Азербайджан», «Башкирська мова», «Історія Грузії», «Історія Закавказзя», «Нізамі», «Література Казахстану» та інші².

Ще не видрукувана монографія про арабську літературу — підсумок усього, здійсненого за життя, велику цінність становлять «Листи із Сирії до рідних» — цікаві записи типу щоденника протягом дворічного перебування в цій країні.

А. Кримський відзначався енциклопедичністю і, сказати б, всеосяжністю наукових інтересів. Крім орієнталістичних праць і досліджень, він часто виступав з питань української літератури, стародавньої і сучасної, був видатним знавцем у галузі українського мовознавства, фольклористики.

Сходознавство, українознавство в дослідженнях Кримського часто-густо підпорядковане художній творчості, зокрема пое-

¹ Акад. И. Крачковский, Академик АН СССР А. Е. Крымский, Известия Академии наук СССР, Отделение литературы и языка, 1941, № 3, стор. 127.

² Відділ рукописів Державної Публічної бібліотеки Української РСР, №№ 25512, 22563, 25556, 25517, 25419, 25524 й інші.

зії. М. Рильський, маючи на увазі переклади з улюблених Кримським арабських і перських поетів та описи природи, життя і звичаїв народів Сходу, підкреслював: «Його наукова діяльність і поетична творчість органічно переплітаються».

Незважаючи на виняткову завантаженість науковою роботою, яка забирала в нього весь час і енергію, А. Кримський ніколи не був «кабінетним» ученим. Його захоплювали громадські справи, культурні події на Україні, серед його незмінних і найщиріших друзів були Франко, Павлик, Леся Українка та багато інших діячів літератури, театру, науки. У 1896—1898 роках його, ще зовсім молодого вченого, посилають до арабських країн готуватися до професури. То був час напруженої роботи,—недарма ж у ліричному вірші вчений немовби скаржився: «Ох, арабські фоліанти! Вже несила вас читати...» І молодий філолог дозволяв собі «відриватись» від читання і писати вірші, оповідання, щоденник у формі листів. Свої наукові дослідження Кримський намагався пов'язати з довколишнім життям. Так, наприклад, повернувшись з відрядження, він звітує в Археологічній комісії про напрям та наслідки своєї поїздки: «Під час свого дворічного перебування в Сирії я опинився в такому становищі, що міг познайомитися зі Сходом всебічно. Однак я повинен сказати, що на Сході мене завжди вабило тільки те, що має в собі більш чи менш *живий* (Підкреслення автора.— С. III.) струмінь, більше чи менше відношення до загальнолюдських інтересів, наприклад, до літератури, філософії, соціального життя, етнографії... Я охоче займався арабською філологією, але й тут мене найбільше цікавило відношення староарабської фонетики до фонетики *сучасної* арабської мови,—знову ж таки предмет не архаїчний!»¹

І хоча Кримський не декларував своїх політичних симпатій, царська охранка встановила за ним політичний «нагляд», ще коли він був студентом. Причиною цього були спершу листовні контакти з Франком та Драгомановим, а пізніше — зміст його друкованих творів. В автобіографії вчений зазначає: «...Політичні прикrostі я мав

¹ Відділ рукописів Державної Публічної бібліотеки Української РСР, № 25213.

1909 року, коли духовна цензура притягла мене до суду за безбожництво і богохульство в моїх сходознавчих писаннях»¹.

Однак про справжній демократизм світогляду Кримського може найпереконливіше свідчити його поведінка в дні Жовтневої революції і в роки радянського будівництва. У перший же день, коли перемогла революція, секретар професорської ради Лазаревського інституту скликав засідання, на якому схилив своїх колег послати якнайшвидше депутацію до представників Радянської влади. Цим секретарем і головою привітальної депутації був А. Кримський.

Як тільки була утворена Академія наук на Україні, А. Кримського обрали її дійсним членом і призначили керівником відділів сходознавства та української філології; багато років він виконував обов'язки неодмінного секретаря. Прагнення співробітничати з Радянською владою академік підкріплював ділами, прилюдними заявами, виступами в пресі, участю в радянських виборних органах.

У «Вістях виконавчого комітету Київської Ради робітничих депутатів» на початку 1919 року він опублікував заяву, в якій говорилося, що, живучи тривалий час у Москві за Радянської влади, яка не жаліє коштів для науково-освітніх закладів, він ще перед приходом більшовиків у Київ був непохитно впевнений, що українська робітничо-селянська влада не може поставитись до Академії інакше, ніж російська робітничо-селянська влада².

У написаному через місяць після визволення Києва богунцями і таращанцями «Напутньому слові до 3-го видання» своєї лірики поет-академік поділився сумнівами щодо співзвучності «екзотичної лірики» з настроями доби, однак прийшов до висновку, що нічого змінювати не буде, віддаючись на суд сучасності: «...Адже ж у нас 1919 рік. Життя народу нашого пливе широким, бурхливим, могутнім потоком; сам народ кує свою волю й долю».

До свого сімдесятиріччя (народився 15 січня 1871 р.) та п'ятдесятиріччя наукової і літературної творчості А. Кримський прийшов

¹ Відділ рукописів Державної Публічної бібліотеки Української РСР, № 224047.

² «Вісті виконавчого комітету Київської Ради робітничих депутатів», 1919, 21 лютого.

як визнаний і всіма шанований діяч української культури. Про це свідчать виступи в пресі й на спеціальних засіданнях поетів-академіків М. Рильського, П. Тичини, академіків І. Крачковського, М. Гудзія та ін. За видатні заслуги А. Кримського нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. На жаль, тяжкі обставини першого періоду Великої Вітчизняної війни не минули літнього і тяжко хворого вченого. В 1942 році він помер.

До ювілею А. Кримський встиг скласти досить докладну величезну бібліографію своїх друкованих праць. Тоді ж він почав упорядковувати колосальний архів, що над ним тепер працюють вчені Академії наук СРСР та УРСР.

У діяльності А. Кримського поєдналися інтереси наукові, громадські, літературно-творчі. Либонь, найбільше це виявилось в його ліричній поезії, яку він образно характеризував у «Заспіві» 1901 року такими словами:

Поезіє! Супутнице моя!
Ти — теплий, животворний промінь сонця.

До ліричної творчості письменник звертався лише час від часу, поєднуючи, а часто й переплітаючи оригінальні мотиви з перекладами поезій різних часів і народів — од старогрецької, арабської, таджико-персидської до новочасної європейської. Ці твори зібрано в книгу «Пальмове гілля. Екзотичні поезії», яка виходила трьома частинами від 1901 року до 1923.

Таким чином, і оригінальна, і перекладна поезія А. Кримського належить до переджовтневого літературного процесу. Вона становить його помітну і своєрідну частину, в свій час відзначену спеціальним виступом Франка-критика, якого вразив у поезії Кримського «гарячий подих індивідуальності автора, індивідуальності будь-що-будь незвичайної, вразливої, нервової, здібної до гарячих поривів чуття, та перед усього широї і ясної до глибини душі»¹.

¹ І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. XVII, К., Держлітвидав України, 1955, стор. 293.

Характер ліричного героя «Пальмового гілля» досить трагічний. Мова повсякчас іде про суперечності між прагненням до щастя і правом на щастя, між нормальним людським світосприйманням і песимізмом хворого, між громадянським покликанням і самоізоляцією.

Найвиразніше цей образ вимальовується в циклі «Самотою на чужині», написаному під час перебування у Бейруті. В десяти мініатюрах циклу героя показано в різних станах: він страждає від розлуки з коханою, розлуки довічної, сумує за батьківщиною, часом почуває себе самотнім відлюдником:

І нудьга, немов гадюка,
Обгортається круг серця.
Сам не знаю, звідки смуток
І куди ж то серце рветься.

Одразу з'являються й інші почуття, пов'язані із захопленням сприйняттям людиною світу чарівної екзотичної природи. Про замишування матір'ю природою в передмові до збірки поет говорив з особливим піднесенням: «А вже ж од неї, в самітній розмові з нею в її величому храмі, я й на краю могили пізнавав найбільші радощі на світі».

Сьома і восьма поезії циклу побудовані за принципом чергування настроїв: якщо набігає горя понад міру, то герой тікає чи то в розкішні сади, чи до чудового берега моря й одразу відроджується від смутку:

Сонце грається у водах,
В тому сріблі та кришталі.
В цілім морі — щастя й радість,
Розпливись мої печалі...

Чергування мотивів циклу ведуть читача до нових і нових вражень, бо останні два вірші повертають героя до реального навколишнього життя, коли чарівна природа відступає на задній план, натомість з'являються картини страхітливої дійсності колонізованої тоді арабської країни: шкандибають два мули, за ними іде чорний негр «у латаній дертій свитині» (пригадайте Шевченкове: «Латану свитину з каліки знімають»), і зникають власні гризоти, поступаю-

чись місцем громадському мотиву, який і вивершив весь плин настроїв і роздумів.

Так у мене в серці з муринових слів
Щез туман мрійливий, наче вихор змів.
Вибухла глибока, дикая печаль...
Жалко всіх бездольних... Та й на себе жаль.

Автор виніс підзаголовок «Екзотичні поезії» на чільне місце, маючи на увазі передусім описи місця дії: арабський Схід, кавказьке узбережжя. Дещо незвичайними вийшли не лише докладні та пишнobarвні пейзажі, але й образ ліричного героя. Він наскрізний і для наступних циклів «Нечестиве кохання» та «Кохання людському», де вже з'являються й епічні елементи; поет спеціально застерігає, що описує об'єктивні по відношенню до себе події, які, мовляв, трапились з одним його знайомим. Та неопубліковане листування переконує про безсумнівний автобіографізм мотивів. Настрій ліричного героя циклу в основному мінорний, іноді навіть трагічний.

Беликий цикл «Нечестиве кохання» — найкращий витвір Кримського-поета взагалі — написаний у тоні «Зів'ялого листя» Франка і любовного смутку Гейне, численні переклади з якого вміщені в збірці майже поряд. Історія того, як поважаний і сором'язливий немолодий чоловік закохався в чужу дружину, — це зовнішня сторона сюжету. Було щось подібне і у Франковій книзі. В обох випадках важливіше зображення почуттів та їх скороминучої мінливості. Чим повніша безнадійність, тим могутніша любов. Франко щоразу ставив питання: чому від любові застигає кров і в чому її блаженство, що вона: добро чи зло? І не силкувався на жодні відповіді, як і всі поети подібної теми у світовій ліриці. Годі шукати переконливих міркувань і в циклі Кримського. Тим більше, що його герой наділений до того ще й надто нервовим сприйманням світу.

Співзвучні настрої Кримський-орієнталіст часто знаходив у поетів арабських, персидських, навіть у сучасному арабському фольклорі. І все ж цикл Кримського оригінальний, цілком впливає з типових настроїв його часу. М. Коцюбинський у новелах початку століття («Цвіт яблуні», «З глибини») творив образи персонажів

з надзвичайно тонким візерунком психологічних станів. У героя Кримського постійно додається ще й хвороблива реакція на явища, неврастенічна непослідовність. Однак немає жодних підстав зараховувати поезії збірки «Пальмове гілля» до декадентських чи навіть зближувати з творчістю декадентів, які виявляли і утверджували хворобливу свідомість. Недарма ж Кримський у «Заспіві» категорично твердить, що «од декаденщини завсігди одвертався».

Здоровим духом пахнуть пейзажі, бо їх «екзотичність» нормальна для людини, прибулої з далекого краю. Художницька реалістична спостережливість тут поєднується з розумінням у природі гармонії й дисгармонії, чарівного й надмірного як на прибулого з Півночі. Франко відзначив навіть і те, що пейзажист виявляє себе скрізь жителем Європи, звиклим до рідної української степової простороні: «Сірійські та кавказькі краєвиди та сцени не лише мальовані українським словом, але бачені українським оком, тим степовим оком, привиклим до широких, ясних контурів та різко зазначених обрисів»¹.

Талант лірика виявляється у відтворенні зорових картин з величезним набором орієнтальних рослин, в умінні відбити словом «букети» пахощів, хоча головне в цій ліриці — її емоціональний візерунок, коли і людина, і природа зливаються в стражданнях, самозабутті чи здоровій надії.

Слід відзначити спостережливість митця і в іншому плані. Його не міг задовольнити світ природи, і він був далекий від легковажно-«туристичного» підходу до баченого. Він чує голоси довколишніх людей, він розуміє їх мову в прямому й переносному значеннях. Тоді в ліриці поета з'являються образи ліванських пастухів, арабів-горців, місцевих дівчат, що виспівують про своє кохання чи свої біди. Скільки таких мелодій перекладено, переспівано чи створено в «Пальмовому гіллі»:

Забілівся крайчик неба. На роботу йде гірняк;
Серед тиші городської він виспівує отак...

(«Переддосвітня година...»)

¹ І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. XVII, стор. 294.

Блиснуло сонце з-поза гір в зеленому саду.

Дівочу пісню чую я, веселу, молоду...

(«Блиснуло сонце...»)

А в поезії «Ліван!.. Щасливий, любий звук!» відтворено жанрову картину перебування автора серед пастухів у горах, коли він і пісень від них наслухався, і допомагав пильнувати череди, почував себе рідним для їх родин, жартував з дітьми. Поряд з циклом Лесі Українки «Весна в Єгипті» це було виключно важливе звертання українського письменника до життя народів інших країн.

Дух єдності виявився ще в одній галузі творчості Кримського-поета, в котрій він виступив ініціатором і залишився неперевершеним аж до нашого часу. Знаючи досконало східні мови як філолог, а поезію східних народів як літературознавець, А. Кримський переклав з таджико-перських та арабських поетів цілу антологію. Переклади він супроводжував докладними поясненнями, вступними статтями, коментарями. Якщо взяти монографію «Хафіз та його пісні», то важко визначити, що в ній головне — дослідження чи переклади.

Східних поетів А. Кримський почав перекладати ще в студентські роки, виявивши одразу вірний науковий і соціологічний підхід. Недарма ж він і тут звернувся за порадами та підтримкою до Івана Франка. У листі від 18 квітня 1891 року відзначає: «...Вам, як і мені, найбільше мусили сподобатися не любовні пісні Гафіза, не заклики до бенкетування, але його напади проти духовників, бо там поет стоїть на загальнолюдським ґрунті і не раз висловлює дуже глибокі гадки»¹.

Виникає ще одна спеціальна проблема, чітко розв'язана початківцем,— мова перекладів: він рішуче просить Франка-редактора зберігати мову Східної України, а не виправляти на західноукраїнські форми. Він застерігає і собі те право, яке одержала Леся Українка як поетеса, і посилається на приклад з нею.

Вся передова українська літературна громадськість вітала переклади Кримського. Франко підтримував їх друкуванням у періодиці, критичними позитивними відгуками. Леся Українка в листі

¹ А. Кримський, Вибрані твори, К., «Дніпро», 1964, стор. 561.

від 8 лютого 1901 року писала із захопленням і пошаною: «...Вам відкрите ціле море світової поезії». До цього слід додати, що Кримський, як учений і як поет, відкривав це море і для українського, і для російського читача. В цьому полягає також його велика історична заслуга. До того ж він збагатив рідну поетику перенесенням арабських і персидських форм, освоїв лад арабських народних пісень; вони стоять поряд із формами іспанських романсів або лірики Гейне, Ростана.

Важко переоцінити значення Агатангела Кримського в історії української, та й не тільки української культури. Він був ученим із світовим ім'ям. Досконале знання десятків мов світу, колосальна наукова ерудиція дозволили йому зробити великий внесок у культуру багатьох народів, зокрема арабів. Кожна його наукова праця, кожен його вірш відкривали перед людством нові й нові наукові та естетичні обрії.

С. ШАХОВСЬКИЙ

З М І С Т

ЧАСТИНА ПЕРША (1898—1901)

Заспів («Поезіє! Супутнице моя!»)	5
Напутнє слово до 3-го видання (1919)	10

У ГОРАХ ЛІВАНСЬКИХ

(Ідилія)

«Всякі пахощі там дишуть...»	13
Зимою	13
Влітку	14

САМОТОЮ НА ЧУЖИНІ

Уривки із щоденника

«Ох, арабські фоліанти!»	15
«Ні, я знаю, чом нудьгую...»	16
«Немов дві краплі в бурнім морі...»	16
«Буває іноді, що сонце кине промінь...»	16
«Єсть одна гора коло Бейрута...»	18
«Горді пальми. Думні лаври...»	18
«Знову серце заболіло...»	19
«На приморському безлюдді...»	19
«Аж чую: «Туп-туп!»	20
«Ой колись я бачив, як щезав туман...»	20

НЕЧЕСТИВЕ КОХАННЯ

*Уривки з ліричного роману одного бідолошного
дегенерата. Сірійські згадки*

«Не раз було: у Сірії далекій...» 21

а) Із книжки першої

«На душі якась тривога...»	21
«Я обірвав розмову...»	22
«То недовгая була розмова...»	22
«Ні, ніколи од мене не вчуеш...»	23
«Ну, вже третя днина мина»	23
«Я себе піддурював...»	23
«Я знаю: нечестиве те кохання...»	24
«Я пішов до тих знайомих...»	24
«Ох, мізерні жарті! Не для мене ви!»	25
«Ріже нерви, мов пилою...»	25
«Притулив я лоб до шибки...»	26
«Що за голос я почув!»	26
«Не забуду я ніколи...»	27

б) Із книжки другої

«Минає півгода»	27
Опівночі	28
«З червоним блиском місяць згас...» (<i>На арабську тему</i>)	28
«Переддосвітня година»	29
«Блиснуло сонце з-поза гір...»	31
«Сіє сонце з-поза гір в зеленому саду»	32
«Пишний день розганяє...»	33
«Безсонная туга в кінці притомилась»	33
«Чи ні, вітрецю!»	33
«...Тьох-тьох!» — залящав коло мене близенько...»	34
Надвечір (<i>З Рюккерта. Пісня подорожнього</i>)	34
«Закотилося сонечко...»	35

в) Із книжки третьої

«Ліван!.. Щасливий, любий звук!»	35
«Забрався я на шпиль...»	36
Озрієць (<i>З Гейне</i>)	37
«Ну годі!» (<i>З Гейне</i>)	38
«Обняти білявку, стиснути чорнявку...» (<i>З Ростана</i>)	38

КОХАННЯ ПО-ЛЮДСЬКОМУ

*Уривки з ліричної ілюзії, із життя недегенератів
Спостереження з Кавказу*

А) Замість пролога. Воскресіння з мертвих	
«Де Кавказькі гори...»	40
«Глянь, прийшла весна-красна...» (З Анакреонта)	41
«Що за гарна деревина!» (З Анакреонта)	41
«Кипарис уквітчала гірляндами...»	41
«Рожа, лілія, тюльпани...»	42
Пісня Зоїна	42
«То не жінка — чистий ангел...» (З арабського, з роману про Антара)	42
«Голубеє море і Кавказ зелений...»	44
До дівчини-атенки	44
«То шастя небесне — сидіти з тобою!» (Із Сафо)	45
«Я за тебе, Зое, рад і вмерти...»	46
«Ніч. А я не сплю, нудьгую...» (З арабського)	46
«Марно від мене ти думи ховаєш...»	47
Б) Святе кохання. Ідилія	
«Так! Тільки божество бува таке блаженне!»	47
«І весело, і страшно...»	48
«Літав соловейко...»	48
«Сидю я в самотині...»	49
«Жахавсь я любові...»	49
«Дивись на тую зірку...»	49
«Мій краю! За тебе прийняти не лякаюсь...»	50
«Так пишуть школярі...»	50
«Гей, вінок...»	50
Серенада	51
«Я покинув хату любки...» (З Гете)	51
«З-поза срібного туману...» (Іспанський романс)	52
«Гарячий шепіт з-поміж листя...»	52
В) Мусульманський рай. Любощі та раювання	
«Рече пророк...»	54
«Ти й думать одвикнеш!»	54
Г) Світові скорботи, або спинний рамолісмент?	
«Заклятий, понурий...»	54
«Нудьга в душі, ломота у кістках...»	55
«Я й рад би пить кохання...»	55

«Ніколи, ніколи тобі не вернутися...» (На старовавілон-ську тему)	56
«Так! Що діється на світі...»	56
«Ой піду я в луг...»	56
«Ну, годі! Отямлюсь...»	57
«Ні! Я суб'єктивний...»	58
Весняна розмова	58
Тарасове свято на чужині	60
«Коло замку у Каносі...» (З Гейне)	61
Епілог	61

ПЕРЕДСМЕРТНІ МЕЛОДІЇ

Із листа до тієї людини, яку недужий поет
вважав за рідного батька

«Дивувала зима, дивувалася...»	63
«Теплий грім...» (По бурі)	64
«Стою я в весняному гаї...»	64
«По піску по золотому...»	64
«Я й не жалую, що кину світ оцей...»	65
«Мене заколивав чудовий шум весняний...» (До Сирії)	65

Інтер'юдія. З Єрусалимських околиць. (Пастораль)

Пролог	66
«Гей-гей, верблюдоньки!»	66
«Сілоамське джерело...»	66
«Я спинився на спочинок...»	68
«Не злюбили мене сестри...»	68
«Ви, може б, мені заказали...»	69
Віфліємська серенада	69
«Мати з хати вийти не пускає...»	70
В полоні	70
Finita la commedia!	71
«Нагадую собі я передсмертний спів...»	72
«Вовчая натура! Дикий заповіт!..»	72
Refrain	73

З ГЕЙНЕВИХ ПІСЕНЬ

«Серце, серце! Не нудися!»	74
«Знову ліс одягся в квіти...»	74
«Синії очі весняні...»	75
«Я квітку кохаю»	75
«Рибалонько гарненька!»	76
«На личку в тебе літо...»	76

«Із сліз моїх, любко, вродилось...»	76
«Мов серні, по стрімких скалах...»	77
«Недвижно ясні зорі...»	77
«За чай посідавши, розмову...»	78
«Чи я вночі на ліжку...»	78
«Ніч. Запахнули гвоздики»	79
«На плечі твої білосніжні...»	79
«Гусарській грають музики...»	79
«Хто кохає безталанно...»	80
«Зайшов я туди, де кохана...»	80
«Отруений виходить...»	80
«По лісі блукаю та плачу...»	80
«Як ти можеш спать безжурно?»	81
«У мене був коханий рідний край»	81
Загасла!	81
«Посохлі фіалки...»	82
«Нічка осіння, похмура...»	83
«Чорні фраки, білі груди...»	83
«Чуєш ген далекий гомін...»	84
Остання поезія Генріха Гейне	85

ЧАСТИНА ДРУГА (1903—1908)

МІЖ ДІТЬМИ ПРИРОДИ

*Безрефлексійна лірична історія
одного молодого турчина*

Когось кохати серце просить	88
Прокинулись бажання	89
Невдатна зустріч	89
«Ой зійди, моя зірко вечірня!»	89
Ой співа вона, викиляється, наспіхається...	90
«Подивись на виноград...»	90
Попавсь!	90
Мрії в саду	92
Любисток	93
Сон-мана	94
А кров кипить	94
Коли б!	95
Дорога пам'ятка	95
Вона моя!	96
Ніколи я тебе не призабуду!	96
Його женуть! Він од'їжджає!	97
Розлука	97

ЛІРИЧНІ ПОЕЗИЇ

З повісті «За святим Єфремом Сіріним»

Проклята смоковниця	98
Щастя	99
Кінець тому щастю	99
Молитва	99
Похвала пустині (<i>Із св. Єфрема Сірійця</i>)	100
На фабриці	101
«На ньому жилет, а не поетична мантия!»	101
Вночі на самоті	102
«Це був сон»	103
Про віршування	103
До читача (<i>З перського поета Гафіза, XIV в.</i>)	104

В НЕВОЛІ

Варіації на свої та чужі теми. Із прелюдії до неавтобіографічного містико-аскетичного циклу «Книга самоти»

Стінний календар (<i>На турецьку тему з Нігер-Ханум</i>)	105
Де справжня неволя?	105
Живу убитий (<i>З арабського</i>)	106
Сліз!.. Сліз!..	106
Весняна оргія (<i>В pendant до Шлегеля</i>)	108
Не вона! (<i>З арабського</i>)	108
«Любились ми дуже...»	110
Нічний свідок	110
Щастя — пташка полохлива	111
За що я тебе люблю?	111
Блукання (<i>З арабського</i>)	112
Чи не за морем моя доля?!	112
В потоках місячного світла	112
Береза під інеєм (<i>На півночі</i>)	113
Молитва	114
На тортурних муках (<i>Заповіт</i>)	114

В ЛІСІ

Звичайні ілюзії, які трапляються поетам

Вночі	116
Вранці	116
Тихої осені	117

ЧАСТИНА ТРЕТЯ (1917—1920)

Із давньої перської лірики передфірдоусієвих часів...

<i>Саффарідський поет Абу-Селік Горганський</i>	
«Ти серце в мене вкрала...»	118
<i>Абу-ль-Моеййяд Бельхський</i>	
«Чи не кров'ю ти, голубко...»	119
<i>Рудаки</i>	
«Веселися!.. Веселися...»	119
«Горить-виблискує вино...»	120
«Мені вже зуби всьніжки покритились...»	120
<i>Абу-ль-Хасан Шегід Бельхський</i>	
«Обійди всю нашу землю...»	121
«Вчора я в туських руїнах спинивсь...»	122
«От і дощик»	122
«Не цвітуть укупі рожі та нарциси...»	122
«Мудросте-науко!»	122
<i>Дакікі</i>	
«Нашо спадає на землю...»	123
«Я засидівся на місці...»	124
<i>Кісаї</i>	
«Знов весна, всьому обнова!..»	124
«Роже, квітко любая...»	124
До гарньоїк пралі	125
Стареча елегія	125
<i>Войовнича пісня Абу-Ібрагіма Монтасира, останнього саманідського князя</i>	127

ПОЕТ ФІРДОУСІ

З Гейневих «Романсеро» (1846—1852)

«Є диргеми золотії»	128
«Заявив би він мені...»	131
«Гарно поснідав Махмуд-падишах...»	1

ШАХНАМЕ, АБО ІРАНСЬКА КНИГА ЦАРІВ

Написав Абуль Касим Фірдоусі Туський

Вступне слово	134
Початок книжки	142

Г е ю м е р с

Геюмерс був найпершим володарем іранським і царював тридцять років	144
Про Сіямекову смерть у боротьбі проти дива	146
Похід Гушенга з Геюмерсом проти Чорного дива	146

Г у ш е н г

Гушенг царював сорок літ	148
Про початок свята седе	149

Т е г м у р е с

Тегмурес, що приборкав чортів, царював тридцять год	151
---	-----

Д ж е м ш і д

Його царювання було сімсот років	152
Історія про Зогака та про його батька	153
Як Ібліс кухарював	157
Про скінчення Джемшідових днів	161

З о г а к

Зогакового царювання було тисяча год	163
Як Зогакові приснився Ферідун	166
Ферідун народився	171
Ферідун питається в матері, якого він роду	175
Що було в Зогака з ковалем Каве	177
Ферідун іде воюватися з Зогаком	183
Ферідун бачить Джемшідові сестри	188
Що продіялося в Ферідуну з Зогаковим вірником	191
Як Ферідун боровся з Зогаком	195

Ф е р і д у н

Ферідун сідає на престолі	200
Ферідун виряджає Дженделя до Ємену	201
Одмова єменського царя Дженделеві	203
Ферідуніві діти приїждять до Ємену	204
Серв пускається на чари	204
Ферідун хоче спробувати, що за сини в його	207
Як Ферідун розподілив світ поміж трьома синами	209

Сельма завидки беруть проти Іреджа	210
Сельм і Тур шлють посольство до Ферідуна	212
Ферідунова відповідь синам	215
Іредж іде до братів	219
Тур та Іредж	222
Ферідун довідується, що Іреджа вбито	225
Іреджеві народилась дочка	229
Ферідуніві народився внук Мінучігр	230

ТРОЄ ВЧЕНИХ ПОЕТІВ X — XI вв.

Омар Мервський

«Я б бажав: зложивши пісню...»	231
--	-----

Авіценна

«Обійшов я цілий світ...» (З арабського)	234
«Де зберуться два-три дурні...»	234
«Як вони лютують, що вони нікчемні!» (З арабського)	234
«Ох, коли б мені знаття...»	236
«Од темних підземних безодень...»	236

Абу-ль-Ала Мааррійський

«Звідкілясь лунає сміх...»	240
«Чоловік до жінки йде...»	240
«Вдайся з дзеркалом астролога...»	241
«І чого се той гончар...»	241
«Ворожбит ворожить людям...»	241
«Я дивуюся на персів...»	242
«Віра і безвірство...»	243
«Заблукались мусульмани...»	243

Пісенька з «1001 ночі»	243
----------------------------------	-----

З «Рубайят» Омара Хайяма

а) Гедоніка

«Серед ранішньої тьми...»	249
«Гей, питво мое кипуче...»	249
«Невелике в нас прохання...»	250
«Знов фіалочка на себе...»	250
«Хто кохає, хай п'яніє...»	250

«Ти знаєш, серденько: життя...»	250
«Розридалась чорна хмара...»	251
«Надворі весна»	251
«Мене впевняють: «Буде пекло...»	251
«Тоді ще, як бог виліпляв...»	252
«Господи! Кажуть, що раб я мерзенний...»	252
«Ой боже! Хто ж на світі...»	252
«Ті, що люблять прихилитися...»	252
«Чи Ка'ба, чи кумирня...»	253
«Господи! Краще з тобою...»	253

б) Песимізм

«Дочиталась книга юності...»	253
«Серце-серце! Кров'ю обкипаєш...»	254
«Довелось мені учора...»	254
«Як і ми, колись кохався...»	254
«Маєш вроду, любий подих...»	255
«Понад берегом течійки...»	255
«Як нас не було ще, так само світало...»	255
«Ми помрем,— а без кінця...»	255
«Через те, що я родився...»	256
«Це не вигадка порожня...»	256
«Все, що діється на світі...»	256
«Прийшли ми в світ, щоб одійти...»	257
«Що діяти? Вічну я маю...»	257
«Од гяурства до ісламу...»	257
«Крапельна тихо плакалась...»	258

ДВА РОЗЧАРОВАНІ ПЕРСЬКІ ПАНЕГІРИСТИ XII в.

З *Сенаї*

«Хто я такий, щоб про себе...»	260
«Мила! Серце ти моє забрала!»	262
«Мила — свічка промениста...»	262

З *Енвері*

«Думка у мене — вогненна...»	263
«Ой віршування! Хронічна хворобо!»	263

ПОЕТИ МОНГОЛЬСЬКОГО ЛИХОЛІТТЯ (XIII в.)

Сааді Шіразький

«Я не знав, не видав досі...»	267
---	-----

«Гей, припиніть каравана!»	267
«Ніяку людину й країну...»	268
«Надбав Джонейд у степу Санаані...»	271
Тра жалувати тих, що нижчі од нас	272
Скупий батько і син-гульвіса	273
Про добру та про лиху жінку	274
«Якось я був занудився...»	276
<i>Джалаледдін Румійський</i>	
«Ти» і «я»	279

З ГАФІЗОВИХ ПІСЕНЬ (XIV в.)

Вступне слово	281
3 Гафізових пісень	
«Щастя, братику,— хвилиночка одна!...»	299
«От ранок розсвіта»	299
«Воскресла рожка з небуття...»	300
«Ті любові-пустощі»	301
«Гей, співаче! Граеш ти чудово...»	302
«Знову прийшов для весняного саду...»	302
«Чому картаєш ти гульвіс...»	304
«Гей, виночерпіє! Де ти?»	306
«Люба рожка! Що на світі...»	306
«Вже дихає ранок на небо...»	307
«Зацвіли в саду тюльпани...»	308
«На базарі вчувся репет...»	309
«Уже ароматом едемським...»	309
«Рожка на грудях... Вино у руці...»	310
«Подай-но вина! На похмілля...»	312
«Не любя троянда без личенька любки...»	313
«Горить мое серце з любові...»	313
«Ану, виночерпіє! Всім доливай...»	314
«Треба всім принадним хорошулям...»	315
«Вся твоя врода — така принадна...»	316
«Божевільно я люблю, а мила...»	317
«Бодай твою щічку господь устеріг...»	318
«Раннім раном пахощі од квітів...»	319
«Пішов я раненько в садочок...»	320
«Серце — скінія святині...»	322
«Ніколи твій образ, божусь, не зітреться...»	322
«Леготе-вітре з коханого краю!»	323
«Ох, вітре! Нагадав мені про любовку...»	324
«Ох кохання — то таке страждання...»	325

«Щось давно мене забула...»	326
«Не дихання, а стогнання в мене...»	326
«Нашому болеві гою немає...»	327
«Вітре-зефіре! Розкажеш...»	328
«Хто вийняв із мене і силу, і розум?»	329
«Бути з милою вдвох у затишнім кутку...»	330
«Прийди! Хай потомлене серце...»	331
«Не журись! Пропавший Йосип верне знов у Ханаан...»	332
«На високій кипарисній гілці...»	332
«Темно-сумно... Навіть зорі...»	333
«Так бажаю цілувати...»	333
«Принеси мені, підчаший...»	334
«Уставай! Та золотую чашу...»	334
«Чернече, геть! І раєм ти...»	335
«На роду мені написано...»	336
«Ти собою вічно гордий...»	337
«Вже осінь надходить...»	338
«Де ти, вродо молодеча...»	338
«Прийшла весна»	339

З ЛІРИЧНОЇ ПОЕЗІЇ XV ВІКУ

Лютфаллаг Нішапурський

«В мене доля така, що, коли за водою...»	341
--	-----

Касим Енвар

«Чую в душі боязливую муку...»	342
--	-----

Джамі

«Я ішов. Ти поклонилась...»	346
«Глянула ти — я отерпнув од болю...»	346
«Ти — біль. Утекти од тебе...»	347
Періста газель	347

Поетеса Мігрі-хатуна

«Любий! — кажу. — Це не першая стріча»	349
--	-----

<i>С. Шаховський.</i> Гармонія науки і поезії	350
---	-----

А г а т а н г е л Е ф и м о в и ч К р ы м с к и й
ПАЛЬМОВЫЕ ВЕТВИ
Экзотические стихи
(*На украинском языке*)

Редактор *Г. Т. Сингаївська*
Художній редактор *В. В. Машков*
Технічний редактор *Б. С. Куйбіда*
Коректори *О. С. Назаренко, Н. Н. Плачинда*

Виготовлено на Київському поліграфічному комбінаті Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, Київ, Довженка, 3.

Здано на виробництво 3.VII 1970 р. Підписано до друку 9.XII 1970 р. Папір машинно-крейдяний. Формат 70×108¹/₃₂. Фізичн. друк. арк. 11,625. Умовн. друк. арк. 16,275. Обліково-видавн. арк. 16,264. Ціна 84 коп. Замовлення 1670. Тираж 15 000.

7-4-3

14-71 М
У-2
К-82

84603.